

Sven Landin

Uppbrott från stalinismen – till en socialism med mänskligt ansikte

Tidens förlag 1973

1962 råkade det svenska kommunistpartiet (SKP, senare VPK) ut för ett svidande valnederlag (3,5% av rösterna), vilket skärpte den olust och kritik som funnits i partiet sedan början av 1950-talet. Detta ledde till ideologiska och politiska motsättningar och en intensiv debatt, särskilt inför SKP:s 20:e partikongress. Flera grupperingar formerades och tog till orda, bland annat en gammelkommunistisk riktning (med bl a gamle ordföranden Hilding Hagberg), en mer nyvästerinriktad tendens (blivande ordföranden C H Hermansson), maoister (Nils Holmberg), titoister (Sven Landin) m fl mer svårplacerade riktningar. Om detta, se samlingen [Debatt i svenska kommunistpartiet \(SKP\) 1962-63](#), som presenterar de olika grupperingarna/debattörerna tillsammans med ett representativt urval debattinlägg, samt ger ytterligare tips med artiklar och böcker om kommunistpartiets utveckling under dessa år (de flesta av dem finns på marxistarkivet).

Flera av de riktningar/tendenser som gav sig till känna under debatten skulle senare bryta med eller lämna partiet. En del av dem gick 1968 (året för Sovjets invasion av Tjeckoslovakien) över till socialdemokratin, bland dem *Anton Strand* och *Sven Landin*, författare av denna uppgörelse med SKP/VPK (som kom ut 1973, dvs flera år efter han lämnat partiet).

Anton Strand skrev också en bok: [Röd Front – En debattbok om de svenska kommunisternas program och praktiska politik](#). Den kom dock ut redan 1967, då författaren fortfarande var medlem i kommunistpartiet. Strands bok har därför också en annan karaktär än Landins: medan *Röd front* är en ”debattbok”, är *Uppbrott...* ett slags brytningsdokument, en mer övergripande ideologisk-politisk *uppgörelse* med SKP/VPK.

Martin F 30/1 2017

Innehåll

Förord	1
Incitament till socialism	1
Uppbrott	6
Kamp för förnyelse.....	13
Socialism med öppna gränser.....	22
Parti i programkris.....	28
En levande väg	42
Herr Gustavsen har ordet.....	51
Arbetsfront mot borgerlig front	59
Ofullbordad revolution	72
Socialism bakom taggtråd	78
Arbete var hans liv	84
Litteraturförteckning	87

Förord

Efter upprottet 1968 från den rörelse som jag då hade tillhört i nära fyrtio år har jag fått många uppmaningar att skriva. Det var emellertid nödvändigt att först få några års perspektiv på det som varit — både det jag varit engagerad i och annat, exempelvis utvecklingen i socialistiska länder, som bestämt mitt synsätt och ställningstaganden.

I denna skrift har jag sökt redovisa detta och inget annat. Min ambition har varit att belysa en del av det inre skeendet i Sveriges kommunistiska parti, numera Vänsterpartiet kommunisterna, under en period som eljest — liksom dess ”inre” historia överhuvudtaget efter 1929 — förblivit förborgad.

I efterskriften till Kommunistiska manifestet uttalade Branting förhoppningen att de som i det praktiska arbetet på olika områden ville föra sin klass talan skulle studera och sätta sig in i de grundtankar Marx och Engels utvecklat. ”Ty det är ett andligt arv”, inskräpte han, ”som står sig i tidernas skiften och som bevarar från flack och idélös opportunism lika väl som från tomma frasrevolutionära hugskott”.

Erfarenheten har visat att många som studerat socialismens klassiker inte lyckats sätta sig in i deras grundtankar. Därför har vi i arbetarrörelsens periferi återkommande återfall i ”tomma frasrevolutionära hugskott”.

Denna skrift handlar delvis om detta. Kan den i det avseendet utgöra ett varningsmärke för den unga generation som med glädjande iver ägnar sig åt att återupptäcka Marx, är jag i all anspråkslöshet nöjd.

Sven Landin

Stockholm oktober 1972

Incitament till socialism

Våren 1971 redovisades i en uppsats, framlagd för ett proseminarium på statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet, ”ideologiska samtal med fem av 1950-talets ledande kommunister”. De fem var Hilding Hagberg, Helmer Holmberg, Nils Holmberg, Gustav Johansson och Sven Landin. Vi hade förelagts exakt likalydande frågor. De — som väntat — varierande svaren speglade hela fältet av ideologiska och politiska brytningar inom rörelsen under 50- och 60-talen.

Egentligen skulle samtalen ha varit sex till antalet. Partiordföranden C H Hermansson hade förklarat sig villig att ställa upp men ville ha frågorna per brev ”för att därigenom spara tid”. Det fick han. Hermansson meddelade därpå att han ansåg frågorna alltför oprecisa och krävde att få dem ”ordentligt specificerade”. Även det fick Hermansson — varefter han backade ur med motiveringen att det var ”orimligt” att besvara frågorna.

Mot bakgrund av den inflammerade programdebatt som försiggått inom Vpk under våren och sommaren 1972 är det intressant att se vilka ideologiska frågor den kommunistiska partiordföranden fann det orimligt att ge besked i.

Jag återger de frågor — resp. mina svar på dem — som är relevanta för innehållet i övrigt i denna skrift.

- I vilken mening är Marx' analys av det kapitalistiska samhället fortfarande tillämplig? Har det t ex skett en proletarisering?

— Nej, tvärtom. Förändringarna under de senaste 30—40 åren har medfört att arbetarklassen inte längre i bokstavig mening behöver kämpa för det dagliga brödet. Den absoluta utarmningen är ett begrepp som generellt sett inte äger tillämpning på svenska förhållanden.

- Den relativa utarmningen då?

— Den försiggår naturligtvis så länge vi har ett produktionssätt där exploatering av arbetskraft förekommer. Alltså privatägda produktionsmedel och ett privat tillägnande av produktionsresultat.

- Finns det en motsättning mellan kampen för aktuella krav och kampen för en socialistisk omdaning?

— Nej, absolut inte. Däremot har vi ofta det förhållandet att dagskraven, kanske framförallt de fackliga organisationernas, skjuts i förgrunden så att de skymmer sambandet med den långsiktigare socialistiska målsättningen.

- Har din uppfattning förändrats i dessa frågor?

— Inte min grundinställning, men självfallet har synsättet förändrats i vissa avseenden. För 30-40 år sedan hade socialdemokrater och kommunister helt skiljaktiga uppfattningar om vägen till socialism. Kommunistpartiet har sedermera, särskilt i partiprogrammen 1953 och 1961, klart erkänt möjligheten att nå socialismen på fredlig väg. Samhällsutvecklingen har framtvingat åtskilliga omvärderingar hos alla som inte uppfattar Marx' och Lenins teorier som en samling dogmer. Efterkrigstiden har visat, och det hade en avgörande betydelse för mitt ställningstagande 1968, att det i ett högt utvecklat industriland som Sverige inte finns behov av ett kommunistparti av den typ som växte fram för 40-50 år sedan.

- Kan Du säga vid vilken tidpunkt Du ändrade uppfattning?

— Det har skett gradvis, men inleddes förmodligen då SKP 1944 anslöt sig till arbetarrörelsens efterkrigsprogram och partiets roll definierades som "vänkskligt pådrivande".

- Vad är socialism för Dig?

— Det jag upplever som grundläggande och intressant är trenden från privatkapitalistiskt till samhälleligt (allmännyttigt) ägande. Då staten, kommunen eller Kooperationen övertar befintliga produktionsmedel eller utvecklar nya sådana innebär det i och för sig inte socialism, men väl incitament till en socialistisk utveckling.

- Är inte planhushållning ett absolut krav för en socialistisk ekonomi och ett socialistiskt samhälle?

— Nej, inte i ett land som Sverige. Både i 1944 års efterkrigsprogram och i senare handlingsprogram, som utformats av socialdemokratin och fackföreningsrörelsen, har ökad vikt tillmätts investeringarna som styrmekanismer. Här är det framförallt Myrdal och Wigforss som varit banbrytare. Till det mest positiva i 60-talets utveckling tycker jag hör det målmedvetna uppbyggandet av samhälleliga investeringsresurser, t ex AP-fonderna, Kreditbanken och Investeringsbanken. Jag hoppas att detta skall göra det möjligt att på sikt komma fram till en slags ramhushållning där fortfarande kapitalet styr produktionens inriktning — men inte enskilda intressenters kapital utan det allmännas pengar, till gagn för flesta möjliga människor.

- Kan Du acceptera en beslutsmodell med självstyrande grupper av den typ syndikalisterna förespråkar?

— Jag vill varken uttala mig för statssocialism av den typ vi upplevt i Sovjet och östeuropeiska länder eller för den ensidiga decentralisering syndikalisterna förespråkar. Enligt min uppfattning måste staten driva företag som järnvägar och kraftverk. Men oavsett företagsformerna — statliga, kommunala eller kooperativa — är det angeläget att satsa på en decentralisering av beslutsfattandet i företagen, t ex som i Jugoslavien där alla företag definieras som samhällsägda men förvaltas av de anställda genom arbetarråd (företagsnämnder).

- Vilka förändringar behövs i Sverige för att vi skall få ett samhälle som kallas socialistiskt?

— Jag avstår från att gå in på den rent allmänna problematiken. Om jag håller mig till byggnadsbranschen så bör vi i det längre perspektivet eftersträva att det allmänna (kommunerna) förfogar över marken, att byggnadsämnes-fabrikerna och byggnadsföretagen är samhällsägda och förvaltas av de anställda, att erforderliga investeringar görs av AP-fonder och kreditinstitut i samhällelig ägo. Det enskilda kapitalet tvingas ut, helt enkelt. På liknande sätt föreställer jag mig att det måste gå till inom andra branscher.

- Vilka betingelser är nödvändiga för att en socialistisk omdaning skall vara möjlig?

— Det viktigaste och mest grundläggande är att det kapitalistiska produktionssättets utvecklingsmöjligheter uttömts. ”En samhällsformation går aldrig under innan alla produktionskrafter är utvecklade för vilka den är tillräckligt vid”, skrev Marx 1859 i förordet till Kritiken av den politiska ekonomin, ”och nya högre produktionsförhållanden träder aldrig i stället innan de materiella existensbetingelserna för dessa värkt ut i det gamla samhällets sköte”. Wigforss har kallat detta för ”Marx' grundläggande formulering av teorin”. Det är, om jag får uttrycka det så, sakens objektiva sida. Det finns en lika viktig subjektiv: att ett flertal i folket upplever sin egen och landets

situation så, att det hittillsvarande produktionssättet ovillkorligen måste lämna plats för ett nytt, det socialistiska. Axel Danielsson förutsatte, när han tecknade sin vision av ett socialistiskt Sverige, att 75 procent av väljarna uttalat sig för en sådan samhällsomgestaltning. En situation i vilken erforderliga objektiva och subjektiva förutsättningar förelegat för övergång från kapitalism till socialism har vi emellertid inte haft i Sverige. Det är därför meningslöst och vittnar om en primitiv missuppfattning av marxismen att t ex kritisera socialdemokratin för att trots nära 40 års regeringsinnehav inte ha genomfört socialismen.

- Hur skall själva övergången till socialism gå till?

— Jag föreställer mig övergången som en successiv blandekonomisk process, allteftersom ett flertal i folket upplever strukturförändrande ingripanden som ofrånkomliga med användandet av olika metoder. En av dem är expropriation. En annan metod är att det allmänna inlöser befintliga företag utan expropriation. Det har visserligen en bismak för socialister att köpa ut privatkapitalistiska ägare, framförallt om de med sitt friställda kapital får möjlighet att etablera sig som exploatörer i u-länder. En tredje metod är att det allmänna etablerar konkurrerande produktion. En fjärde (kompletterande) metod är att genom lagstiftning förbjuda kapitalistisk exploatering på vissa områden.

- Du tror alltså att socialismen är genomförbar på fredlig väg?

— Ja, jag tror inte det finns någon annan möjlighet i ett land som Sverige.

- Du menar alltså med fredliga medel en omvandling till socialism genom parlamentariska beslut?

— Ja, i huvudsak.

- Om reaktionen griper till vapen för att försvara sina privilegier, t ex vid expropriation, hur ställer Du dig då? — Det är en rent hypotetisk situation. Jag skulle vilja beteckna den som osannolik mot bakgrunden av den utveckling vi haft i Sverige. Det är en av vinningarna i kampen för demokratin att även kapitalisterna accepterat det demokratiska styrelseskicket. Det bör beaktas när man diskuterar förutsättningarna för en fredlig övergång till socialism.

- Vad är Din syn på den demokratiska centralismen?

— En riktig princip, om man betonar båda orden likvärdigt. I själva verket skulle arbetarrörelsen inte kunna fungera utan denna princip, i synnerhet inte fackföreningsrörelsen. Alltså en fråga kommer upp, var och en har rätt att säga sin mening, ställa förslag och vid avgörandet rösta ja eller nej. Men när beslutet fattats måste det respekteras. Vad man måste

vara på vakt mot är urartning till byråkratisk centralism som utestänger medlemmarna från medinflytande och ersätter beslutsfattande i demokratisk ordning med diktat.

• Du menar alltså att demokratisk centralism måste tillämpas inom arbetarrörelsen?

— Ja, i stort sett och särskilt vid viktiga avgöranden. Sedan måste man vara klar över att det finns avgöranden av olika karaktär. De krav på disciplinerat agerande i ATP-striden, som ställdes på arbetarorganisationerna och som de upplevde som självklara, kan inte jämföras med ställningstagandet i en ideologisk fråga som knappast kan avgöras genom majoritetsbeslut utan genom fortgående diskussion.

• Demokratisk centralism förutsätter en hård disciplin. Hur långt skall den sträcka sig?

— Respekt för fattade beslut, med rätt att inom ramen för gällande stadgar, program osv verka för ändring. Men ingen kan eller bör tvingas att arbeta för ett beslut om vars riktighet man inte är övertygad.

• Har Din uppfattning om den demokratiska centralismen förändrats?

— Nej, bortsett från att man i ljuset av både internationella och inhemska erfarenheter under 60-talet haft anledning att starkare betona ordet ”demokratisk”.

• Tror Du att proletariats diktatur är nödvändig för att genomföra socialismen i Sverige?

— Nej, proletariats diktatur är ett begrepp som härrör från en tid då arbetarklassen var en minoritet av den arbetande befolkningen. Idag har vi ett helt annat förhållande med arbetarklassen, löntagarna, som en överväldigande majoritet av befolkningen. Jag förstår inte att man ens hypotetiskt behöver tänka sig en situation där man för att trygga en socialistisk omdaning skulle behöva ta till repressiva åtgärder i form av frihetsberövanden och annat mot oliktankande klasser och grupper.

• Har Du ändrat uppfattning i denna fråga?

— Ja, efterhand. Redan SKP:s principprogram 1944, i vilket proletariats diktatur inte fanns omnämnd, gav anledning till begynnande eftertanke. Mot bakgrund av den samhällsutveckling vi sedan haft har min uppfattning på den här punkten befästs.

• Skiljer sig Din uppfattning om demokratin från de borgerligas?

— Det gör den naturligtvis. Jag föreställer mig att de borgerliga betraktar demokratin och det demokratiska styrelseskicket — och söker utnyttja dem — som medel att motsätta sig grundläggande förändringar i samhället. Jag uppfattar dem på rakt motsatt sätt, som medel för att förändra samhället i socialistisk riktning.

• Var står, enligt Din mening, kommunisterna i dag i förhållande till demokratin?

— Programmatiskt har Vpk accepterat det parlamentariska styrelseskicket, alltså också den politiska demokratin. Men det tycks fortfarande finnas många partimedlemmar som hävdar den från Komintern-tiden härstammande uppfattningen att demokratin inte är demokrati, om jag får uttrycka det lite förenklat, utan att demokratin endast är en form för bourgeoisins diktatur. Jag har tyvärr svårt att förklara varför det doktrinära inslaget ånyo blivit så starkt framträdande, inte minst i den här frågan.

• Vad innebar formeln ”med Sovjetunionens kommunistiska parti i spetsen” (för den internationella kommunistiska rörelsen)?

— Den innebar med tiden rent konkret att SUKP förskaffade sig ett slags ideologisk och politisk vetorätt gentemot andra kommunistiska partier. Den tillämpades också mot SKP även om det formellt hette att man gav råd.

• Vad är Din uppfattning om Stalin?

— Det är svårt att uttrycka komprimerat. Historiskt ligger det nära till hands att placera Stalin vid sidan om Napoleon och Hitler; en statsman och samhällsbyggare vars storhetsvansinne, maktbegär och sjukliga misstänksamhet kostade miljoner människor livet.

- Blev avslöjandena om Stalin en chock för Dig?

— Jag var ganska väl förberedd, även om man saknade kännedom om vidden av människo-
utrotningen och arbetslägren.

- Vad anser Du om Rosa Luxemburgs kritik av den ryska revolutionen?

— Den har visat sig berättigad i en utsträckning som man tidigare inte antog. Detsamma kan sägas om Trotskijs kritik av utvecklingen i Sovjet. Jag tänker bl a på hans brev till partimötena, som publicerades i Pravda i december 1923, där han på ett ganska kusligt sätt förutspådde den byråkratisering som skulle följa under Stalin.

- Vad anser Du om det kollektiva ledarskapets princip?

— Jag betraktar den som en stalinistisk utväxt, ett försök att draperas det som i realiteten var — och i vissa länder alltså är — klickvälden.

- Hur utövades ledarskapet inom SKP under 50-talet?

— Mot slutet av Sven Linderots tid som partiordförande framträdde vissa olustiga tendenser till klickvälde. När frågorna kom till centralkommittén eller arbetsutskottet var de inte bara ”förbehandlade” utan också ofta avgjorda. Då Hilding Hagberg efterträdde Linderot skedde en avsevärd förbättring som emellertid inte blev särskilt långvarig. Efter några år började samma tendens göra sig gällande: en klickbildning kring partiordföranden, men med nya namn. När C H Hermansson efterträdde Hagberg försökte han i sin tur komma tillräta med fenomenet. Men det föreföll under min sista tid i Vpk som om också han, med eller mot sin vilja, blev offer för samma system. Personkulten av partiledaren, som är ett så starkt drag hos stalinismen, hade hunnit slå rot också i det svenska kommunistpartiet.

- Vilka möjligheter hade medlemmarna i SKP att kontrollera funktionärerna?

— Formellt var det inget fel på kontrollen. Partiet höll kongresser regelbundet och dess-
emellan centralkommittémöten. På Linderots och Hagbergs tid fanns också en särskild kontrollkommission. I vissa avseenden hade medlemmarna god insyn, vilket inte utan vidare skall förväxlas med inflytande, t ex i utformningen av partiets politik. I andra avseenden var insynen dålig eller ingen alls, t ex förbindelserna med andra kommunistpartier, främst SUKP. Vad som avhandlades vid besöken i Moskva, Östberlin eller Bukarest (där Kominform hade sitt högkvarter) fick medlemmarna inte veta något om. Det förekom sällan eller aldrig någon redovisning på centralkommittémötena, ibland inte ens i arbetsutskottet. Det förbehölls vanligtvis en mindre krets. Partiets affärsverksamhet, med eller utan anknytningar utomlands, hölls medlemmarna (inklusive centralkommitténs medlemmar) i okunnighet om.

- Set Persson anklagade på sin tid SKP:s ledning för att undertrycka diskussion om de frågor han tog upp på partikongressen 1953. Stämmer denna kritik enligt Din uppfattning?

— Den stämmer. Min uppfattning är att Set Persson behandlades på ett felaktigt sätt. Diskussionen undertrycktes, inte bara efter utan även före kongressen.

- I vilka avseenden skilde sig Set Perssons uppfattningar från Dina?

— Han trodde inte på möjligheten att nå socialismen på fredlig väg. Till en tid fogade han sig formellt i kongressbeslut och partiledningens ställningstaganden. I själva verket hade han velat lägga partiet på kollisionskurs med SAP redan vid krigsslutet och det var en ståndpunkt som han konsekvent förfäktade. Som person uppskattade jag honom mycket, han hade en utstrålning av idealitet och hederlighet som man inte undgick att ta intryck av.

• Finns det möjligheter till samarbete mellan SAP och Vpk? Kan man tänka sig att slå samman partierna?

— Nej, det tror jag inte. Framför allt är en partisammanslagning utesluten. Kommunistpartiet rekryteras delvis av människor som är missnöjda med SAP:s politik, en faktor som gör sig påmind i synnerhet i lägen där samverkan mellan de två partierna i och för sig vore önskvärd. Jag betraktar möjligheterna till samverkan med den nuvarande Vpk-ledningen som utesluten ens i begränsade frågor. Efter 1970 års val tillfrågades Hermansson av Expressen i vilka frågor Vpk skulle bekämpa socialdemokratin. Han svarade: ”I alla frågor.” Det är den politiskt taktiska linje Vpk följer. Man kan beklaga det, särskilt mot bakgrund av det rådande parlamentariska läget i vilket socialdemokraterna saknar egen majoritet. Vi skulle behöva en fungerande arbetarmajoritet i stället för det taktiska lurpassande Hermansson & Co ägnar sig åt i riksdagen.

• Har Din uppfattning förändrats när det gäller samverkan?

— Nej, jag skulle nu som tidigare välkomna en sådan, om den vore möjlig. Vad som förändrats är Vpk:s politik och attityder. Vpk-ledningen har en dogmatisk böjelse att betrakta alla frågor, t o m triviala skattefrågor, som principiella. Och ju mer principrytteri desto mindre chanser att finna gemensamma nämnare i politiken.

• Vad har orsakat SKP:s skiftande hållning gentemot socialdemokratin under efterkrigstiden?

— Det är en komplicerad fråga där förståndsmässiga faktorer varvats med emotionella. En del av förklaringen kan sökas i SKP:s internationella bindningar. När dessa varit starkt uttalade, som under Kominformperioden 1948-56, har bekämpandet av socialdemokratin — ”huvudfienden” — haft hög prioritet. I motsatta lägen, som uppslutningen kring arbetarrörelsens huvudorganisationer i ATP-striden, har opinionsläget i regel varit sådant att partiet helt enkelt tvingats att lossa de dogmatiska bindningarna.

• Vad är Din definition av revisionism?

— Jag upplever inte begreppet revisionism som negativt värdeladdat. Allting förändras. Också våra värderingar måste undergå förändringar.

• Vad har orsakat splittringen av den kommunistiska rörelsen under 60-talet?

— Jag har ingen patentförklaring. Men den splittring som vi upplevt i Sverige speglar kommunistpartiets tilltagande svårigheter att orientera sig i det moderna industrisamhället. Ideologisk utarmning, kortsiktig opportunistisk i förening med en primitiv agitation — inte sedan Socialistiska partiets nedgång i mitten av 30-talet har något liknande bevitnats. Drabbas Vpk av ett motsvarande öde får det sägas vara självförvållat.

Uppbrott

En oktoberdag 1956 bröt jag upp från det kommunistiska partihögkvarteret Kungsgatan 84. Jag lämnade bakom mig ett välstädat skrivbord, förundrade vänner och arbetskamrater — och 25 års insatser i partiet och ungdomsförbundet under vilka jag i det längsta sökt förena övertygelse med lojalitet mot en ideologi, stalinismen, som jag slutligen insett att jag måste bryta med.

Jag åkte direkt till Grolls vid Järntorget, specialaffären för arbetskläder, och köpte ett par arbetshandskar och lite andra grejor. En timme senare hade jag jobb i Årsta, ett underhållsarbete för Riksbyggen.

Det beslut jag fattat fem månader tidigare var verkställt. Det var ett uppbrott, men ingen uppgivelse. Vid 41 års ålder var jag besluten att ta upp kampen mot det onda jag levte i och med så länge, allt för länge. För det behövde jag nya aspekter, nya infallsvinklar.

Luften hade blivit friare att andas.

Tillförordnade partisekreteraren såg förvånat upp när jag efter vårriksdagens slut 1956 meddelade att jag önskade backa ut som gruppsekreterare och partifunktionär efter valen i september samma år. Han sade att han livligt beklagade ett sådant steg. Och hoppades att jag skulle komma på andra tankar innan september. Jag förstod vad han tänkte på: allt sedan valnederlaget 1948, då partiet miste en tredjedel av väljarunderlaget och svårigheterna började hopas, förekom det ofta att partianställda hotade att sluta — förklarliga uttryck för missnöje med sin egen och partiets belägenhet.

Mitt fall låg annorlunda till och det visste man. Riksdagsgruppens sekreterare verkade i en ombonad miljö; mjuka mattor täckte golvet, utlånad konst från Nationalmuseum prydde väggarna, fönstren förmedlade en betagande utsikt över Riddarfjärden. Behövde man hjälp med något var det bara att lyfta på luren och tillkalla en vaktmästare. Det fanns inga vägande skäl, som kunde relateras till arbetsuppgifterna, för mig att bryta upp.

Upprepade försök gjordes att få mig på andra tankar. Var jag missnöjd med lönesättningen? Nej. Jag kanske önskade ifrågakomma för en gratis semestervistelse i Sovjet? ”Vi har inte undgått att lägga märke till”, sade partiordföranden Hilding Hagberg, ”att du tackat nej till upprepade sådana erbjudanden”. Det stämde, jag ville inte resa till Sovjet på sådana premisser. Skulle jag kunna tänka mig att bli direktör i ett partiet närstående företag? Jag avvisade erbjudandet som ett dåligt skämt.

Jag stod fast vid mitt beslut. Framförallt två faktorer hade varit avgörande: vad som framkom i samband med normaliseringen av relationerna mellan Sovjet och Jugoslavien samt Sovjetunionens kommunistiska partis 20:e kongress. Flera faktorer, såsom händelserna i Polen och Ungern, skulle tillkomma under sommarens lopp.

Hösten 1955 infann sig Chrusjtjov i Jugoslavien i spetsen för en sovjetisk partidelegation. På flygplatsen i Belgrad läste han upp från ett papper att brytningen med Jugoslavien 1948 och sju års kampanj mot ”Titofascismen” varit ett enda stort misstag, en förbrytelse iscensatt av Stalins hantlangare Berija och Abakumov. President Tito hörde på utan att yttra ett ord. Chrusjtjov visades runt i Jugoslavien, besökte fabriker och talade med arbetarråden. Från det avslutande besöket på Brioni gick en bild genom världspressen: Tito och Chrusjtjov i en öppen bil, den förstnämnde vid ratten, gästen bredvid. Det var många, inte bara jugoslaverna, som uppfattade symboliken.

Jag läste skildringarna av det remarkabla Chrusjtjovbesöket med stigande häpnad. Allt vad kommunisterna i Sverige, liksom i andra länder, från 1948 intalats att anse rätt och riktigt om Jugoslavien, om dess ”blodige” ledare (ett stående tema i Kominformpropagandan), om dess väg tillbaka till kapitalismen, om spionage- och lakejtjänster åt imperialismen, visade sig plötsligt vara lögn och förbannad dikt.

Jag beslöt att hädanefter söka använda min tanke-och reflexionsförmåga så som Marx rådde sina döttrar: att vara kritisk mot allt.

I februari 1956 höll Sovjetunionens kommunistiska parti sin 20:e kongress. SKP var representerat av en delegation med partiordföranden i spetsen. Kongressen skulle komma att få stor betydelse för utvecklingen inom och utanför Sovjet. Här skall i korthet endast erinras om två principiella frågor av internationell räckvidd:

1. Nödvändigheten av fredlig samexistens mellan länder med kapitalistiska respektive socialistiska samhällssystem. ”I själva verket finns det bara två vägar”, hette det i centralkommitténs verksamhetsberättelse, ”antingen fredlig samexistens eller historiens mest ödeläggande krig. Någon tredje väg ges inte”. Men det var inte tillräckligt: ”Man måste sträcka sig längre, till att förbättra relationerna, till att stärka förtroendet mellan dem, till att samarbeta.”

2. Möjligheten att nå socialismen under olika former. I verksamhetsberättelsen påmindes kongressen om att Lenin i april 1917 förutsett möjligheten av ”en fredlig utveckling av den ryska revolutionen” och att han så sent som våren 1918 arbetat på en plan för ”ett fredligt socialistiskt uppbygge”. Av särskilt intresse var vad som sades om Jugoslavien:

I Federativa folkrepubliken Jugoslavien, där makten tillhör de arbetande och samhället baserar sig på samhälleligt ägande av produktionsmedlen, bildas det under den socialistiska uppbyggnadsprocessen säregna konkreta former för näringslivets förvaltning, för statsapparatus uppbyggnad. Det är fullt troligt att formerna för övergång till socialismen kommer att bli ännu mer olikartade.

Som en av dessa former pekades på att ”arbetarklassen under nuvarande förhållanden har en reell möjlighet” att utnyttja också parlamentariska vägar för övergången till socialismen. Det var tongångar som aldrig hörts förr från Moskva.

Det blev emellertid inte 20:e kongressens ”tunga” frågor — den fredliga samexistensen och olikartade vägar till socialismen — som efteråt kom att stå i förgrunden för uppmärksamheten. Några veckor efter kongressen började rykten cirkulera om att Chrusjtjov utöver föredragningen av verksamhetsberättelsen också hållit ett hemligt tal om Stalin. Ny Dag ryckte ut med kategoriska dementier. En av SKP:s delegater på kongressen satte sin politiska heder i pant inför Göteborgs kommunister på att något hemligt tal inte förekommit. I Vår Tid nr 3 1956 försäkrade Fritjof Lager att man på kongressen, utöver påtalandet av bristerna i den kollektiva ledningen, inte fällt ett fördömande ord om Stalin. Han var fortfarande den samlande gestalten, ingenting kunde förringa Stalins storhet som stats- och folkledare.

I partihögkvarteret Kungsgatan 84 hade man, när detta skrevs och publicerades, ingen aning om vilken besk medicin som väntade på sovjetambassaden i Stockholm. Någon dag i april, cirka två månader efter 20:e kongressen, inbjöds partiledningen att skicka en ryskspråkig ledamot till ambassaden i en viktig angelägenhet. Dåvarande partisekreteraren Erik Karlsson gavs uppdraget. På ambassaden förelades han ett tjockt stencilerat häfte på ryska. Det bar rubriken: *Intern rapport av N S Chrusjtjov inför SUKP:s 20:e kongress om personkulten och dess följder*.*

Karlsson fick läsa rapporten i lugn och ro i närvaro av en ambassadtjänsteman, men utan att göra några anteckningar. Han lyckades, enligt vad han berättade efteråt, läsa den två gånger för att så mycket som möjligt skulle sitta ordentligt fast i minnet, och for sedan raka vägen hem och nedtecknade.

Jag har alltså i friskt minne det möte med arbetsutskottet på vilket anteckningarna föredrogs. Det var inte svårt att förnimma de stridiga känslorna i församlingen. En högst förvirrad och irriterad diskussion följde. Några beskärnade sig över att ”dom därborta” inte underrättat SKP:s delegation, medan den ännu var kvar i Moskva, om det hemliga Chrusjtjovtalet. Andra sökte tröst i att talets ”hemliga” karaktär och de former under vilka man fått ta del av det, befriade partiet från skyldighet att utåt ha kännedom om det och förmedla innehållet till medlemmarnas eller allmänhetens kännedom.¹

Flertalet enades om att det man fått veta borde stanna inom den begränsade kretsen, närmast i avvaktan på en förestående nordisk partikonferens. Endast en medlem av arbetsutskottet, C H Hermansson, anmälde avvikande mening. Det man erfarit måste betraktas som information för partiets räkning, ansåg han, och följaktligen bringas till partiets kännedom.

På den nordiska partikonferensen något senare visade det sig att den ståndpunkt som intogs av

* Hela talet finns i svensk översättning på marxistarkivet: [Chrusjtjovs tal 1956](#). Se även [Chrusjtjovs tal 50 år](#) av Martin Fahlgren. – Red

¹ Det klarlades senare att Chrusjtjov hållit talet på en slutna session medan de utländska delegaterna sysselsattes med fabriksbesök o. d. i Moskvaområdet.

flertalet i SKP:s ledning delades av representanterna för övriga kommunistpartier.² ”En förbannat otäck historia”, var Hilding Hagbergs omdöme om det hemliga Chrusjtjovtalet. Däri instämde samtliga liksom i konklusionen att ju mindre medlemmarna gick veta, desto bättre.

Efter den mallen utformades rapporten till partistyrelsen, då kallad centralkommittén, om SUKP:s 20:e kongress. Hagberg föredrog själv rapporten på ck-mötet i riksdagshusets lilla partilokal. Innehållet påminde, i relation till avslöjandena i Chrusjtjovtalet, om Torsten Tegnérns definition av riksidrottsförbundets topp: ett destillat av destillatet. Bland annat detta undanhölls centralkommittén (och partiet):

1. Lenins testamente från 1922 i vilket han vände sig mot Stalins intolerans och primitivitet med uppmaningen att avlägsna honom från posten som generalsekreterare och istället utse en ”tolerantare, lojalare, vänligare man med en modest attityd till kamraterna och mindre nyckfullt temperament”. Att ett sådant testamente existerade, vilket Trotskij hävdade i sina memoarer redan 1937, hade stalinisterna inom och utanför Sovjet förnekat allt sedan Lenins död 1924.

2. Två brev, dels ett från Lenins maka Krupskaja i december 1922 till Kamenjev och Sinovjev (båda avrättade under Stalinterrorn på 30-talet) i vilket hon beklagar sig över Stalins bryska uppträdande och ber om deras beskydd, dels ett från Lenin till Stalin i mars 1923 i vilket denne uppmanas sluta trakassera Krupskaja; i annat fall skulle Lenin bli tvungen att avbryta förbindelserna med Stalin.

3. En rad skakande exempel på Stalinterrorn; hur oförvitliga partifunktionärer, i en del fall med medlemskap från 1905 och utomordentligt meriterade från revolutionsåren och uppbyggandet, häktades, torterades, ”bekände” och avrättades — t o m där domen löd på frikännande. Av 1966 ombud på ”segrarnas kongress” 1934 hade 1 108 häktats under Stalinterrorn, anklagade för kontrarevolutionära brott. Av 139 medlemmar och suppleanter i centralkommittén, som valdes på 1934 års kongress, hade 98 häktats och avrättats, de flesta 1937-38. ”Det räcker att nämna”, summerade Chrusjtjov, ”att från 1954 till nu har Högsta Domstolen rehabiliterat 7 679 personer, många av dem posthumt.”

4. Ett telegram från Stalin i januari 1939 — i centralkommitténs namn — till de lokala och regionala ledningarna för partiet, inrikeskommissariatet och säkerhetspolisen om att ”fysiska påtryckningar (tortyr) inte bara var tillåtet utan *obligatoriskt* för att avslöja ”obstinata folkfiender”.

Sveriges kommunistiska partis dåvarande ordförande Hilding Hagberg klarade konststycket att inför centralkommittén undertrycka fakta och indignation över det skedda. Centralkommittén uttalade att kritiken mot personkulten på 20:e kongressen innehöll viktiga lärdomar för att förbättra partiverksamheten. Men vad som låg Hagberg & Co varmast om hjärtat var detta:

□ Samtidigt vänder sig centralkommittén med skärpa mot den borgerliga propagandan, som sökt förvränga innebörden i kritiken mot personkulten och utnyttja den i det kalla krigets tjänst genom utspridande av lögnaktiga och ogrundade påståenden. Kampen mot förgudningen av Stalin kan inte leda till ett bestridande av hans historiska insatser och betydelse. □

Så lite hade stalinisterna fattat, eller velat fatta, av det som skett och höll på att ske att de t o m avsåg att fortsätta utgivningen av Stalins skrifter på svenska.

Dagen efter centralkommittémötet var mitt beslut fattat. Jag insåg att föga eller intet kunde uträttas inifrån, i varje fall inte om man var ekonomiskt beroende av den stalinistiskt behärskade partiapparaten. Det fortsatte att inträffa saker, i stort och smått, som styrkte mig i att jag handlade rätt. Omedelbart efter riksdagsvalet i september 1956 meddelade Hilding Hagberg att han

² DKP:s dåvarande ordförande Aksel Larsen deltog inte i konferensen.

ännade resa till Moskva. Jag ombads uppsöka sovjetambassaden och ordna formaliteterna. På min fråga om det var lämpligt att partiets ordförande omedelbart efter valet företog just en sådan resa svarade Hagberg att han ansåg det nyttigt att få tala med ”dom därborta”. Efter hans återkomst ett par veckor senare förelades arbetsutskottet ett förslag till sk valvärdering. Flera av arbetsutskottets medlemmar hade invändningar mot olika formuleringar. Då tog Hagberg bladet från munnen:

— Men det här har jag ju visat dom därborta och de var helt överens, med undantag för en enda formulering.

Sedan var inte mycket mer att tillägga.

Den oktoberdag 1956 då jag bröt upp från partihögkvarteret Kungsgatan 84 dominerades tidningarna av händelserna i Ungern. Orsakerna till den ungerska folkresningen blev det första problemkomplex jag fick tillfälle att tackla ”utifrån”. Då jag här rekapitulerar vissa huvuddrag är det bl a därför att parallellen med händelserna i Tjeckoslovakien 1968 är så slående att man kan tala om ett identiskt mönster: arbetarklassen, det övervägande flertalet av befolkningen, söker frigöra sig ur den stalinistiska tvångströjan och välja en socialistisk väg som inte utesluter utan *förutsätter* demokrati.

Situationen i Ungern hade länge varit instabil. Det berodde framförallt på två faktorer:

1. Mathyas Rakosi, den ungerske kommunistledaren, snärjd i den stalinistiska konceptionen om ”socialismen i ett land” och besatt av maktbegär och hämndlystnad, försökte i början av 50-talet upprepa vad Stalin lyckats med på 30-talet: forcerad industrialisering, tvångskollektivisering av jordbruket — till priset av ett accelererande förtryck: tvångsarbete, tvångsflyttningar, rättslöshet, tortyr och avrättningar.

2. I enlighet med den stalinistiska teorin om klasskampens oavbrutna skärpning under byggandet av socialismen hade 1949 den punkt nåtts i utvecklingen då det var dags att avslöja ”den stora sammansvärjningen” och i en skådeprocess à la Vysjinskij döma oförvitliga kommunister och socialister till döden sedan de ”bekänt” sig skyldiga. I Ungern var det i främsta hand Laszlo Rajk, kommunist och f d utrikesminister, som utsetts till offer. Den 24 september 1949 dömdes han till döden för högförräderi, konspiration, krigsförbrytelse och anstiftan av mord av folkdomstolen (!) i Budapest och avrättades.³

Rakosi trodde sig nu ha fritt fram. Ungern, som fränsett förekomsten av bauxit är utpräglat råvarufattigt, skulle förvandlas till ”ett land av järn, stål och maskiner”. Målsättningarna i femårsplanen 1950-55 blev föremål för groteska uppjusteringar: nationalinkomsten skulle ökas 130 procent i stället för 63, industriproduktionen 210 procent istället för 86 osv.

Det gick till en tid, men 1953 var bristningsgränsen nådd. Rakosi måste avgå som regeringschef och ersattes med Imre Nagy.

Det måste stå klart för oss, deklarerade Nagy i juni 1953 inför parlamentet, och det måste öppet erkännas inför hela landet att målsättningarna i den höjda femårsplanen i många avseenden överstiger våra krafter, att dess förverkligande i alltför hög grad tar våra resurser i anspråk, har en ofördelaktig inverkan på välståndsökningen — ja, på sistone t o m medfört en sänkning av levnadsstandarden. Det är uppenbart att en betydande modifiering är nödvändig på detta område.

Målsättningarna modifierades, det värsta trycket lättade. Men stalinisterna hade inte givit slaget förlorat. 1955 var Rakosi på plats igen som regeringschef. Avsikten var att fortsätta där man tvingats avbryta 1953. De krafter som frigjorts under de två Nagyåren kunde dock inte

³ SKP hade en rapportör på plats under processen: medlemmen av arbetsutskottet Knut Olsson. Han skrev efter hemkomsten en broschyr, *Operation X. Vad Rajkprocessen avslöjade*, som utgavs på partiets förlag. [Finns på marxistarkivet: [Rajkprocessen i Ungern 1949 – Red](#)]

undertryckas. Efter SUKP:s 20:e kongress började också den ungerska stalinistregimens verkliga karaktär avslöjas. Det här är ett exempel, som gällde säkerhetspolisen, hämtat ur Peter Fryers⁴ bok *Ungersk tragedi*:

□ Det fanns Gestapoliknande tortyrkammare med piskor, galgar och verktyg att krossa människors lemmar med. Det fanns minimala straffceller. Det fanns högar med brev från utlandet som hade stoppats för att censureras. Det fanns hela batterier med bandinspelningsapparater för att registrera telefonsamtal. Det fanns prostituerade som underhölls såsom polissspioner och provokatörer. Och de unga odjur, som bildade denna den folkdemokratiska statens fasta hand, betalades mellan tre och tolv gånger mer än genomsnittslönen. Därtill kom lyxvåningar medan tusentals människor i Budapest fick tränga ihop sig i slumkvarter och källare. □

Sommaren 1956 försvann Rakosi definitivt från den politiska scenen, följd av hela nationens förbannelser och tilltagande vrede. Den 6 oktober ägde en makaber akt rum i Budapest. Kvarlevorna efter Laszlo Rajk och hans meddömda grävdes upp och ombegravdes under stora hedersbetygelser. Över 200 000 människor var i rörelse. I Szabad Nep, kommunistpartiets huvudorgan, stod i fetstil: ”Vi blev förledda att tro, och var villiga att sätta tro till, förtalet mot er. Förlåt oss, kamrater!”

Stalinisterna klamrade sig fortfarande fast i ledningen för partiet och regeringen. De prövade nu ett desperat grepp: att be de jugoslaviska kommunisterna och president Tito om hjälp. Vad svarade jugoslaverna? ”Vi önskade upprätta förbindelser med det ungerska partiet”, sade Tito i talet i Pula den 11 november. ”Genom att inte isolera det hoppades vi lättare kunna medverka till en riktig inre utveckling i Ungern.”

Utvecklingen hade emellertid gått för långt och den gemensamma deklARATIONEN tjänade ingenting till, fortsatte Tito:

□ Folket i Ungern var avgjort emot de stalinistiska element som fortfarande var vid makten, de krävde deras avlägsnande och övergång till en politik av demokratisering. När den av Gerö ledda ungerska delegationen återvände till sitt land avslöjade Gerö, som fann sig försatt i en svår belägenhet, sin verkliga inställning. Han kallade de hundratusentals demonstranter, som vid denna tidpunkt alltjämt endast var demonstranter, för ”slödder” och förolämpade nästan hela nationen. Det visade hela vidden av hans blindhet och vad slags ledare han var. Just i ett sådant kritiskt ögonblick när hela nationen sjöd av missnöje, vågade han slunga epitetet ”slödder” i ansiktet på folket, av vilket en stor del, kanske rentav flertalet, var kommunister och ungdomar. Det var tillräckligt för att sätta eld på krutdurken och bringa den att explodera. □

Först efter de nya massdemonstrationerna den 23 oktober, med begynnande skottlossning på Budapests gator, avträdde återstoden av det stalinistiska ledargarnityret. Imre Nagy återinsattes som regeringschef. I forcerat tempo sökte man nu genomföra de förändringar för vilka folkmassorna demonstrerat och t o m var beredda att gripa till vapen:

1. Den 27 oktober tillkännagav de ungerska fackföreningarnas nationalråd att förvaltningen av företagen skulle överföras på arbetarråd. ”Arbetare, tekniker! Ni kan nu definitivt betrakta företagen som edra egna. Från nu förvaltar ni dem själva.” Nationalrådet uppmanade de anställda att omedelbart påbörja valen av arbetarråd och därefter återuppta produktionen.

2. Den 28 oktober framlade Nagy det nya regeringsprogrammet. Omedelbart och totalt eld upphör beordrades. Överenskommelse hade träffats med sovjetregeringen om sovjettruppernas bortdragande från Budapest. En ny armé skulle upprättas och förhandlingar upptas med

⁴ Den kommunistiska Londontidningen *Daily Workers* korrespondent i Budapest. [Fryers bok finns på marxistarkivet: [Ungersk tragedi](#) – Red]

sovjetregeringen om successiv utrymning av hela Ungern. En demokratisk poliskår skulle upprättas och säkerhetspolisen upplösas.

3. Den 30 oktober avskaffades enpartisystemet. Regeringen ombildades till en koalitionsregering med kommunister, socialdemokrater och företrädare för småbrukar- och nationella bondepartierna.

4. Den 1 november annullerades Ungerns medlemskap i Warszawapakten och landet proklamerades som neutralt.

Den 4 november 1956 gjorde sovjettrupperna helt om (det har ifrågasatts om de alls varit i färd med att utrymma) och ockuperade Ungern.⁵

Medan förhandlingarna om sovjettruppernas bortdragande ännu pågick tillfångatogs försvarsministern Pal Maleter och avrättades. Regeringen Kadar installerades, arbetarråden och alla partier utom det kommunistiska upplöstes. Den 22 november häktades Imre Nagy, som tagit sin tillflykt till jugoslaviska ambassaden, trots Kadarregeringens utfästelse om fri lejd. ”Kontrarevolutionen” hade krossats.

Var det en kontrarevolution, som Pravda och eftersägaren Ny Dag påstod? Nagy medgav i radio den 25 oktober att ”ett litet antal kontrarevolutionärer och provokatörer iscensatte en väpnad attack mot vår folkrepubliks system vilket en del av arbetarna i Budapest, på grund av sin bitterhet över förhållandena i landet, stödde”.

Huvudtrenden i utvecklingsförloppet beskrevs av Szabad Nep, kommunistpartiets huvudorgan, på ledarplats den 28 oktober:

□ Vi måste erkänna att i vårt land utvecklas en stor nationell demokratisk rörelse som omspannar och sammansvetsar hela vårt folk, en rörelse som tvingades under jorden av tyranniet i det förgångna, men flammade upp när den nåddes av det första vinddraget av frihet under de sista månaderna. Denna rörelse uttrycker arbetarnas krav om att bli de reellt bestämmande i fabrikerna. Det är i den rörelsen som böndernas mänskliga krav om befrielse från materiell otrygghet och trakasserier, om ett liv efter eget skön som enskilda eller kollektivbönder utvecklats. □

Jag använde all disponibel tid i slutet av 1956 till att söka sätta mig in i det ungerska händelseförloppet, dess bakomliggande orsaker och till att dra slutsatser av detta. Resultatet sammanfattade jag i två artiklar — Den ungerska tragedin, ekonomiska och sociala faktorer — som tillställdes Ny Dag.

I början av januari 1957 mottog jag följande brev från Ny Dags redaktionschef: ”Broder. Tack för Dina artiklar. Personligen anser jag dem vara mycket intressanta och läsvärda och väntar just på att få höra Gunnar Öhmans uppfattning.”

Öhman hade av partiledningen sänts till Budapest för att inhämta Kadarregimens version av händelseförloppet. Efter någon tid underrättades jag av redaktionschefen om att publiceringen av artiklarna skulle göras på partinivå. Jag uppsökte partiexpeditionen och erhöll beskedet att artiklarna inte kunde publiceras. Möjligen kunde de användas som internt studiematerial! I grund och botten hade jag inte väntat någonting annat.

Ledargarnityret i Sveriges kommunistiska parti hade ingenting att lära av händelserna i Ungern och ansåg framförallt att medlemmarna inte borde bli i tillfälle att lära något av dem.

⁵ Enligt Aksel Larsen, som återoppar sig på vad Chrusjtjov yppat under ett besök i Bulgarien 1957, skulle Sovjetunionen först ha varit inställd på att låta Ungern självt sköta sina angelägenheter. Kina skulle emellertid ha utövat energisk press på Moskva att ingripa med vapenmakt. I Moskva var meningarna delade mellan hökar och duvor. Med Kinas hjälp fick hökarna övertaget. (*Aksel Larsen ser tilbage*. Rhodos förlag, Köpenhamn 1970.)

Kamp för förnyelse

Framförallt två saker erfordrades för att förändra Sveriges kommunistiska parti så att det enligt min och likatänkandes bedömning kunde fylla funktionen som socialistisk vänsterkraft i svensk politik och samhällsutveckling. Vi var oförändrat övertygade om att en sådan "kraft" behövdes, en övertygelse som stärktes av att socialdemokratin genom utgången av 1956 års val blev beroende av kommunisternas röster i riksdagen i frågor som inte avgjordes av kamrarna genom gemensam votering.

*Det gällde dels att få bort de **ensidiga** bindningarna till andra kommunistpartier, i första hand SUKP. Och det gällde att demokratisera partiet, i första hand de centrala instanserna.*

Bindningarna till SUKP eller, om man så vill, Moskva var vid 50-talets mitt alltjämt så starka att man ibland frestades tro att Kommunistiska internationalen i realiteten inte upplöstes. Det gällde inte bara för SKP:s del. En generation kommunistiska ledare hade under det kvartsekel Komintern existerade vant sig vid att i första hand "ställa frågan" hos exekutivkommittén i Moskva snarare än inför de egna medlemmarna när svårigheter anmälde sig eller nya politiska och taktiska grepp erfordrades. Från 1928 hade kommunistpartierna inte längre egna program; över hela världen gällde en och samma programskrivning, Kommunistiska internationalens. Kommunistpartierna var endast "sektioner" av Komintern vars exekutivkommitté eller presidium hade ett slutligt avgörande i alla partiangelägenheter, även rent interna. Så resolverade Komintern 1929, när partistriden delade SKP i två kommunistiska partibildningar, att minoriteten var det rätta kommunistiska partiet medan majoriteten klassificerades som renegater, fanflyktingar. Att genom ett referendum i demokratiska former utröna hur medlemmarna ville ha sitt parti kom inte ifråga.

För många kommunistledare var det utan tvivel ett stort dilemma att under de första efterkrigsåren inte ha något motsvarighet till Komintern där man, allteftersom behov uppkom, kunde "ställa frågan". Det fanns undantag som exempelvis Sven Linderot som 1944 genomdrev partites anslutning till arbetarrörelsens efterkrigsprogram och därefter koncentrerade sig på att finna öppningar för samverkan med socialdemokratin. Han satte inte sin fot i Moskva de första efterkrigsåren. Det gick så långt att SUKP efter några år fäste uppmärksamheten på att samtliga europeiska partiledare hade besökt Moskva utom den svenska. Varför inte?

Linderot, som avled 1953, tog svaret med sig i graven.

Också SUKP hade uppenbarligen behov av en ideologisk kommandocentral som ersättare för Komintern. Stalin och hans ideologer oroades starkt av teorierna om "vägen till socialismen" i Jugoslavien (Kardelj), Polen (Gomulka), Tyskland (Ackermann) m fl länder. 1947 upprättades Kommunistiska informationsbyrån med säte först i Belgrad och senare, efter brytningen med Jugoslavien 1948, i Bukarest. Den rumänska huvudstaden blev nytt resmål för ledande kommunister. För SKP:s del resulterade den nya bindningen i utgivandet av en svenskspråkig upplaga av Kominforms tidning "För varaktig fred, för folkdemokrati". Redaktionen inrymdes i partihögkvarteret Kungsgatan 84 och som ansvarig utgivare — all text levererades från Bukarest — stod medlemmen av arbetsutskottet, Knut Bäckström. Syftemålet med den svenskspråkiga upplagan var att ideologiskt "täcka" kommunistpartierna i Sverige, Norge, Danmark, Finland och Island.

När förbindelserna mellan Sovjet och Jugoslavien normaliserades 1955 och partiledningarna runtom i Europa började botvandringen till Belgrad befanns Kominform, som var starkt komprometterad för "kampen mot Tito-fascismen", otjänlig som internationellt instrument. Men behovet hos de stalinistiska ledarna inom och utanför Sovjet av en ideologisk kommandocentral kvarstod. Det dröjde inte mer än ett par år förrän man funnit en ny form: internationella konferenser i Moskva med kommunistpartierna. Den första hölls 1957 med deltagande av 68 partier, däribland det svenska, och utmynnade dels i ett fredsmanifest, dels i en s k deklara-

tion. Den sistnämnda hade utarbetats av representanter för partierna i Sovjet och de socialistiska grannländerna, utom Jugoslavien, och det var underförstått att den skulle antagas av konferensen. Så blev inte fallet, men SKP:s kongress i slutet av 1957 anslöt sig till deklarationen.

Redan 1960 var det klart för nästa Moskvakonferens, med deltagande av 81 partier. Denna konferens antog i motsats till 1957 års en deklaration som SKP sedermera presenterade i broschyren ”Världsläget och de kommunistiska partiernas uppgifter”. Rubriceringen sade allt om den tyngdpunktsförskjutning som försiggått: Moskva var ånyo centrum för fastställandet av kommunistpartiernas uppgifter. Även denna deklaration, som hade en helt annan bindande karaktär än 1957 års, godkändes av SKP på kongressen i början av 1961.

Man kunde inte undgå att lägga märke till Moskvans ökade roll i den nya form de internationella bindningarna nu fått. Resorna österut visade en ökande trend: partidelegationer, semester-, rekreations- och affärsresor. Det var arbetsutskottet — eller en mindre krets inom detta — som träffade dispositionerna, utan att höra centralkommittén. CK-ledamöter bosatta i landsorten erfor i regel genom Ny Dag att en delegation bevisat partikongressen i ett visst land. På det hela taget hölls de utanför vad som försiggick. Vilka ur partitoppen och centralkommittén — andra medlemmar kom praktiskt taget aldrig ifråga — som skulle ifrågakomma för semester- och rekreationsresor till Kaukasus eller Svarta havet, vad som skulle avhandlas vid överläggningar i Moskva, Östberlin eller annorstädes, det bestämdes av arbetsutskottet eller en mindre krets kring partiordföranden.

Det klickvärde som utvecklades i dessa avseenden under 50-talet drevs så långt att centralkommittén inte ens bereddes tillfälle att ta ställning till öppnandet av en svensk partiskola i Moskva. Ingen utanför den inre cirkeln i Kungsgatan 84 visste något förrän distriktsombudsmän, under stränga uppmaningar att iaktta sekretess, anmodades att föreslå lämpliga och framförallt ”pålitliga” elever. Det är inte känt om skolan tillkom på sovjetiskt eller svenskt initiativ, och det betyder för övrigt mindre. Viktigare var att det kunde fastställas att den låg i Moskva, att den administrerades och finansierades av SUKP, att undervisningen skedde i sovjetisk regi och på ryska och att eleverna (och deras familjer) inte fick meddela utomstående var de vistades eller i vilket syfte. Hemlighetsmakeriet drevs så långt att brev mellan eleverna och deras hemmavarande anförvanter gick via täckadresser i Stockholm. Vid ett tillfälle klaffade inte ”postgången”. Ett antal brev från respektive hemorter hade blivit liggande på ”postanstalten” i Stockholm så länge att eleverna hann komma hem på sommarferier. Det blev naturligtvis irriterande efterlysningar av de, som man trodde, förkomna breven. I sista stund innan Leningradbåten skulle lägga ut kom en partifunktionär ilande med brevpacken och improviserade snabbutdelning på kajen.

En episod som det skrattades friskt åt i partikretsar gällde en elev som lämnat efter sig obetalda parkeringsböter i hemorten. Polismyndigheten stötte på och hotade med åtal. Hans hemmavarande fru blev orolig och gick upp till polismästaren. Det förhöll sig så, förklarade hon, att maken arbetade på annan ort — hon visste tyvärr inte var — men att han säkert skulle höra av sig och betala så snart han arbetat ihop tillräckligt med pengar. Polismästaren lugnade henne med orden:

— Jag är övertygad om att NN, så snart han återkommit hem, kommer att göra rätt för sig. I rubler.

Det gemensamma intresse som de stalinistiska ideologerna i Moskva och stallbröderna i Sverige sökte fullfölja med skolan låg i öppen dag: att indoktrinera en ny generation kommunister till ”obrottslig” hängivenhet till Sovjet och SUKP:s uttolkning av marxism-leninismen. Planerna höll emellertid inte. Redan den första elevkullen erbjöd problem: svårigheter att anpassa sig i den ryska miljön, svårigheter med ryska språket osv. En rad aktiva medlemmar som ansågs lämpliga för utbildning avböjde kategoriskt.

Partiskolan i Moskva måste avvecklas.

Resandet österut fortsatte i ökande omfattning. Partiets toppskikt semestrade, med något undantag, utomlands varje sommar. Inbjudningarna fördelades så att hade man ena året varit i Sovjet så blev det Polen, Ungern eller Bulgarien nästa år. Sovjet låg högst på skalan, Östtyskland lägst. Resorna ordnades via ambassaderna i Stockholm. Vid framkomsten väntade villa eller hotellsvit och bil med chaufför. Gästfriheten innefattade också ”fickpengar”, vilka i Sovjet kunde uppgå till ansenliga belopp, i andra länder till en begränsad summa. Vårdarna brukade antyda lämpligheten av att använda pengarna i slutna butiker reserverade för högre partifunktionärer. Man fick mer för pengarna då, och framförallt bättre kvalitéer.

Det fanns de som i likhet med mig tackade nej till dessa resor. Det fanns de som reste och kom tillbaka med oanfränt moral. Men för andra fick resandet med tiden ett korruptivt drag. Man vämjdes över vad man såg och hörde.

Partiskolan i Moskva hade inrättats för utbildning av s k högre kadrer, alltså blivande partifunktionärer, centralkommittéledamöter osv. Men det ansågs också angeläget att på liknande sätt utbilda lägre kadrer. Överläggningar inleddes — naturligtvis utan att någon utanför partitoppen visste något — med SED, det östtyska kommunistpartiet, som upplät en stor villa i Bad Doberan, ett samhälle i trakten av Wismar vid Östersjökusten. Det betonades vid uttagningen till kurserna att SKP utan tysk inblandning fastställde program, valde ämnen och föreläsare etc. Men i varje kurs, kort eller lång och oavsett ämne, fanns ett återkommande inslag: från SED:s centralkommitté infann sig en funktionär för att föreläsa om ”det socialistiska ”uppbygget” i DDR, om DDR som ”den enda rättmätiga tyska staten” och, efter den 13 augusti 1961, om ”fredsmuren” tvärs genom Berlin.

Bockfoten stack fram.

Småningom började medlemmar fråga varför man inte lika gärna, eller ännu hellre, kunde ha kurserna i hemlandet. Varför skulle exempelvis Stockholms läns partidistrikt skicka 30 man på valledarkurs till Östtyskland istället för att förlägga den till en kursgård någonstans kring Mälaren? Dylika frågor avfärdades med att det var billigare att driva en sådan skola i DDR än i Sverige. Framför allt var hyreskostnaderna lägre. I juni 1963 lyckades en medarbetare i Aftonbladet göra ett reportage på ort och ställe. Det visade sig att skolan förutom den svenska föreståndaren också hade en tysk sådan. Vem betalade honom? Tysken förklarade stolt att han varje månad kvitterade ut sin lön på rådhuset i Bad Doberan. Och vad erlade det svenska partiet i hyra för den magnifika skolbyggnaden? Mein Gott, utbrast tysken och slog ut med händerna, inte ett öre. Brüderliche hilfe av SED:s centralkommitté till det svenska partiet!

Snart därefter måste också skolan i Bad Doberan stängas. Planerna på utbildning av nya kadrer, indoktrinerade med sovjetisk och östtysk nystalinism, hade kapsejsat.

”Centralkommittén leder partiets politiska och organisatoriska verksamhet”, hette det i partiets stadgar. Det kunde tyckas vara klara ord. I realiteten hade det som nämnts blivit så att arbetsutskottet utgjorde den faktiska ledningen för partiet. Denna maktförskjutning mot toppen var ett viktigt led i det stalinistiska organisationsmönstret.

Det påminde om en kinesisk ask; för varje ny som öppnas påträffas en ännu mindre. Ännu på Sven Linderots tid hade arbetsutskottet omfattat två à tre fackliga ombudsmän. Hilding Hagberg gjorde sig snabbt kvitt det fackliga inslaget; arbetsutskottet kom helt att bestå av partifunktionärer som fastställde varandras löner och anställningsvillkor och från tid till annan omflyttade varandra på olika poster i partitoppen. Man skaffade sig ett stabilt grepp om centralkommittén; med varje kongress minskades antalet ledamöter med förankring i produktionslivet och ökades inslaget av funktionärer, vilkas löner, anställningsförhållanden och distriktsplacering i realiteten bestämdes av arbetsutskottet. Centralkommittén reducerades till en ombuds- eller funktionärsförsamling som inkallades ett par gånger om året för att åhöra massiva föredragningar om ”det politiska läget och partiets uppgifter”. Det var inte underligt att en del av dess medlemmar ”utvecklades” till bedrövliga ja-sägare.

Å andra sidan fanns det centralkommittéledamöter som utmärkte sig för självständighet, fasthet och konsekvens. Jag vill särskilt nämna ett namn: Henning Nilsson i Gävle. Han hade från sina år som livsmedelsarbetare i Stockholm och ordförande i Livsmedels avd 6 bevarat ett verklighetsnära synsätt som var till stor nytta i umgänget med människor och i politiken. Det partidistrikt vars ordförande han var, Gävleborgs län, var det enda utanför Norrbotten i vilket partiets inflytande och väljarunderlag kunnat hållas någorlunda intakta i nederlagsvalen 1948 och 1952.

Hans hustru, Gerda Nilsson, som satt i riksdagen, önskade av hälsoskäl avsäga sig inför 1956 års val. Hennes man ansågs självskrivnen som efterträdare. Men det ansåg inte den inre kretsen kring partiordföranden Hagberg. Denne irriterades av att Nilsson emellanåt anmälde avvikande uppfattningar på centralkommittémötena och ville absolut inte ha honom i riksdagsgruppen. ”Det skulle se förbannat illa ut”, yttrade Hagberg till mig, ”om Henning nominerades att toppa Gävleborgslistan”. Jag skickades till Bollnäs, där valkonferensen ägde rum försommaren 1956, med ett personligt brev till ledamöterna i valberedningen. Jag visste vad det innehöll: en rekommendation att istället för Henning Nilsson placera en skräddarmästare från Söderhamn överst på listan. För mig var det ett obehagligt uppdrag men jag sökte lösa dilemmat genom att vid brevets överlämnande betona att jag ogillade innehållet.

Utgången var given: Henning Nilsson nominerades av en enhällig valkonferens som första namn på listan. Men episoden var karaktäristisk för de metoder den inre kretsen använde för att dirigera sammansättningen av centralkommittén och riksdagsgruppen.

Som biprodukter av det stalinistiska organisationsmönstret, med åtskilligt höljt i ett ogenomträngligt töcken för medlemmar och utomstående, må nämnas avsaknaden av tryckta — eller eljest tillgängliga — verksamhets- och revisionsberättelser, kongressprotokoll o d. Det senaste protokoll som Arbetarrörelsens arkiv förfogar över är från Sveriges kommunistiska partis kongress 1927.

Det var ingen tvekan om vad som måste attackeras. Men var, på vilket sätt, när? Sommaren 1957 utarbetade jag en tio sidor lång framställning till centralkommittén som utmynnade i en summarisk sammanfattning i kombination med ett antal att-satser. På det sättet hoppades jag forcera spärrmekanismen mot redovisning inför centralkommittén av skrivelser ”utifrån”. Jag hade avsiktligt inte rådgjort med någon i förväg. Det var naturligtvis ingen styrka; flera ögon ser mer än ens egna. Men jag ville inte ta risken att bli beskyldd för fraktionsverksamhet.

Huvudkravet i framställningen gällde nya och öppnare former för förbindelserna med SUKP och övriga kommunistpartier; skyldighet för arbetsutskottet att underrätta centralkommittén om inbjudningar till delegations- och andra resor; redovisning inåt och utåt av resornas syfte-mål, eventuella förhandlingar och överenskommelser; restriktivitet ifråga om rekreativresor österut genom upprättandet av en lekmannakommitté (vid sidan av centralkommittén) för dessa.

Ett annat krav gällde inrättandet av ett studieråd (vid sidan av centralkommittén) med uppgift bl a att utarbeta en plan för partiets skolningsverksamhet under närmast förestående kongressperiod. ”Planen bör ta sikte på att partiets studieverksamhet så långt möjligt skall bedrivas inom eller i anknytning till Arbetarnas Bildningsförbund. Genom stipendier uppmanas partimedlemmar att söka till kurser i ABF:s och fackföreningsrörelsens regi. Studierådet organiserar och leder cirkel- och kursverksamheten inom partiet under kongressperioden i överensstämmelse med den uppgjorda planen, upprättar förslag till uttagning till kurser inom landet och utomlands etc.” Jag var vid denna tid inte på det klara med vad som djupare sett låg i upprättandet av partiskolan i Moskva.

Ett tredje krav gällde de centrala partiinstansernas sammansättning. Tre à fem platser i arbetsutskottet borde upplåtas för fackföreningsmän i förtroendeställning. I den centralkommitté som skulle väljas på nästa kongress måste man eftersträva ett starkare inslag av medlemmar

med förankring i arbetslivet, i fackföreningsrörelsen osv. Slutligen måste fastställandet av löne- och anställningsvillkor för partifunktionärer överflyttas från arbetsutskottet till centralkommittén.

Jag hade bemödat mig om måttfullhet i utformningen av synpunkter och förslag för att inte ge stalinisterna en chans att spela på negativa reaktioner. Resultatet blev plus minus noll. Den inre kretsen av arbetsutskottet överlistade mig och, om man så vill, centralkommittén. Ur framställningen grep man ut den summariska sammanfattningen, ungefär ett A4-ark, utan motiveringar och att-satserna. Så kunde man med några avfärdande ord lägga framställningen till handlingarna.

Stalinisternas maktposition var orubbad. Det skulle ta fem år innan en första inbrytning kunde göras.

Inför 1962 års kommunalval försäkrade det stalinistiska ledargarnityret att det förelåg gynnsamma förutsättningar för framgång. Detsamma hade de försäkrat 1958 då SKP föll tillbaka från fem till fyra procent, dvs tappade en femtedel av väljarkåren, och det hade upprepats inför 1960 års val då man ökade 0,5 procent, dvs återvann hälften av det som förlorats två år tidigare.

I radio 1962 förekom en serie valdueller och i en av dessa skulle riksdagsman Henning Nilsson företräda SKP. Han begärde att få mig som sekundant. Det var verkligen inte populärt i Kungsgatan 84. Viktigast vid sådana tillfällen är förberedelserna, mindre vad man hinner klottra ned på en lapp under pågående debatt.

Vi visste vad som skulle komma och förberedde oss därefter. I augusti 1961 hade Ulbrichtmuren upprättats i Berlin och nedskjutningen börjat av människor, till stor del ungdomar, som sökte ta sig ut ur DDR. över Norra ishavet pågick sovjetiska kärnvapenprov; radioaktivt spill fördes in över Sverige. Motståndaren i radion, en folkpartist, såg fram mot en lätt duell.

Henning Nilsson förbluffade honom och lyssnarna med att lugnt påpeka att den som ville protestera mot kärnvapenproven — vilket det fanns skäl att göra — borde vända sig till Moskva och inte till Sveriges kommunistiska parti som var mot *alla* kärnvapenprov och för förbud mot kärnvapen överhuvudtaget. Han tog avstånd från nedskjutningarna vid Berlinmuren och uttalade sig för alla människors rätt att oavsett statstillhörighet röra sig fritt över gränserna i enlighet med FN-deklarationen om de mänskliga rättigheterna.

Dagen efter ringde många och tackade riksdagsman Nilsson för hans insats i radioduellen. Men på natten hade det kommit ett telefonsamtal av annorlunda slag: det var partiordföranden Hagberg som indignerat förklarade att uppläggningsen var ”skit”. Ytterligare ett par radiodueller förekom i vilka SKP medverkade, och nu återställdes ordningen. Två framträdande stalinister, Knut Senander och Gunnar Öhman, upprepade varandra: sprängningarna över Norra ishavet tjänade världsfreden, ungerhändelserna 1956 var en kontrarevolutionär konspiration, Berlinmuren en fredsmur osv. Den allmänna reaktionen inom och utanför partiet: pinsamt!

En vecka före valet överraskade Ny Dag med en artikel på ledarsidan skriven av fungerande partisekreteraren Harry Hagberg och rubricerad ”Varning för valoptimism”. Den visade sig befogad. Kommunistpartiet föll ned på 3,8 procent, 30 000 röster hade gått förlorade sedan 1960. Efter någon veckas tystnad förklarade partiordföranden Hagberg att partiets position ”något försvagats” men att det som helhet varit ett vänsterval; socialdemokraterna hade ju gått fram. En rad protester följde i Ny Dags spalter mot den hagbergska valvärderingen.

Bo Gustafssons ironi var mördande: ”En vänsterseger till och vi är förlorade.” Och journalisten Sture Källberg frågade: ”Är det inte en belastning för oss att unga svenska kommunister studerar Sveriges väg till socialismen i Bad Doberan i DDR? Detta är kanske ingen stor fråga. Men det råder inget tvivel om att Sveriges arbetare har större förtroende för

Brunnsvik, eftersom det ligger i Sverige.”

Det var dags att göra en ny framställning till centralkommittén.

Centralkommittén hade inkallats till den 6-7 oktober 1962. Vid månadsskiftet september—oktober ingav jag tillsammans med socialinspektör Yngve Johansson, en nära vän och kamrat från de tidiga ungdomsåren, en framställning som omfattade sex tättskrivna sidor. För att förebygga nya trick av den inre kretsen tillställde vi varje centralkommittémedlem ett exemplar per post. Efter en vecka mottog vi följande brev från partiordföranden:

”I anledning av ert brev av den 30 september vill jag bara meddela

1. att de av er ställda frågorna kommer upp till behandling på CK-plenum som framflyttats till 2-4 november
2. att partiets kongress kommer att inkallas till hösten 1963 enligt AU:s mening samt
3. att edra brev vidarebefordrats till de medlemmar av CK som inte genom er försorg erhållit detsamma.”

Redan detta att en framställning till centralkommittén skulle tas upp till behandling var ett framsteg.

Våra viktigaste yrkanden var för det första att inkalla partiets kongress till våren 1963; för det andra att inrikta kongressförberedelserna på förnyelse av olika partiinstansers sammansättning; för det tredje att omedelbart utbyta en tredjedel av arbetsutskottets medlemmar samt uppmana riksdagsgruppens två äldsta medlemmar, då 73 respektive 67 år gamla, att frånträda riksdagsuppdraget; för det fjärde att avveckla partiskolan i DDR, ansluta partiet till ABF och öppna en ny partiskola i Sverige.

Inom ramen för förnyelsen av partiinstanserna borde, framhöll vi, också partiordförandeskapet förutsättningslöst ställas under debatt.

En utförlig argumentation utvecklades i för partiet brännande ideologiska och politiska frågor. Vi påpekade att medan partiets ståndpunkter i inrikespolitiska frågor utformades under aktgivande på stämningar bland partiets väljarskikt så var närmast det omvända fallet i vissa utrikesfrågor, framförallt de som rörde företeelser i socialistiska länder. Partiets ståndpunkter dikterades där, i överensstämmelse med 1960 års Moskvadeklaration, av vad berörda broderparti anförde utan att avseende fästes vid reagenser bland svenska arbetare. Ställningstagandet till Berlinmuren som ännu idag vållar huvudvärk inom kommunistpartiet nämndes som exempel:

□ Ingen företeelse eller åtgärd i de socialistiska länderna har under senare år framkallat så negativa reaktioner bland Sveriges arbetare som Berlinmuren. Den innebär att befolkningen i Öst- och Västberlin, av vilka 70 procent beräknas ha släkt eller anförvanter på ”andra sidan”, hermetiskt isolerats från varandra. Denna åtgärd strider bl a mot FN-förklaringen om de mänskliga rättigheterna (bestämmelserna om varje människas rätt till fritt val av arbetsplats, bostad osv). Ett 40-tal flyktingar har enligt uppgift hittills nedskjutits vid muren. Vi fäster uppmärksamheten på att det inte i ett enda av dessa fall rört sig om försök att västerifrån illegalt tränga in i DDR. I samtliga fall synes det ha rört sig om människor, i inte så få fall ungdomar, som försökt lämna DDR. Skjutglädjen kring Berlinmuren är desto makabrare som den utvecklats under en tidrymd då man på det internationella planet, trots fortgående kapprustning mellan stormakterna, bl a lyckats få slut på kriget i Algeriet. Vårt parti har tagit föga eller ingen hänsyn till de entydigt negativa reaktionerna bland Sveriges arbetare. Det reservationslösa försvaret av Berlinmuren och vad som utspelas kring den, dvs av företeelser som vi vet att svenska arbetare aldrig kan acceptera, har utan tvekan bidragit att avhända partiet tusentals väljare i 1962 års val. □

Det görs gällande, sammanfattade vi, att den socialistiska internationalismen förpliktar partiet att inta en sådan hållning.

Vi bestred detta. Den främsta förpliktelsen för ett parti som bekänner sig till den socialistiska internationalismen är att på marxistisk grundval och med klart angiven socialistisk målsättning utforma politiken och attityderna så att det i allmänna val kan vinna ett *maximalt* antal väljare.

Inom arbetsutskottet rådde i det närmaste total oenighet inför centralkommittémötet. Det enda man lyckades ena sig om var att uppskjuta mötet en månad. Under tiden började saker hända. Den 12 oktober meddelade Ny Dag att Knut Senander och Gunnar Öhman, de båda ”offensiva” valduellanterna i radio, skulle lämna riksdagen vid årsskiftet. Beslutet hade fattats av Göteborgs kommunistiska arbetarkommun Samtidigt uppmanades Gustav Johansson, Ny Dags förre chefredaktör, av Stockholms kommunistiska arbetarkommun att frånträda sitt riksdagsmandat vid årsskiftet. Fronten var i gungning.

Centralkommittémötet pågick tre dagar. Oenigheten inom arbetsutskottet hade gjort att partiordföranden Hagbergs inledning inte, som brukligt, uttryckte partiledningens synpunkter. För första gången sedan valet till partiordförande elva år tidigare talade Hagberg endast å egna vägnar. Partiets hållning till händelser och företeelser i de socialistiska länderna blev som väntat en huvudfråga i diskussionen. Hagberg gick på den ”obrottsliga” linje som fastlagts i Moskvadeklarationen 1960. Endast fyra talare stödde honom, alla övriga krävde mer eller mindre långtgående förändringar.

En valberedning hade tillsatts för förändringar av arbetsutskottets sammansättning. Den sammanträdde sju timmar. Resultatet blev att två stalinister, Gustav Johansson och Knut Tell, avlägsnades ur arbetsutskottet och ersattes med yngre centralkommittémedlemmar (vilka så småningom skulle avslöja sig som nystalinister). Dessutom inrättades två suppleantplatser och på dessa ryckte icke-stalinister in. En av dem var riksdagsman Henning Nilsson.

Partiets 20:e kongress inkallades till slutet av 1963.

□ Förändringarna kan inte fränkännas en viss politisk innebörd, skrev jag till Aksel Larsen. Men jag gör mig inga illusioner om det som nu skett och kommer att ske i SKP. Möjligen blir det inte mer än krusningar på ytan. □

I september 1963 inbjöd centralkommittén till partidiskussion under samlingsrubriken Kongress 64; kongressen hade framflyttats till trettondagshelgen 1964. Det verkade som att dra upp en dammlucka. Nu, i en av centralkommittén auktoriserad debatt, fattade en mängd medlemmar pennan. Ny Dag, Arbetartidningen och Norrskensflamman fylldes av inlägg. En del fick så bråttom att de tog genvägen via den borgerliga pressen.

Den 15 oktober publicerade Svenska Dagbladet och Expressen ett inlägg i Kongress 64 av ”29 unga kommunister” ledda av Kjell E Johanson och Lars Werner.

Jag tog god tid på mig att utforma ett inlägg som publicerades i Ny Dag den 9 november under rubriken

”Förnyelse”. Jag drevs inte av några personliga ambitioner och kunde därför uttrycka mig uppriktigt och rakt på sak. Inlägget vållade något av ett ramaskri. Hagberg gjorde en blixtrutryckning, rytande: ”Polisspråk istället för kongressdebatt.” En av de 29 som publicerat sig i Svenska Dagbladet och Expressen upprördes över att partiledningen tack vare mig fått ”en utomordentlig förevändning att missförstå alla krav om en förnyelse överhuvudtaget”.

Vad orsakade indignationen?

En verklig förnyelse erfordrade först och främst uppsägning av Moskvadeklarationen och detta av följande skäl: a) den band partiet vid en ensidigt negativ, ideologiskt felaktig och

politiskt ofruktbar syn på staten, b) den angav som målsättning för kommunistpartierna, inklusive det svenska, att ”upprätta proletariats diktatur i den ena eller andra formen”, c) den band partiet vid bedömningar av händelser i andra länder som auktoriserats av broderpartierna i dessa. Jag slog fast att så länge detta gällde saknade partiet fria händer att utforma en självständig politik i samklang med synsätt och reaktioner inom svensk arbetarklass.

En verklig förnyelse erfordrade för det andra att partiet bekände sig till det demokratiska styrelseskicket och genom agerande och attityder markerade att det inte hade några avsikter eller syftemål som det inte avsåg att förverkliga på demokratisk väg och med bevarad politisk demokrati.

En verklig förnyelse erfordrade för det tredje att partiet avlyste all organiserad fraktionsverksamhet i fackföreningsrörelsen. Motiveringen kan med viss giltighet appliceras på de kommunister som idag, nära tio år senare, förspiller krafter på organiserat fraktionsarbete i fackföreningarna:

□ Ständiga propåer från partikongresser, distriktskonferenser och pressen om ”arbetet i fackföreningarna”, fackklubbars agerande som partifraktioner i respektive fackföreningar, ”förberedande” konferenser i partiregi i vissa fack inför avtalsrörelser, organiserandet av partifraktioner på fackliga kongresser osv ger fortlöpande näring åt misstro mot partiet, blir bevis för föregivna avsikter att ”erövra” fackföreningsrörelsen och utnyttja den för partipolitiska syften. Vissa kommunister tycks anse att sådant ”fackligt arbete” är den viktigaste formen av partiverksamhet. Det är också möjligt att den är t ex i katolska länder med icke-socialistisk fackföreningsrörelse eller i utvecklingsländer med svag ”flytande” facklig rörelse. Men i svensk fackföreningsrörelse, en av de starkaste i världen, har detta ingen funktion att fylla. Det är ju nästan en förolämpning mot exempelvis byggnadsarbetarna och deras i demokratisk ordning valda avtalsråd att de inte skulle kunna lägga upp sin avtalsrörelse effektivt utan förberedande konferenser i partiregi på skilda håll i landet. Partiets starkt minskade inflytande bland fackföreningsfolket visar att inget i längden står att vinna på att bedriva ”fackligt arbete” på detta sätt, i en atmosfär av ömsesidigt misstroende. □

En verklig förnyelse erfordrade för det fjärde sådan ändring av stadgarna att ingen beslutande instans, inbegripet centralkommittén och arbetsutskottet, till sitt flertal kunde bestå av partifunktionärer eller eljest av partiet eller dess företag ekonomiskt beroende. (Jag hade genom min partiförening väckt en motion till kongressen om stadgeändringar.)

Jag skall dra en tystnadens slöja över den ”Landindebatt” som följde inom Kongress 64:s ram. Invektiven haglade. Norrskensflamman hade den goda smaken att från 30-talets skådeprocesser i Moskva återuppliva åklagartermen ”partifientligt centrum”. Jag lät dem rasa och gav sedan ett *Svar i sak* i Ny Dag den 21 december.

Ville jag bestrida, hade det frågats apropå Moskvadeklarationens tillämpning på svenska förhållanden, att storfinansen hade ett stort inflytande i statsapparaten? Jag svarade:

□ Naturligtvis inte. Men också arbetarklassen har ett inte oväsentligt inflytande i statsapparaten. Vissa grenar har tillkommit som uttryck för arbetarklassens politiska inflytande. Den svenska staten av i dag kan därför inte beskrivas som en odelat kapitalistisk statsapparat. Den klasskamp som pågår oavbrutet och i skiftande former gäller bland mycket annat inflytande över statsmakterna, utspelas i viss mån inom dessa (riksdagen). Det är en naturlig process i ett land där den socialistiska omgestaltningen är möjlig i fredliga former. □

Menade jag verkligen, frågades det vidare, att proletariats diktatur var överflödigt som övergångsform till socialismen i Sverige? Jag svarade:

□ Ja, just det. När socialismens klassiker utformade ”läran om proletariats diktatur” var arbetarklassen en minoritet tom i industriländerna. Det var förhållandet 1917 i Ryssland och så sent som 1945 i vissa östeuropeiska länder. Den socialistiska omgestaltningen företedde ett

komplikerat mönster av bundsförväntskap mellan arbetare, bönder och andra mellanskikt i kombination med politiskt undertryckande av bourgeoisin. Sverige av idag ser helt annorlunda ut. 1960 utgjordes den förvärvsarbetande befolkningen av 86 procent anställda och 14 procent företagare. Även om långtifrån alla anställda kan hänföras till arbetarklassen så har det faktum att den utgör drygt tre fjärdedelar av befolkningen blivit ett av samhällets bestämmande drag. Menar man verkligen att den socialistiska omgestaltningen av ett samhälle med sådan klasstruktur erfordrar upprättandet av "proletariatets diktatur", dvs ett maskineri för att politiskt undertrycka socialismens motståndare sedan produktionsmedlen socialiserats? "Proletariatets diktatur" behövs inte som övergångsform till socialismen i Sverige. □

Kongress 64 visade att det rådde starkt delade meningar inom partiet om dess ideologi, politik och taktik. Samtidigt hade debatten visat att kravet på förnyelse av partiet till en funktionsduglig socialistisk vänsterkraft i samhällsutvecklingen vann mark. Stalinisterna befann sig på reträtt.

Man räknade 326 ombud när Sveriges kommunistiska partis 20:e kongress öppnades mot 265 på den närmast föregående. 63 motioner hade väckts varav 16 i stadge- och organisationsfrågor. Flera av dem innefattade krav om vidgad partidemokrati. Kongressförhandlingarna var öppna för press, radio och TV. Stalinisterna hade motsatt sig detta men nedröstats av en majoritet inom arbetsutskottet som beslutat att "en gång för alla" göra slut på föreställningarna om att partiet hade något att dölja. Endast broderpartier i Norden samt övriga Östersjöländer hade inbjudits men tilläts inte ta kongressens tid i anspråk för orationer. Boris Ponomarjov, som ledde SUKP:s delegation, fick nöja sig med att på gästernas vägnar tacka för maten på kongressfesten i Grands spegelsal. I debatten om verksamhetsberättelsen som framlades av Hilding Hagberg dominerade de kritiska inläggen. Av debattinläggen under första kongressdagen var alla utom två kritiska mot partiledningen.

Största intresset knöts till C H Hermanssons tal om "Vidgat folkstyre — mot storfinansens" samt valet av partiordförande.

Hermansson utvecklade en sexårsplan för brytandet av storfinansens välde men som helhet blev talet en spänd förväntans upplösning i intet.

Åke Sparring gav en träffande karaktäristik i sin bok *Från Höglund till Hermansson*:

□ Talet var framför allt taktiskt. Det antydde en politik med klarare socialistiska målsättningar — utan att blåsa till kamp mot socialdemokratin. Det innehöll vissa ideologiska medgivanden åt "dogmatikerna" — utan att rucka på den parlamentariska vägen. Det bar fram ett långt men till intet förpliktande avsnitt om lokaliseringspolitiken — viktigt för norrbottenskommunisterna, som först på själva kongressen beslöt sig för att stödja valet av Hermansson. Det poängterade den svenska vägen till socialismen — utan alla referenser till den rysk-kinesiska konflikten. Det öppnade en dörr på glänt för de unga in i partiet — utan att antyda att de äldre behövde maka åt sig. För övrigt undvek Hermansson allt som var brännbart: uppgörelsen med det stalinistiska arvet, förhållandet till Sovjetunionen, den "demokratiska centralismen". Därmed kunde det tyckas som om hela debatten runnit ut i sanden. □

Kongressen löste inte något enda av de ideologiska, politiska eller organisatoriska problem som konstituerat tillbakagången och belägenheten efter 1962 års val. En motion av Yngve Johansson om uppsägning av Moskvadeklarationen avlogs utan debatt. Motionerna i försvarsfrågan, av vilka flertalet gick på avrustningslinjen, hänsköts till en arbetsgrupp "för allsidigt studium av frågekomplexet". Motionerna om stadgeändringar hänsköts till en stadgekommitté osv.

Valet av centralkommitté blev i betraktande av omständigheterna en framgång för stalinisterna. Av de 45 ordinarie platserna blev det utbyte endast på elva. De nyvalda hade samtliga

varit suppleanter i centralkommittén under den gångna kongressperioden. Av de 45 ordinarie medlemmarna var 26 partifunktionärer, sju riksdagsmän och endast 12 med direkt förankring i arbetslivet. Två framträdande stalinister hade av sagt sig och en tredje föll igenom.

Ännu vid kongressens öppnande var skiftet på partiordförandeposten en öppen fråga. Hilding Hagberg hade under hösten 1963 ömsom ställt sin plats till förfogande, ömsom velat ifrågakomma för återval ”om kamraterna vill ha mig kvar”. I pressen hade det spekulerats åtskilligt om C H Hermansson som ny partiordförande. Vid en lunch dagarna före jul berättade han om de starka påtryckningar som utövats på honom men att han ”definitivt” beslutat avböja. Motiveringen var att förutsättningarna av allt att döma saknades att efter kongressen sammansätta ett arbetsutskott så att det någorlunda svarade mot hans intentioner. Det skulle bli, som han uttryckte det, ”en ohelig allians”.

Något inträffade emellertid när kongressen öppnats och distriktsdelegationerna hunnit hålla separata överläggningar. Rapporterna från dessa var enstämmiga: man reflekterade inte på återval av Hagberg, det krävdes att Hermansson skulle ställa sig till förfogande. Det var, sade någon, som att ta locket av en tryckkokare.

Så fann sig C H Hermansson, med eller mot sin vilja, stå i spetsen för ett parti vars 20:e kongress åtskildes utan att centralkommittén utsett nytt arbetsutskott, dvs. partiledning. Det skedde först på ett partistyrelsemöte några veckor efter kongressen.

”Den oheliga alliansen” trädde i funktion.

Socialism med öppna gränser

1 juni 1971 hölls i Sarajevo en kongress med arbetarråden i Jugoslavien. Det var den andra i ordningen sedan parlamentet i Belgrad 1950 antog lagen om arbetarråd och man i Jugoslavien, som LO-ordföranden Dusan Petrovic uttryckte det, förverkligade Pariskommunens paroll ”Fabrikerna åt arbetarna”. Petrovic kunde göra ytterligare en historisk anknytning: 50 år hade förflutit sedan Lenins dekret om arbetarkontroll i de nationaliserade fabrikerna i Sovjet. 2 200 arbetare, tekniker, fackföreningsledare, ekonomer, politiker och samhällsvetare summerade erfarenheterna av 20 års självförvaltning i företagen.

”Vad vi framförallt hade i åtanke”, sade president Tito om arbetarrådets tillkomst, ”var en humanitär vision av socialismen. Vi vägledades av idén att de arbetande människorna, de som skapar alla värden, måste bli aktiva element i produktion och distribution, att det samhälls-ekonomiska systemet måste garantera deras rättigheter och spegla deras intressen. När vi för 20 år sedan antog lagen om att överlåta åt arbetarna att själva förvalta företagen var vi djupt övertygade om att denna stora marxistiska idé inte var en angelägenhet i en avlägsen framtid utan möjlig nu under det socialistiska uppbyggandets första fas. Självstyrelsen har blivit en materiell kraft i vårt samhälle och den förhärskande idén bland vårt arbetande folk. Resultatet är det mest övertygande vederläggandet av all kritik — oavsett från vilket håll den kommer — som fortfarande framställer självstyrelsen som ett slags experiment, som något som kan sättas ifråga.”

Edvard Kardelj, Jugoslaviens främsta socialistiska teoretiker, erinrade kongressen om att idén om självförvaltningen är lika gammal som arbetarrörelsen själv och historien om dess klasskamp. Strävandena för arbetarnas självförvaltning är idag mer än någonsin ”inneboende” i den socialistiska rörelsen och varje progressiv rörelse överhuvudtaget. Men självförvaltningen är varken ett ideal eller en dogm. Kampen för självförvaltning är den mest omedelbara formen för frigörelse av de arbetande människorna, deras arbete och skaparkraft och för deras avgörande inflytande i samhället.

Det omedelbara resultatet av Sarajevokongressen, som tilldrog sig stort internationellt intresse, blir utarbetandet av en själv förvaltningens Charta. Det återstår att se om den

kommer att bli lika omstridd som det program Jugoslaviens kommunisters förbund framlade 1958. Kring detta program utspelades en del av kampen för förnyelse av Sveriges kommunistiska parti.

I oktober 1949 uttalade SKP:s centralkommitté efter att ha åhört en rapport om Rajk-processen:

□ Titoklicken i Jugoslavien har öppet övergått till imperialismens läger. Rajkprocessen i Budapest visar att många av Titoledarna sedan länge varit agenter för de imperialistiska stormakternas underrättelseväsen och redan under kriget konspirerade med socialismens och demokratins fiender. Under Titoklickens ledning pantförskrivs Jugoslavien för dollarlån och förvandlas till en härd för fascistiska stämplingar och provokationer mot Sovjetunionen, folkdemokratierna och freden. □

I framställningen till centralkommittén i augusti 1957 påpekade jag att uttalandet byggt på alltigenom falska premisser och att anklagelserna mot de jugoslaviska ledarna var ogrundade och kränkande. Några åtgärder för att återupprätta normala och vänskapliga relationer med Jugoslaviens kommunister hade inte vidtagits. Detta var långtifrån någon periferisk angelägenhet för SKP. 1947-48 var 200 svenskar, övervägande ungdomsklubbister och partimedlemmar, i Jugoslavien som frivilliga järnvägsbyggare. Många av de kontakter som då knöts hade bevarats genom åren. Jugoslaverna hade byggt upp politiska, fackliga och andra kontakter med den svenska arbetarrörelsen vilket inte minst kom till uttryck vid statsminister Erlanders besök i Jugoslavien våren 1957.

Jag yrkade konkret att centralkommittén skulle återkalla det uttalande som gjordes 1949. Det var stalinisterna i partiledningen inte beredda att göra. Problemet sopades in under mattan. Vid ett samtal efter centralkommittémötet sökte Hilding Hagberg övertyga mig om att det var överflödigt att återkalla resolutionen från 1949: det var ju ”så lite” man hade uttalat. Det skulle nog gå att klara upp saken med jugoslaverna ändå.

Vid denna tid hade det gått cirka tio år sedan man i partiets press kunnat läsa en objektiv artikel om Jugoslavien. Jag tog itu med att söka skriva en sådan artikel som tecknade huvuddragen i utvecklingen i Jugoslavien efter 1948. Artikeln erbjöds Vår Tid som redigerades av Knut Bäckström, tidigare ansvarig utgivare för Kominformtidningens svensk-språkiga upplaga. Det gick flera veckor tills jag en dag hade honom i telefon. Hans besked var mycket korthugget:

— Artikeln är antagen.

Våren 1958 inbjöd Jugoslaviens kommunisters förbund, bortseende från att SKP inte återtagit beskyllningarna från 1949, det svenska partiet till kongressen i Ljubljana där ett nytt parti-program skulle antas. Stalinisterna på Kungsgatan 84 utförde nu konststycket att först tacka ja och sedan nej. Jugoslaverna underrättades om att partisekreterare Knut Tell utsetts att bevista kongressen. Hans pass ingavs till jugoslaviska ambassaden och viserades. Då anlände ett expressbrev från SUKP via Sovjets ambassad i vilket det svenska partiet ”rekommenderades” att inte representera i Ljubljana. Motivering: JKF:s nya partiprogram var ”revisionistiskt”.

Partisekreterarens resa inhiberades. Därefter följde en bedrövlig uppvisning i slingerbultar. Hilding Hagberg försäkrade i pressen att SKP ”egentligen” aldrig utsett någon delegat till Ljubljanakongressen. I en hälsning till kongressen föredrog man att ligga mjukt och skylla på ATP-striden: ”Då ett nyval till riksdagens andra kammare är omedelbart förestående har vi tvingats koncentrera alla våra krafter därpå och inte genom en särskild delegation överbringa denna hälsning.” Jugoslaverna hade inte svårt att genomskåda denna plötsliga koncentration av krafterna.

Det program som antogs på kongressen i Ljubljana var ett program för Jugoslaviens kommunisters förbund. Men de stalinistiska ideologerna i Moskva befarade att sådden kunde

bära frukt också utanför Jugoslaviens gränser. Det gällde inte minst arbetarnas självförvaltning. Programmet tecknade bilden av en successiv utveckling av det socialistiska samhället till en fri gemenskap av producenter. ”Människans personliga lycka kan av socialismen inte underordnas något slags 'högre mål' emedan socialismens högsta mål är människans personliga lycka.” Man förstår att det brändes.

Det stalinistiska ledargarnityret i kommunistpartier som det svenska hade också anledning till farhågor. I programavsnittet om kommunistpartierna talades det klarspråk om ”sektarisk avskildhet och isolering av vissa kommunistiska partier särskilt i de länder där de föreliggande betingelserna för utveckling av den revolutionära arbetarrörelsen är ogynnsamma”. Ja, det påstods rentav att ”denna isolering i sin tur skapar en tendens att passivt vänta på den internationella utvecklingen” och att några kommunistpartier kommit ”nära den farliga punkt där de upphör att verka som revolutionär och skapande faktor”.

Efter att ha kastat en blick i den spegeln hade stalinisterna i SKP:s ledning inte svårt att övertyga sig om nödvändigheten av helhjärtad uppslutning i kampen mot ”den jugoslaviska revisionismen”.

I augusti 1958 hade kommunistpartiet inkallat till valkonferens i Stockholm. Den ansågs mycket viktig. ATP-valet på försommaren hade gått mindre bra; antalet mandat i andra kammaren krympte från sex till fem. Det tal som partiordföranden Hagberg skulle hålla hade genomgått och godkänts av arbetsutskottet. Till de initierades förvåning befanns det, när det hölls, ha tillförts ett långt avsnitt om ”den jugoslaviska revisionismen” vilket dagarna efter återgavs i Ny Dag. Sonderingar gav vid handen att det från sovjetambassadens sida framförts önskemål om ett ställningstagande i auktoritativ form av SKP:s ledning mot jugoslaverna.

Hagberg tillmötesgick prompt önskemålet.

Det pinsamma för honom, som i andra sammanhang brukade veta vad han talade om, var att avsnittet avslöjade att han inte läst jugoslavernas program. Hagberg gjorde t ex gällande att Jugoslaviens ”alliansfrihet” var skadlig för landet självt och osolidarisk mot övriga socialistiska länder. I programmet talades emellertid ingenting om alliansfrihet. Programmet definierade Jugoslaviens utrikeskurs som ”den aktiva samexistensens politik”. Kardelj betonade i programdebatten på kongressen att ”vår politik är inte en politik av orealistisk pacifism, av färglös neutralitet, en politik av pendlande mellan motsatta sidor”. Tvärtom, sade han, ”vår politik har en principiellt betonad socialistisk karaktär”.

Stalinisterna gick oförfärat vidare. I november 1960 var Hagberg & Co med om att på Moskvakonferensen ”enhälligt” fördöma jugoslaverna och beskylla dem för att ha förrätt marxismen-leninismen. ”Det är fortfarande en nödvändig uppgift”, skrev Hilding Hagberg under i Moskva, ”att ytterligare avslöja de jugoslaviska revisionisternas ledare”.

I december 1960 svarade president Tito på beskyllningarna i ett tal i det jugoslaviska parlamentet:

□ Var har de fått det ifrån att vi förrätt marxismen-leninismen och varför redovisar de inte sina källor? Emedan de inte kan redovisa dem. I överensstämmelse med våra specifika förhållanden tillämpar vi Marx, Engels och Lenins stora idéer i uppbyggandet av socialismen. Det är emellertid inte endast fråga om ideologisk kamp. Det är fråga om djupgående inblandning i vår inre utveckling. Förtalet kommer inte att skada oss, lika lite som det gjort tidigare. Men det kommer att skada dem som fabricerar det. □

Efter Moskvakonferensen, vars deklaration stalinisterna genomdrev godkännande av på SKP:s kongress i januari 1961, hårdnade jugoslavernas attityd. Ett otvetydigt undanröjande av 1949 års uttalande var nu mer än tidigare förutsättningen för ett återupptagande av förbindelserna. Det skulle dröja mer än två år innan det äntligen kom till stånd — och då under former som inte hade så lite av ”härtill är vi nödda och tvungna” över sig.

På ett centralkommittémöte i mars 1963 talade partiordföranden Hagberg om ”Samverkan, aktionsenhet och avspänning i arbetarrörelsen”. Som vanligt fanns det ett avsnitt om Jugoslavien. Men till sin häpnad fick centralkommittéledamöterna inte höra de gängse fördömandena utan motsatsen. I Jugoslavien utvecklades socialistiska produktivkrafter, upplyste Hagberg sitt förbluffade auditorium, dvs Jugoslavien bygger socialismen:

□ För vår del har vi länge sett på Jugoslavien och dess kommunistiska parti på detta sätt. Vi beklagar djupt att vi en gång på grund av oriktiga informationer gjorde ett för Jugoslavien och dess ledande parti orättvist och kränkande uttalande. Vi har för länge sedan i praktiken desavuerat de meningar vi då uttryckte. □

Avbönen publicerades i Vår Tid vars upplaga utgjorde något tusental exemplar, men inte i Ny Dag. Det fick vara måtta på botgöringen.

På försommaren 1964 erbjöds jag att ingå i den partidelegation som skulle sändas till Jugoslavien för att återupprätta förbindelserna med Jugoslaviens kommunisters förbund. Jag var vid denna tid sekreterare i Föreningen Sverige—Jugoslavien i vars styrelse Gruvs förre förtroendeman Edward Mattson var vice ordförande. Jag tackade preliminärt ja men gjorde ett definitivt accepterande beroende av delegationens sammansättning. När jag några dagar senare underrättades om den planerade sammansättningen förklarade jag omedelbart att mitt namn kunde utgå. Delegationen skulle bl a omfatta en funktionär i partihögkvarteret som gick stalinisternas ärenden. Deras uträkning var att han skulle bli delegationens faktiske ledare.

C H Hermansson, som nu var partiordförande, ringde upp och sökte övertala mig. Jag vidhöll ståndpunkten att inte delta i en delegation till Jugoslavien i vilken stalinistiska koryféer ingick. Ett extramöte med arbetsutskottet måste inkallas. Men innan jag hörde något ytterligare från Kungsgatan 84 ringde en tjänsteman från jugoslaviska ambassaden:

— Gratulerar!

— Till vad?

— Till att vara delegat. De har redan varit här med namnen.

Jag erfor sedan att arbetsutskottet beslutat minska delegationen från sex till fyra man och istället skicka stalinisten till Ungern för att studera arbetarskydd. Delegationsledare blev Börje Svensson, ordförande i Metalls avdelning i Lidköping. I övrigt bestod delegationen av en gruvarbetare från Dalarna, en pappersarbetare från Norrbotten och mig.

Balkanexpressen rullade sakta över gränsen från Österrike in i Jugoslavien. Vagnarna i det långa tågsättet var överfulla: turister från väster och norr, jugoslaviska arbetare i Österrike och Västtyskland som skulle semestra i hemlandet, grekiska familjer som fyllde kupéerna med barnkullar, bagage och färdkost. Här och var i tåget nynnades en sång, någon lekte på ett stränginstrument. Passen stämplades rutinmässigt i kupéerna, inga formulär behövde fyllas i. Man såg ingen militär, endast ett par milismän.

En öppen gräns — det var vårt första intryck av det socialistiska Jugoslavien. Jugoslaverna var angelägna att påpeka att gränserna var öppna i båda riktningarna. Med Italien, Österrike och Grekland fanns överenskommelser om passage för gränsbefolkningen utan pass. En liknande överenskommelse hade i princip träffats med Rumänien. Varje jugoslavisk medborgare erhöll pass på liknande grunder som i Sverige och kunde obehindrat lämna respektive återvända till sitt land. Många jugoslaver, övervägande okvalificerad arbetskraft, hade jobb i Österrike, Västtyskland och Skandinavien. Den jugoslaviska regeringen sökte få till stånd avtal som reglerade deras status på arbetsmarknaden, ifråga om socialskydd, beskattning osv.

Den öppna gränsens politik tillämpades också på andra områden för den mellanfolkliga samlevnaden. Filmer från öst och väst, norr och söder visades utan annan censur än kritikens och publikens reaktioner. De stora sovjetiska, amerikanska, engelska, franska, tyska och framför-

allt italienska tidningarna fanns att köpa överallt i landet. Vi har ingenting att dölja, sade jugoslaverna när man talade med dem om den öppna gränsens politik. Och: vi kan inte föra en sorts politik visavi utlänningar som vill komma hit och en annan visavi egna medborgare som vill resa ut. I en värld som kännetecknas av ekonomisk integration och olika länders och folks ökande beroende av varandra vore en nationellt avskärmad arbetsmarknad en stupiditet.

Värd för vår delegation var JKF:s centralkommitté. Jag fick det intrycket att jugoslaverna var lite reserverade mot oss de första dagarna. Det var i så fall förklarligt. Det hade inte undgått dem att delegationen endast omfattade en centralkommittémedlem, och ingen från arbetsutskottet. Men det hade inte påverkat uppläggningsprogrammet. Informationen om planeringsfrågor gavs ”på ministernivå” i Belgrad. Vi hade en lång sittning på jugoslaviska LO om självförvaltningsproblematiken. Under en rundresa genom Slovenien, Kroatien, Serbien och Montenegro besökte vi fabriker och arbetaruniversitet. Ministrar, parti- och fackföreningsledare i republikernas huvudstäder ställde upp för diskussion och besvarandet av frågor.

Stämningen blev allt bättre mellan delegationen och värdarna och de avslutande resonemangen fördes i en mycket hjärtlig atmosfär. Man redovisade vid denna tid förbindelser med 44 socialistiska och kommunistiska partier i olika delar av världen. Med italienska kommunistpartiet förekom ”ett systematiskt samarbete på alla nivåer”. JKF:s huvudorgan Komunist hade t o m en korrespondent ackrediterad hos PCI:s centralkommitté. Förbindelserna med PCI hade inte inverkat menligt på relationerna till Nennipartiet och det samarbete jugoslaverna sedan gammalt hade med detta. Man eftersträvade omfattande förbindelser med socialdemokratiska partier. Bäst var kontakterna med partierna i Österrike och Belgien, därefter med engelska Labour, därefter med partierna i Skandinavien med vilka ”samarbetet dock kunde vara mer omfattande”.

Jugoslaverna uttalade sig mycket uppskattande om förbindelserna med Socialistisk Folkeparti i Danmark. En delegation från Finlands kommunistiska parti hade varit på besök, med det uttryckliga förbehållet att inte föra några förhandlingar eller underteckna någon kommuniké. ”De gick omkring här i 14 dagar och teg”, sade en av värdarna, ”och sedan reste de”. Med de norska och danska kommunistpartierna fanns inga som helst kontakter. En av värdarna frågade tvärs 7över bordet:

— Kan du, kamrat Landin, tala om vad vi jugoslaviska kommunister har gemensamt med Danmarks kommunistiska parti?

Nej, det kunde jag inte.

Med vår delegations besök kunde förbindelserna mellan Sverige och Jugoslaviens kommunister anses återställda.

De viktigaste grundvalar på vilka arbetarnas självstyrelse baserades var:

1. Alla viktiga produktionsmedel (industrier, gruvor, kommunikationer, byggnadsverksamhet m m) är socialiserade, dvs samhällsägda. Detsamma är fallet med banker och försäkringsväsen.
2. De båda grundläggande principerna för den jugoslaviska samhällsekonomin:
 - a) planering på alla nivåer, från kommunen till federationen, av den ekonomiska utvecklingen;
 - b) frihet för alla företag och producenter att inom planeringens ram producera och marknadsföra produkter.
3. Bankernas självständiga ställning t ex vid beviljandet av krediter för investeringsändamål inom planeringens ram.

4. Arbetarrådets status som beslutsfattande organ i alla företagens interna och externa angelägenheter.

Det var i regel kommunerna som etablerade nya företag och för en tid av sex månader utsåg företagsledning. Därefter överlämnades företagets skötsel till de anställda som valde arbetarråd vilket i sin tur utsåg förvaltningsutskott och (tillsammans med kommunala förtroendemän) direktör. På Litostroj i Ljubljana, ett företag med 3 600 anställda som tillverkade turbiner, bestod arbetarrådet av 67 man och förvaltningsutskottet (inklusive direktören) av tio. Vid kolgruvorna i Velenje omfattade arbetarrådet 50 medlemmar och förvaltningsutskottet nio. Beträffande arbetarråden gällde att hälften skulle förnyas varje år, dvs. mandattiden var två år. Det fanns detaljerade bestämmelser för nominering, valprocedure osv. Nomineringsmötena inkallades avdelningsvis av fackföreningen som också svarade för tryckning och distribution av valsedlar med de nominerades namn. Inga partilistor fick förekomma. Vid nomineringen skulle tillses att samtliga avdelningar blev representerade. Valförrättningen var hemlig och skedde med slutna kuvert.

I Velenje begärde vi att få fram protokoll från senaste valet till arbetarrådet som avsåg nybesättandet av 25 platser varav 15 från huvudschaktet. I den delen av företaget fanns 1 626 röstberättigade. Fackföreningen inkallade tre nomineringsmöten, ett för varje skift, och sammanlagt nominerades 18 man. I valet avlämnades 1 380 röster av vilka 29 kasserades. Den första av de valda gick in på 1 136 röster, den femtonde på 838. Strykningar förekom över hela linjen vilket styrkte intrycket av fri valförrättning.

I syfte att decentralisera det direkta medbestämmandet till så många som möjligt hade man infört arbetarråd också på respektive avdelningar. På Litostroj fanns nio sådana och i Velenje likaså nio. Stor vikt fästes vid en sådan kompetensfördelning mellan de ”centrala” arbetarråden och avdelningsditona att man utan ersättande av effektivitets- eller liknande synpunkter i alla delar av företaget hade samma känsla av bestämmande över arbetsinsatserna respektive resultaten av dem.

Bortsett från de arbetarråd som endast var verksamma inom en del av ett företag fanns det drygt 11 000 arbetarråd i Jugoslavien med sammanlagt 212 000 medlemmar. Genom systemet med successiv förnyelse sökte man komma dithän att varje anställd under loppet av en tioårsperiod skulle ha tillhört arbetarrådet minst en period.

Förvaltningsutskottet — företagsledningen i trängre mening — utsågs av arbetarrådet för ett år i sänder. Härvid gällde att förvaltningsutskottet till tre fjärdedelar skulle bestå av arbetare och till en fjärdedel av tjänstemän samt att två tredjedelar måste utbytas varje år. Man ville härigenom förhindra uppkomsten av företagsbyråkrati och klickvälde. Varken medlemmarna i förvaltningsutskottet eller arbetarrådet åtnjöt annan ersättning än sådan som motsvarade förlorad arbetsförtjänst.

Direktören utsågs för en tid av fyra år av en kommitté i vilken arbetarrådet och kommunen företrädde av ett lika antal representanter. Ett obligatoriskt villkor var att platsen dessförinnan utannonserats. Direktörens uppgifter var i huvudsak av verkställande slag, dvs han skulle sörja för att arbetarrådets och förvaltningsutskottets beslut genomfördes. Han intog emellertid en särställning genom att samtidigt vara ett slags juridisk ombudsman med vetorätt om ett beslut stred mot lag och förordning.

Det var ingen tvekan om att arbetarråden reellt hade en central ställning i företagen. Vid gruvföretaget i Velenje uppgavs att det ”mycket ofta” rådde skiljaktiga meningar inom arbetarrådet eller mellan detta och fackföreningen. Ett år förekom sålunda att förvaltningsutskottet fick förslaget till vinstfördelning på återremiss och måste omarbета det. På Litostroj blev det vid ett tillfälle avslag på förvaltningsutskottets förslag om investering i en viss typ av maskiner. Det visade sig senare, sade man, att arbetarrådet haft en riktig bedömning. En annan tvistefråga hade gällt anskaffandet av en dataanläggning för kalkylering

och bokföring; där lyckades förvaltningsutskottet få igenom sitt förslag. Återkommande tvisteämnen tycktes vara hur mycket som skulle investeras i bostäder, bl a för att underlätta en riktig arbetskraftsrekrytering, och hur dessa skulle fördelas.

Självförvaltningssystemet innebär ju att lönesystemet avskaffats och att inga kollektivavtal träffas mellan de fackliga organisationerna och företagen som part och motpart. De federala organen fastställde från tid till annan minimibelopp som garanterades de anställda. Om ett företag blev insolvent måste kommunen träda emellan och utbetala minimibeloppet tills rekonstruktion eller avveckling ägt rum. Varje företag måste ha detaljerade "tariffer", dvs relativa tal efter vilka förekommande arbeten betalades ("arbetsersättning"). Man sökte så långt möjligt fastställa dessa genom arbetsvärdering. I bokslutet separerades först produktionskostnader, skatteutgifter, avsättningar osv. ifrån bruttointäkten varefter återstoden fördelades i arbetsersättning enligt fastställda "tariffer". Under löpande kalenderår fungerade det rent praktiskt så att de anställda kontinuerligt lyfte visst förskottsbelopp vilka månads- eller kvartalsvis preliminärt avstämdes i relation till arbetsinsatsen. Man kan säga att arbetarrådens oinskränkta rätt att inom ramen för gällande lagar och förordningar disponera över företagets inkomster, inklusive fördelningen av arbetsersättningarna, är hörnstenen i självförvaltningssystemet.

Tillsammans med Börje Svensson utarbetade jag sedermera ett kompendium om företagsdemokratin i huvudsak baserat på en redogörelse för arbetarnas självstyrelse i Jugoslavien och det förhandlingsprogram i 20 punkter som LO i maj 1965 överlämnade till Svenska arbetsgivareföreningen. I kompendiet anfördes sammanfattningsvis:

□ 1. Företagsdemokratin måste inta en framskjuten plats i programdebatten. Den långsiktigare målsättningen är att få till stånd sådana ändrade maktförhållanden inom företagen som medverkar till och underlättar produktionsmedlens överförande i samhällelig ägo, dvs blir en del av vårt lands omgestaltung till socialism.

2. Utgångspunkt för vårt praktiska handlande bör vara det i dag befintliga: företagsnämnderna, deras roll och verksamhet. Svensk fackföreningsrörelses traditioner och verksamhet gör företagsnämndsinstitutionen lämplig och markerar en svensk väg för att vinna inflytande och ändrade maktförhållanden. □

Kompendiet överlämnades på eftersommaren 1965 till partiets arbetsutskott med förslag om att det skulle föras ut till debatt i partiorganisationerna och att tre à fyra regionala konferenser skulle arrangeras i partiets regi.

Längre kom vi inte.

Den oheliga allians som nu styrde partiet lät sig inte forceras.

Parti i programkris

Under hela efterkrigstiden har Sveriges kommunistiska parti, numera Vänsterpartiet kommunisterna, hemsökts av en programkris som reflekterat partiets svårigheter att orientera sig självt i svensk politik och samhällsutveckling.

Det började 1943 när Stalin upplöste Kommunistiska internationalen och med ett penndrag gjorde kommunisterna världen över programlösa. 1944 antog SKP:s kongress kortfattade grundsatser som rymdes på två A4-ark. De var intressanta mindre på grund av innehållet, mer med hänsyn till vad de inte innehöll. Axiom som väpnat uppror, statsapparatusens krossande och "proletariatets diktatur" hade utelämnats. Det hade gjorts närmast av taktiska skäl för att underlätta anslutningen till efterkrigsprogrammet som utarbetats av SAP och LO, en anslutning som i sin tur var taktiskt betingad.

Enhälligheten 1944 rymde en tyst minoritet som höll fast vid de programmatiska

utprickningarna från Kominterntiden. Efter 1948 års valnederlag bröts tystnaden av en intensiv inre partidebatt med många turer av vilka några gick till Moskva. Debatten utmynnade 1953 i ett nytt program, "Sveriges väg till socialismen". Vissa skrivningar i detta var, jämfört med Kominterntidens axiom, betydande steg framåt.

Det nya bestod främst i att SKP ifråga om den socialistiska omgestaltningen principiellt accepterade den ståndpunkt socialdemokratin alltid intagit. "Kommunistiska partiet vill en fredlig omdaning av samhället", deklarerades det. Även i ett annat avseende försköts ståndpunkterna från tidigare axiom. Storfinansen behärskade den statliga förvaltningen, påstods det; "statsapparaten underordnas dess intressen". Men partiets egen målsättning begränsades till att "statsapparaten demokratiseras".

Som helhet var programmet otjänligt. Det gällde inte minst avsnittet om den svenska arbetarrörelsen där det hette att "de högersocialdemokratiska ledarna" samarbetade med storfinansen och "tjänstgjorde" som förvaltare av det monopolkapitalistiska samhället. I ett skede då stora strukturreformer — förstatligandet av LKAB, uppbyggandet av arbetsmarknads- och bostadspolitiken, förberedelserna för ATP-reformen — höll på att genomföras i hård kamp mot borgerligheten skulle svenska arbetare övertygas om att "samarbetet mellan regering, reformistisk fackföreningsledning och storfinans har fått allt fastare former".

Det bara gick inte. SKP måste gripa sig an med uppgiften att utarbeta ett nytt program, det tredje under efterkrigstiden.

Jag blev verkligen överraskad när en god vän ringde och berättade "att nu har kongressen beslutat invälja dig i programkommissionen". Det var i december 1957. Jag betraktade det som ett hedrande uppdrag. Bland de tolv medlemmarna i kommissionen fanns Per Olov Zennström, en utomordentligt kunnig marxist, C H Hermansson, John Takman och Valter Andersson, Stockholms grovarbetarefackförenings dåvarande ordförande, en kraftkarl med åsikter och förmåga att hävda dem. Av det stalinistiska ledargarnityret ingick tre man. Kommissionens uppgift var att företa en granskning av 1953 års program och till 1959 års kongress — som inte skulle komma att hållas förrän 1961 — utarbeta de ändringsförslag som kunde anses nödvändiga.

Under de närmaste tio månaderna skedde ingenting; kommissionen höll konstituerande sammanträde först i november 1958. Det stod snart klart att samtliga avsnitt i 1953 års program erfordrade så vittgående omarbetning att programarbetet måste starta från nya utgångspunkter. Det beslöts att ett s k diskussionsunderlag skulle utarbetas. Det tog sju månader att få fram detta mot beräknade två å tre. I slutet av september 1959, 21 månader efter kongressen, hade man kommit så långt att kommissionen kunde diskutera ett underlag för sitt arbete.

Det visade sig emellertid inte möjligt att få till stånd någon sakdebatt. Stalinisterna i kommissionen motsatte sig utarbetandet av ett nytt program. Fritjof Lager hävdade att det varken var lämpligt eller behövligt med ett omarbetat eller nytt program; man borde begränsa sig till en principdeklaration. Knut Bäckström hävdade att man över huvud taget inte borde inrikta sig på någon färdig produkt; endast framlägga "teser" som grundval för programarbetet till kongressen efter närmast förestående kongress. Andersson, Hermansson och jag yrkade att kommissionen skulle ta itu med programarbetet i överensstämmelse med 1957 års kongressbeslut. Men det gick inte att komma överens om inriktningen av arbetet.

Stalinisternas käpp i hjulet satt säker.

1959 gick till ända utan att något skedde. I slutet av januari 1960 tillställde jag tillsammans med Valter Andersson partiledningen ett brev:

□ Undertecknade medlemmar av programkommissionen får härmed fästa arbetsutskottets

uppmärksamhet på det förhållandet att kommissionen ännu ej — trots att drygt två år nu förflutit sedan kongressen — kommit igång med något egentligt programarbete. På sammanträdet den 29 september framkom att det förefanns skiljaktiga tolkningar av kommissionens uppgifter liksom skiljaktiga uppfattningar om behovet och lämpligheten av att nu utarbeta och framlägga förslag till nytt partiprogram. Det är enligt vår mening ett betydande handikapp att förslag till nytt program för vårt parti ej ens föreligger i utkast. □

Vi yrkade att arbetsutskottet skulle fastlägga en sådan arbetsordning för kommissionen att den blev istånd att tillfredsställande fullgöra sitt uppdrag i tid före kongressen. På detta svarade partiordföranden Hagberg att arbetsutskottet den 16 oktober 1959 behandlat programkommissionens arbete:

□ Det vore enligt arbetsutskottet bättre att först en senare kongress skulle ta upp frågan om ett nytt partiprogram i hela dess vidd. Arbetsutskottet rekommenderade därför programkommissionens att endast utforma en programförklaring inför kongressen som gav riktlinjer för det fortsatta programarbetet och provisoriskt kunde ersätta det gällande programmet. □

Arbetsutskottets rekommendation, som kommissionens ledamöter dittills saknat kännedom om, förklarade en del men inte allt. Under hand kom det fram var skon klämde: stalinisterna ville skjuta på programarbetet till efter SUKP:s kongress hösten 1961 där ett nytt parti-program, ”programmet för kommunismen”, skulle antas. Först med det i handen ville stalinisterna skriva ett nytt program för Sveriges kommunistiska parti.

I mars 1960, då programkommissionen samlades för fjärde gången, var man tillbaka vid utgångspunkten. Kommissionen förelades ett förslag ”att med strykningar och mindre omredigeringar hyfsa det gällande programmet”. Det var emellertid ett lika hopplöst företag nu som halvannat år tidigare. Det enda möjliga var, vilket vi redan då kommit fram till, att sikta på en ny programskrivning. Beslutet blev att ”begränsa” arbetet till ett programuttalande. Jag förklarade att det viktigaste var att man äntligen kom igång, mindre vad produkten kallades.

Programkommissionen började komma i tidsnöd. Ordföranden Gunnar Öhman deklarerade att han upplevde det som viktigast att kommissionen utförde det uppdrag den fått av kongressen. En arbetsgrupp tillsattes och inom denna åtog jag mig att skriva ett utkast. Det var ett ganska besvärligt åtagande för mig som hade ett heltidsjobb som facklig funktionär. Men det gick. I maj 1960 hade kommissionen, 29 månader efter tillsättandet, för första gången ett dokument att ta ställning till. Jag minns ännu hur Knut Bäckström, stalinisternas chefsideolog in spe, utbrast:

— Detta är ju något helt nytt, endast rubrikerna är kvar från det gamla programmet.

Det var ett helt riktigt konstaterande.

I det inledande avsnittet till mitt utkast stod:

□ Arbetarrörelsen har under lång tid präglat den politiska utvecklingen i vårt land. Häri ligger en otvetydig anvisning om att den socialistiska samhällsomdaningen kan ske på demokratisk väg, i den ordning folkflertalet uttalar sig för och beslutar genom sina valda ombud i riksdagen. I övertygelsen härom förklarar det kommunistiska partiet att det i sin verksamhet för de målsättningar som tecknas i detta program står på den politiska och parlamentariska demokratis grund. □

Stalinisterna kunde självfallet inte acceptera detta. Men det var också riskabelt för dem att ta öppen strid. Så enade vi oss om att utkastet var ”en tjänlig grundval” för det fortsatta arbetet. Tidsnöden gjorde sitt; förslag till ändringar eller tillägg skulle föreligga inom två veckor. Det agerades livligt på de inre linjerna. Den som hjälpte stalinisterna ur dilemmat var Per Olov Zennström. Han isolerade sig i Södermanlands skärgård och åstadkom ett utkast som delvis

bestod av min text, delvis hans egna formuleringar och i någon mån 1953 års skrivningar.

Den politiska och parlamentariska demokratin föll bort liksom en del annat av vikt. Det var illa nog. Men trots stalinisternas sabotering och manövrer bedömde jag det så att programarbetet, i relation till 1953 års text, gick i rätt riktning. Därför avstod jag från att göra frågan om den politiska demokratin till en kampfråga inför kongressen. Farhågor för att stalinisterna i så fall skulle finna en förevändning att slå spelet överända inverka också.

Eftersommaren 1960 gick åt till att ”skriva oss samman” i den arbetsgrupp som bildats inom kommissionen. Rollfördelningen var vanligtvis att ordföranden Öhman tittade i almanackan varje gång vi träffades och manade till skyndsamhet och Zennström och jag skrev med hjälp av Axel Jansson som var en mästare i att finna överbryggande formuleringar. Den 25 oktober fastställde programkommissionen, efter vissa smärre ändringar, förslaget till programuttalande.

Jag var inte nöjd men inte heller, som jag då såg saker och ting, särskilt missnöjd.

Målet — socialismen — definierades i programförslaget som ”likaberättigande mellan människorna, verklig demokrati”.

Axel Danielsson, August Palm och ”den unge Hjalmar Branting” hölls fram som socialismens pionjärer. ”Den svenska arbetarrörelsen, som i sin kamp för demokrati förverkligat väsentliga reformer, kan också genomföra den socialistiska samhällsomdaningen på fredlig, demokratisk väg.”

Arbetarmassorna hade kunnat bryta den borgerliga majoriteten i riksdagen och erövra en parlamentarisk representation ”som det gäller att bevara, stärka och göra målmedveten”. Genom riksdagen och i överensstämmelse med folkflertalets vilja hade betydelsefulla ”ehuru begränsade” ingripanden gjorts som pekade framåt mot strukturförändringar:

□ Större delen av järnvägarna, en stor del av vattenkraften och den norrbottniska järnmalmen, har överförts i statens och kommunernas ägo, järnverk och träförädlingsindustrier till gagn särskilt för befolkningen i övre Norrland har skapats. Vissa åtgärder har vidtagits för samhällelig kontroll över atomkraftens utnyttjande. Den vittförgrenade kooperationen begränsar delvis skadeverkningarna av monopolkapitalets maktställning. Detsamma gäller det kommunala bostadsbyggandet och statsmakternas åtgärder för att främja bostadsförsörjningen. Dessa framsteg är resultat av arbetarrörelsens samlade och organiserade kraft. □

Sådant hade aldrig tidigare stått att läsa i ett kommunistiskt partiprogram.

Programskrivningen gjorde front mot den stalinistiska konceptionen om förstatligande och näringslivets inordnande i en centraliserad planhushållnings tvångströja:

□ Övergången till socialistisk produktion kan inte ske efter något i förväg utarbetat detaljerat schema. Frigörelsen från den monopolistiska exploateringen kommer att väcka en mängd nya sociala och individuella behov. För att tillgodose dem utvecklas, inom ramen för en planerad folkhushållning, olika former av allmännyttig företagsamhet: nya statliga företag startas, producentkooperation stimuleras i vissa näringsgrenar, bostadskooperation och annan allmännyttig byggnadsverksamhet stöds, kommunala produktions- och distributionsföretag inrättas. Staten driver, respektive övertar, sådan företagsamhet som är avgörande för hela folkhushållet: järnvägar, vattenkraft, järn- och stålverk etc. Men ett väsentligt drag i den socialistiska omdaningen blir att utveckla allmännyttiga företagsformer, genom vilka medborgarna likvärdigt äger och förvaltar företagen samt tillgodogör sig den del av de skapade värdena, som inte måste disponeras för samhälleliga ändamål och produktionens utveckling. Genom nationalisering av nyckelindustrierna och utvecklandet av allmännyttiga företagsformer sprider socialismen äganderätten till hela folket. □

Gunnar Öhman hade sina skäl att titta i almanackan. 1957 års kongress hade inte bara beslutat

tillsätta en programkommission:

□ 18:e kongressen uppdrar åt centralkommittén att organisera en bred diskussion i programmatiska frågor. Denna programdiskussion och den ideologiska debatten i övrigt måste föras ut till arbetarrörelsen och alla progressiva skikt och bli en stimulerande och riktning-givande faktor, som avsevärt höjer den socialistiska medvetenheten i hela arbetarrörelsen. □

Kongressen skulle hållas i januari 1961. Det var ingen tid att förlora. Programkommissionen föreslog arbetsutskottet att programförslaget skulle publiceras vid månadsskiftet oktober—november. Nu stack stalinisterna nya käppar i hjulet. Arbetsutskottet bordlade frågan om publicering med motivering att partiordföranden Hagberg hade vissa invändningar mot programförslaget. Det var liktydigt med krav om att hans invändningar skulle behandlas med förtur, dvs i annan ordning än medlemmarnas och organisationernas synpunkter. Så skedde också. I början av november återremitterades programförslaget från arbetsutskottet till programkommissionen med de hagbergiska invändningarna bifogade. Vid genomgång av des-sa fann vi att de flesta borde lämnas utan avseende. Några föranledde smärre retuscheringar i texten.

Vi hade detta klart den 10 november 1960. Men först den 2-3 januari 1961 ombesörjde stalinisterna publicering i Ny Dag av programtexten. Den 5 januari öppnades kongressen. De hade inte lyckats förhindra tillkomsten av vad som i realiteten var ett nytt partiprogram. Men de hade förhindrat att det fördes ut i partiet för diskussion och bröt därigenom flagrant det beslut om en sådan diskussion som 1957 års kongress fattat.

En slutlig förklaring till saboterandet kom i dagen när kongressen öppnades och dagordningen föredrogs. Den omfattade bl a en rapport från Moskvakonferensen och förslag till godkännande av Moskvadeklarationen:

□ 19:e kongressen ansluter sig helt och fullt till den av de 81 partierna gemensamt utarbetade deklARATIONEN och appellen till världens alla folk och uppmanar varje kommunistisk partiorganisation, varje enskild kommunist, att göra dessa historiska beslut till föremål för systematiska studier, låta dem bli riktning-givande i arbetet och bekantgöra dem inom hela den svenska arbetarrörelsen. □

Kongressen antog både Moskvadeklarationen och förslaget till programuttalande. Sveriges kommunistiska parti hade nu två sinsemellan oförenliga program, det ena ”riktning-givande i arbetet”, det andra — som det snart skulle visa sig — huvudsakligen för dekorativt bruk. Det gick till en tid. Men det var oundgängligt att den ideologiska kluvenheten manifesterade sig i dubbelbottnade politiska attityder. I 1962 års val föll väljarnas dom.

Programkrisen stod ånyo som en skrift på väggen.

”Det svenska kommunistpartiets kongress fick ett förlopp som möjligen ehuru långt ifrån säkert kan innebära en vändpunkt”, skrev jag i danska SF-Bladet i januari 1964, omedelbart efter SKP:s 20:e kongress. Artikel-n hade rubricerats *C H Hermansson — episod eller epok?* Jag hade mina tvivel. Men nu gällde det att skjuta undan tvivlet, kavla upp skjortärmarna och vara beredd att hugga i.

Mycket förändrades till det bättre. Partiskolorna utomlands avvecklades. Ett utdömt ålderdomshem i Roslagen inköptes och upprustades till kursgård. Toppskiktets semester- och rekreationsresor österut stoppades. Kontrollkommittén hade ersatts med i vanlig ordning valda revisorer. Förbindelserna med Jugoslaviens kommunister återupprättades. Sporadiska kontakter togs med de socialistiska folkpartierna i Danmark och Norge.

På partiexpeditionen mötte två nya ansikten: Rolf Utberg som informationschef och Folke Eriksson som organisationssekreterare. Båda hade tidigare varit ordförande för Demokratisk ungdom, kommunisternas ungdomsrörelse. De hade upplevt 20:e kongressen som en början

till partiets förnyelse och visste vad det erfordrade.

Men i det arbetsutskott som tillsatts två månader efter kongressen härskade den oheliga alliansen. Hilding Hagberg, som i ungdomen varit bromsare på malmtågen i Kiruna, satt i något av samma funktion vid den nyvalde partiordförandens sida. Flera nyvalda i arbetsutskottet skulle snart avslöja sig som nystalinister. För dem var förnyelsen avslutad i och med att de intagit de utslagnas platser.

Mellan de olika — och delvis oförenliga — ambitioner, bedömningar, strömningar och uppfattningar som gjorde sig gällande i partihögkvarteret tassade partisekreterare Urban Karlsson som nu tjänade sin tredje partiordförande. Karlsson var en man som med trovärdig uppsyn kunde förfäktat diametralt motsatta ståndpunkter bara det fanns täckning för dem i arbetsutskottets protokoll. Han var nu, liksom på Hagbergs och Linderots tid, fast besluten att inte trampa fel.

Ett av de problem som omedelbart hade anmält sig var behovet av ett nytt partiprogram, det fjärde under efterkrigstiden.

En söndagskväll i oktober 1964 ringde en god vän och uppmanade mig att ta T-banan till city. Det fanns goda nyheter från det centralkommittémöte som hållits under veckoslutet. Ett optimistiskt sällskap var samlat kring middagsbordet på Carlton. Centralkommittén hade beslutat tillsätta en ny programkommission. C H Hermansson skulle själv, i motsats till sin företrädare, ta ledningen av programarbetet. Det hade stått strid kring mitt namn, tolv stalinister hade röstat emot invalet.

Det var en glad kväll där de flesta ägnade sig åt att teckna utvecklingen i ljusa färger.

I december 1964 kallades programkommissionen till konstituerande sammanträde. Hermansson tog som väntat själv hand om ordförandeskapet. Det gjordes en detaljerad arbetsfördelning och tidsplaner fastställdes. Det verkade helt annorlunda och bättre än i 1957 års kommission. Samtidigt stod det klart att Hermansson önskade gå försiktigt fram. Som föredragande i programtekniska frågor föreslog han Knut Bäckström, stalinisternas chefsideolog in spe.

Arbetet började och för varje sammanträde svällde högen med promemorior, synpunkter och utredningar från arbetsgrupperna. Jag började efterhand tvivla på att vi var på rätt väg. Det gick inte att komma ut till en partiorganisation utan att det frågades: när kommer ni med något? Förväntningarna var höga och behovet stort av något i verklig mening nytt. Våren 1965 föreslog jag att programkommissionens arbete skulle koncentreras så att vi till hösten kunde framlägga ett programutkast för diskussion i partiet.

Det vann inget gehör. Tillsammans med andra kamrater sökte jag övertala C H Hermansson att efter vårriksdagen 1965 ”gå undan” och i ett utkast formulera huvudtankarna i ett nytt program. Det var förgäves. Då försökte Per Olov Zennström genom en kringgående rörelse få igång programdebatten. Hans partiförening utlyste en debatt om programfrågor. Den stoppades efter ingripande uppifrån. Den 14-15 maj skulle programfrågorna tas upp på ett utvidgat distriktsstyrelsemöte i Luleå med Zennström och mig som inledare. Det stoppades av partisekreterare Urban Karlsson.

Det var bara att konstatera faktum: vissa krafter motsatte sig att förnyelsen fördes ut i partiet i form av förslag till nytt partiprogram. Men vilka? Någonstans fanns det en tidsplan som inte överensstämde med den som ursprungligen uppgjorts för programkommissionen. Men vad åsyftade den? Frågetecknen hopade sig men ingen initierad ville ut med svaret.

Ett helt år gick utan att något verkligt programarbete kom till stånd. I juni 1966 skrev jag ett brev till C H Hermansson och antydde att jag övervägde att avsäga mig uppdraget. De förväntningar med vilka jag gått in i programkommissionen hade skingrats. Hermansson sva-

rade:

☐ Det beklagliga är att Du tyvärr i mycket har rätt i vad Du säger. (En del tycker jag nog Du feltolkar beroende på otillräckliga informationer.) Det har inte gått något vidare med förnyelsen. Jag är själv ofta trött på det hela, delvis beroende på att jag slitit ner mig under de här bägge åren som partiordförande. Antagligen har jag väl arbetat fel, men ibland tycker jag också att jag kunnat få lite mera hjälp av kamrater som haft samma uppfattning. De som inte haft det har ju inte legat på latsidan. Just nu har jag inte ork till mera än att söka klara valkampanjen och dess påfrestningar. Redan den begränsade målsättningen visar ju att något är galet. ☐

Det var otvivelaktigt fallet. Men det var inte hos den gamla skolans stalinister förklaringen i första hand skulle sökas. Frågetecknen från 1965 skulle snart börja rätas ut, men från ett helt annat håll.

I april 1966 bildades i Stockholm Forum Vänster, ”en sammanslutning för alla som vill ta del i en radikal vänsterdebatt och aktivt verka för en socialistisk politik”. Lokalen i ABF-huset var fullsatt till bristningsgränsen. Bland de närvarande märktes partiordföranden Hermansson. Till organisationens ordförande valdes dr Gunnar Ågren, som gällde för att vara socialdemokrat, och till sekreterare en student som gällde för att vara kommunist.

Hermansson skrev in sig som medlem. Detsamma gjorde jag och Rolf Utberg. Det gjorde däremot inte en annan närvarande, dr Nils Bejerot. Varför inte, frågade jag efteråt.

— Nej, jag tyckte det verkade litet för gymnasialt.

Det som attraherade mig och andra var att det nu fanns ett forum för socialistisk debatt som enligt stadgarna skulle stå ”självständigt gentemot alla andra organisationer och alla politiska partier”. I oktober avlog Forum Vänster ett förslag om att förbereda deltagande i valet 1968 med egna listor. ”Man betonade särskilt”, skrev styrelsen till medlemmarna, ”att några planer på att bilda ett nytt parti inte förekommer”. Snart skulle det emellertid hissas nya signaler. Hösten 1966 utkom på Bonniers förlag en bok Unga kommunister — aktuellt alternativ med Kjell E Johanson, en av programkommissionens medlemmar, som huvudförfattare. Vad var det för alternativ han via Bonniers hade att förmedla?

”Forum Vänster kan utvecklas till en socialistisk takorganisation eller ett nytt socialistiskt vänsterparti.”

Och: ”I avvaktan på tillkomsten av ett större socialistiskt vänsterparti arbetar medvetna socialister inom ramen för både SKP och SAP.”

I avvaktan på — där hade vi det. En del av ”arbetet” hade bestått i att under 1965 och in på 1966, medan partiorganisationer och medlemmar bildligt med framsträckta händer begärde att programkommissionen skulle lägga fram något, sabotera i avvaktan på en ”takorganisation” alternativt ett ”större” parti.

På sovjetambassaden reagerade man snabbt sedan Kjell E Johansons m fl Bonnierskrift utkommit. Forum Vänster inbjöds att sända en delegation till Sovjetunionen. I december 1966 reste en delegation med dr Gunnar Ågren i spetsen till Moskva. Vad som avhandlades där redovisades aldrig för organisationens medlemmar.

Forum Vänsters första (och sista) årsmöte hölls den 4-5 mars 1967. Dr Gunnar Ågren presiderade; hans kavajslag pryddes av en sovjetisk Leninnål. Ett förslag till ”principuttalande” om den kommande verksamheten förelåg:

☐ Arbetarrörelsens representanter i riksdagen är i allt för hög grad lojala med etablerade maktapparater. Krav om solidaritet med Vietnams folk och svensk militär avrustning har bara förts fram av kommunister. Inför bland annat valet 1968 bör Forum Vänster samarbeta med grupper, som helt eller delvis har samma syften som vi för att nå en radikaliserings av

riksdagens sammansättning. Detta kan innebära att vi kommer i hård motsättning till de existerande partiorganisationerna, men det får självfallet inte hindra oss. Forum Vänster vill tillsammans med andra grupper och personer bygga upp en landsomfattande vänsterorganisation. Den appell till samverkan med vänstern som det kommunistiska partiet sänt ut, ger oss anledning att noga studera de kommunistiska förslagen. En samverkan med SKP kring ett vänsterprogram måste diskuteras i positiv anda. □

Uttalandet antogs med 32 röster mot fem och det uppdrogs åt styrelsen att ”verka för att det bildas ett förbund av socialistiska vänsterföreningar”. Bland dem som röstade mot var författaren Svante Foerster, Rolf Utberg och jag.

Frågetecknen från 1965 hade rätats ut. Två dagar efter Forum Vänsters bildande ställde C H Hermansson programkommissionen inför frågan:

— Ska vi skriva program för partiet eller för hela vänstern?

Stor förvirring utbröt. En del kommissionsmedlemmar krävde program för ”hela vänstern” medan andra höll fast vid centralkommitténs uppdrag att utarbeta förslag till nytt parti-program. I det läget föreslog Hermansson att fil lic Lars Herlitz i Göteborg skulle få i uppdrag att skriva ett utkast. Det skulle tills vidare vara ”huvudlöst”, dvs de inledande grundsatserna skulle tillkomma senare. Förslaget ökade inte precis min entusiasm för att kvarstanna i kommissionen. Strax därefter deklarerade Herlitz i Tidsignal var han stod i en central fråga:

□ Det område, där jag är lite osäker, men samtidigt medveten om det nödvändiga i en omvärdering, är frågan om den fredliga samlevnaden. Jag tror att man har dragit för stora växlar på denna del av världspolitiken. Vi har nog underskattat de destruktiva tendenser, som under vissa tider varit gömda i de västerländska kapitalistiska staterna. Jag tänker inte bara på Vietnamkriget. Det finns flera exempel. Se på den engelska labourregeringens internationella politik. En omprövning är nödvändig, bl a med tanke på vår egen socialistiska strategi. □

Den förberedande programskrivningen hade anförtrotts en dogmatiker som bidat tiden vid programkommissionens bord. Nu var den inne.

Den 15-16 oktober 1966 samlades programkommissionen på Syninge kursgård för att behandla Herlitz' utkast. Meningsmotsättningarna framträdde öppet i de långa diskussionerna. Birgit Jansson satte fingret på en väsentlig punkt: utkastet hade för lite anknytning till Sverige och svenska förhållanden. Och var fanns det socialistiska perspektivet för den vanliga människan? Herlitz svarade att ”den vanliga människan” var en abstraktion. Jag konstaterade för min del att utkastet — inte oväntat — kringgick problemet om partiets ställning till demokratin och parlamentarismen.

Herlitz docerade: begreppet ”politisk demokrati” var vilseledande, det var nödvändigt att intaga en kritisk hållning, det saknades anledning att komma med en ”flåsande bekännelse”. C H Hermansson sökte överbrygga med att han för sin del tolkade Herlitz skrivning så, att ”vi för fram demokratin”.

Jag anmälde att jag ämnade skriva ett förslag till inledande grundsatser innefattande ett klart ställningstagande för demokratin och parlamentarismen.

Situationen var brydsam för partiledningen. Det förelåg ett ”huvudlöst” programutkast om vilket starkt delade meningar rådde inom programkommissionen. Stadgekommittén i vilken bl a Rolf Utberg och Folke Eriksson ingick hade redan framlagt förslag till nya stadgar minus partiets namn och de inledande paragraferna om partiets målsättning, som kommitterade med varm hand skjutit över på programkommissionen. Och i kommissionen var hotet om att bilda ett ”större” parti på basis av Forum Vänsters 150-200 medlemmar närvarande i Kjell E Johansons skepnad.

Syningemötet uppdrog åt C H Hermansson, Lars Herlitz och mig att göra det omöjliga: söka

ena oss om en skrivning som kommissionen i sin tur kunde förväntas ena sig om som förslag till nytt partiprogram.

Den 20 december 1966 sammanträdde det omaka redaktionsutskottet i riksdagshuset. Höstriksdagen var avslutad, huset var tomt och till större delen mörklagt. Hermansson hade överarbetat Herlitz skrivningar och, det måste medges, gjort sitt bästa för att gjuta liv i de sterila formuleringarna. Dessutom hade han skrivit ett förslag till inledande grundsatser, ”partiets målsättning”. Det blev en lång och ofruktbar träta som pågick till sent på kvällen. Först och främst gällde det partiets målsättning där C H Hermansson utelämnat kärnproblemet om partiets ställning till demokratin och parlamentarismen.

Men det gällde också annat av vikt: den fredliga samexistensen, inställningen till Förenta Nationerna, utvecklingen i de socialistiska länderna, vakthållningen kring de mänskliga rättigheterna, avrustningen. I alla dessa frågor var ”nyvänstern” på krigsstigen. Herlitz/Hermanssons skrivningar var avpassade därefter. Det gick inte att få någonting ändrat i sak. Jag kunde lika gärna ha riktat mig till de förstakammarpotentater som blickade ned från väggarna. Det enda vi i den sena julkvällen

blev riktigt ense om var att ta oss ut ur huset; vi hade blivit inlåsta. Någonstans i de undre labyrintherna lyckades vi spåra en vaktmästare, släpptes ut och gick åt var sitt håll.

Jag återger C H Hermanssons förslag i december 1967 till ”Partiets målsättning” jämte mitt alternativ:

C H Hermanssons förslag:

□ Partiet är ett verktyg i folkets kamp för att vidga folkstyret, skapa ökad jämlikhet samt utveckla den andliga och materiella kulturen. Denna kamp riktar sig under nuvarande förhållanden med nödvändighet mot monopol och storfinans, vilkas makt och intressen strider mot folkets.

Partiet bygger på den socialistiska traditionen i svensk arbetarrörelse, som tidigt fann sitt uttryck i föreningen av arbetarklassens fackliga och politiska kamp med den vetenskapliga socialismen, marxismen. Det räknar sitt ursprung från den kongress som i maj 1917 beslöt att bilda Socialdemokratiska vänsterpartiet, vilket under åren 1921-67 hade namnet Sveriges kommunistiska parti. Partiets nuvarande namn, program och stadgar antogs på kongressen i maj 1967.

Partiet verkar för utvecklandet av socialistiska produktionsförhållanden i Sverige. För gemensamma intressen och målsättningar vill det i olika former samverka med olika grupper, partier och andra organisationer.

Partiet är solidariskt med alla dem som i olika länder verkar för nationellt oberoende, demokrati och socialism. □

Sven Landins förslag:

□ Partiets mål är ett socialistiskt Sverige i vilket exploateringen av enskilda, grupper och samhällsklasser upphävs, klasskillnaderna avskaffas och folket i fri samverkan på grundval av direkt demokrati — självstyrelse, självförvaltning — bestämmer i egna och landets angelägenheter.

Partiet bekänner sig till det parlamentariska styrelseskicket och verkar i överensstämmelse härmed för övergång till socialism på demokratisk väg med bevarad politisk demokrati. Partiet vill i olika former samverka med grupper, partier och organisationer, vilkas intressen strider mot monopolkapital och storfinans.

Partiet ser i den fredliga samlevnaden mellan länder och folk oavsett ras, utvecklingsnivå och samhällssystem förutsättningen för fred och avspänning i världen samt hävdar att vårt bidrag

härtill främst måste bestå i alliansfrihet och avrustning.

Partiet står på den socialistiska internationalismens grund. Det är solidariskt med sociala och nationella befrielseörelser och upprätthåller i denna anda förbindelser med socialister i alla länder. □

Centralkommittén hade kallats till tredagarsmöte på Sundbyholms slott den 27-29 januari 1967 för att behandla förslagen till partiprogram respektive stadgar. Dagen innan höll programkommissionen slutsammanträde. Flera reservationer anmäldes, bl a en sådan av Bo Gustafsson som på grund av utlandsvistelse knappast hade deltagit i programarbetet. Stämningen var mycket irriterad. Lars Herlitz gick ut hårt. Den politiska demokratin var, hävdade han, en oklar förvirrande term som absolut inte kunde ifrågakomma i parti-programmet. Kjell E Johansson sekunderade med utläggningar om ”myten” om den politiska demokratin. Det tjänade inte mycket till att argumentera men jag kunde inte underlåta att ironisera över den stora skälva som utbröt inför detta kärnproblem.

Per Olov Zennström föreslog att en kompromissformel skulle tillföras grundsatserna: ”Genom diskussion och beslut i demokratiska former bestämmer folket sina egna villkor och samhällets utveckling.” Det avvisades av militanterna. Men C H Hermansson verkade bekymrad och menade att ”någon form av konstaterande av politisk demokrati” kanske måste tillföras programmet.

Det var också annat militanterna definitivt sökte få utmönstrat. Fredlig samexistens var banalt och tvivel-aktivt, hävdade Herlitz. Det fanns ingen verklig samexistens i världen, sekunderade Johanson, och därför borde det inte ifrågakomma i partiprogrammet. Mitt förslag till skrivning om Förenta Nationerna var för optimistiskt, hävdade Herlitz; det räckte med en bisats. (Även bisatsen försvann sedermera.)

Sundbyholms slott väntade.

Många centralkommittémedlemmar kände till de heta dusterna i programkommissionen om demokratin och parlamentarismen. Åtskilliga insåg att partiet skulle försätta sig i en omöjlig dager om man i det nya programmet kringgick detta kärnproblem. När programförslaget färdigbehandlats av centralkommittén befanns det att punkt tre i grundsatserna tillförts en mening: ”Partiet är anhängare av fri åsiktsbildning, allmän och lika rösträtt, parlamentarism och beslut enligt majoritetsprincipen.” En halvhjärtad formulering som Herlitz & Co accepterade som Aushängeschild.

”Nyvästern” kastade sin skugga över Sundbyholmsmötet. Att programförslaget tillfördes en bisats om parlamentarism var en motgång som uppvägdes av riklig utdelning i annat avseende. Centralkommittén beslöt att föra ut frågan om vänsterns organisationsformer till offentlig debatt:

□ Hur åstadkommes bäst en organisatorisk samling av de socialistiska vänsterkrafterna? Följande två möjligheter — som icke utesluter varandra — bör dryftas:

1. Det nuvarande kommunistiska partiets grundval och politik breddas ytterligare. Partiets namn blir Socialistiska vänsterpartiet.
2. Kommunistiska partiet — med bibehållet eller förändrat namn — deltar i bildandet av en ny politisk organisation, som uppställer kandidater i de allmänna valen. I denna organisation ingår kommunister tillsammans med andra politiska vänsterkrafter. □

Centralkommittén fattade sitt beslut i god tro. Det skulle bli *debatt* fram till partikongressen i maj dels om programförslaget, dels om vänsterns organisationsformer. Ingen visste att en av de närvarande på Sundbyholm, Kjell E Johanson, i tysthet öppnat en postbox i Stockholm. Initiativet skulle få förödande följder för Sveriges kommunistiska parti.

Två veckor efter centralkommittémötet publicerade den anonyma ”Gruppen för socialistiskt samarbete” en halv-sidesannons i Tidsignal om socialistisk vänsterpolitik inför valet 1968. Uppgiften var att ”på olika håll i landet bilda socialistiska vänsterföreningar” av typ Forum Vänster. Gruppen önskade omgående kontakt med personer i hela landet. Intresserade kunde vända sig till Box 565, Stockholm 1.

Det var Kjell E Johansons postbox.

Under vårens lopp bildades 25 sådana föreningar. Det tillgick i de flesta fall så att SKP-anslutna lärare, socionomer och kulturarbetare uppmanades att gå samman med VUF-are och enstaka utomstående i en sådan förening. Det var inte fråga om att de skulle utträda ur partiet eller ungdomsförbundet. Verksamheten dirigerades centralt från partihögkvarteret Kungsgatan 84 där Kjell E Johanson installerats för ändamålet. Mot den som anmälde skepsis eller opponerade sig mot det politiska bedrägerinumret höjde Johanson ett varnande pekfinger i Ny Dag: Nonchalera inte Forum Vänster! Det som försiggick skulle, inskräpte han, ”betraktas som en stimulerande kraft i arbetet för att vinna den politiska folkopinionens majoritet för socialistiska alternativ i politiken”. Men det gällde mer än så: ”Skall SKP:s bas breddas och partiet ombildas bör det ske i form av en sammanslagning med andra vänsterorganisationer.”

Över det hela höll partisekreterare Urban Karlsson sin beskyddande hand.

I april hade arbetet med att vinna folkopinionens majoritet fortskridit så långt att det var dags att kalla till kongress och bilda Socialistiska förbundet. 21 föreningar, de flesta inte större än att mötena kunde hållas i någon styrelsemedlems hem, representerades av mellan 40 och 50 ombud. Förbundet ”uppstod spontant” enligt ordföranden Christer Hogstedt. ”Karaktäristiska drag kring bildandet var bristen på stadgar och utförligare program.” En av de ”vänsterorganisationer”, huvudsakligen bestående av kommunistiska partimedlemmar och VUF-are, med vilka SKP borde sammanslås för att bredda sin bas fanns nu på plats. Till förbundssekreterare, dvs till att hålla i trådarna, hade utsetts Kjell E Johanson.

En cowboy hade skjutit sig upp till sheriff. Ridån kunde gå ned för bedrägeriets första akt.

”Nyvänsterns” manipulationer i kommunistpartiets utmarker infekterade i hög grad den debatt centralkommittén utlyst. Något meningsutbyte om programförslaget blev det knappast alls. Forum Vänster sade dock ett varningens ord om demokratin:

□ Ordet demokrati kan användas som beskrivning av vissa tekniska aspekter på beslutsproblem, men som allmänt honnörsord är det utslitet och nersolkat. SKP har inte någon anledning att göra defensiva och meningslösa hovnigningar på detta område. □

Debatten kom övervägande att gälla ”den socialistiska vänsterns” attityder till socialdemokratin. Jag hade i ett inlägg varnat för följderna av en satsning på centralkommitténs alternativ två, dvs att partiet med eller utan namnändring skulle delta i bildandet av en ny politisk organisation som uppställde kandidater i kommande val. Min ena invändning var att detta skulle leda till en polarisering inom arbetarrörelsen, ”en klyfta bredare och oöverstigligare än dagens meningsskiljaktigheter”. Min andra invändning var att de listor med kommunister och f d socialdemokrater som man avsåg att lansera i 1968 års val i vida arbetarskikt skulle komma att uppfattas som splittringslistor och behandlas därefter.

En av kommunisterna i Socialistiska förbundets styrelse svarade:

□ Till skillnad från Landin anser jag att enda vägen att kunna aktualisera några socialistiska alternativ i vårt land är att ta röster från det socialdemokratiska partiet. Människor som byter parti tar nästan alltid ett steg i taget. Att tro på en annan utveckling 1968 är helt orealistiskt. Landin kan inte mena allvar när han talar om väsentligt ökat inflytande utan att göra några inbrytningar bland de socialdemokratiska väljarna. □

Det programmatiska underlaget för denna ”socialistiska strategi” levererades av Kjell E

Johanson i en stort uppslagen artikel i Tidsignal, Arbetarrörelsen inför 70-talet. Det förelåg, hade han funnit, en fara som tog sig uttryck i ökad förståelse för socialdemokratins och dess praktiska politik. Johanson bringade nu reda i begreppen: ”Den svenska socialdemokratins politiska handlingslinje är i dag sådan att inga möjligheter till politiskt samförstånd föreligger.” Den socialistiska vänstern måste, fortsatte han, ”inta en klart avvisande hållning gentemot den officiella socialdemokratins politiska och ekonomiska huvudlinjer. Socialdemokratiska regeringar skiljer sig icke till arten från borgerliga”.

Socialistiska förbundet avlossade i sitt program — utgivet på Bonniers — breddsidor mot blandekonomin. Genom att acceptera blandekonomin hade socialdemokratins uppgivit den socialistiska målsättningen, påstods det. Reformerna inbegripet förstatliganden hade genomförts i samarbete med storfinansens. Socialdemokratins hade själv förvandlats till en del av det kapitalistiska samhället. Galenskaperna staplades på varandra i programmet. Jag svarade i ett nytt inlägg i Ny Dag med att räkna upp viktigare strukturreformer i Sverige under 1950- och 60-talet och konkluderade:

□ Strukturella reformer är inte socialism. Men de är incitament till en socialistisk samhällsutveckling och till sitt väsen socialistiska lösningar. Inom väsentliga delar av det ekonomiska livet har kapitalismens oinskränkta system ersatts av s k blandekonomi.

Den är uttryck för att arbetarrörelsen förstått att utnyttja sin politiska maktställning till att förändra vissa ägande- och maktförhållanden i samhället. En socialistisk strategi för fredlig utveckling till socialism måste innefatta blandekonomi som en viktig för att inte säga oundviklig komponent under övergångsskedet från kapitalism till socialism. □

Inlägget var avsett att gjuta olja på vågorna men fick i det infekterade läge som rådde inför kongressen närmast motsatt effekt. På kongressen förklarade en stalinist att det var det mest opportunistiska och — här höjde talaren rösten — farligaste han läst. Brakande applåder och i det senare förrättade valet av partistyreelse inval i denna med högsta röstetal.

C H Hermanssons framträdande på SKP:s 21:a kongress i maj 1967 visade hur han bergtagits av ”nyvänstern”. Han upprepade omdömet på 1964 års kongress om den socialdemokratiska regeringens politik som ”haft till dominerande innehåll att utan avgörande förändringar i produktions- eller maktförhållandena förvalta det kapitalistiska samhället. Denna karaktäristik kan idag inte ändras”. Men det räckte inte att upprepa tidigare negativa värdeomdömen. Kravet om grundande av en statlig investeringsbank i Program 66 som Hermansson skrivit och fått antaget på riksdagskonferensen i maj 1966 vändes bort i en klyscha:

□ I stället för att med löntagarnas pengar i AP-fonderna som vapen gå ut i striden för att kämpa ned storfinansens inflytande skall man i den nya investeringsbanken låna ut skattemedel uttagna genom en höjning av omsättningsskatten till privatkapitalet. □

”Nyvänstern” krävde oavbrutet nya eftergifter. Programdiskussionen — i den mån det varit någon — i partiet var avslutad i och med kongressens öppnande. Kongressen tillsatte en beredning på 19 man för att gå igenom inkomna ändringar och tillägg och göra eventuella inarbetningar i programförslaget. Då föreslog C H Hermansson med stöd av Herlitz att programmets punkt 12, som handlade om storfinansens ekonomiska makt, skulle tillföras ett nytt inledande stycke:

□ Socialdemokratisk regeringspolitik har inte syftat till avgörande förändringar i produktions- och maktförhållandena. Den har förvalt det kapitalistiska samhället. De medvetna socialistiska krafterna har inte varit starka nog för att bryta ned klassamhället. □

Birgit Jansson och jag motsatte oss förslaget av principiella och sakliga skäl. Dels var det oriktigt att under själva kongressen, sedan programdiskussionen avslutats i partiet, tillföra texten karaktäriserande nyskrivningar; ingen partiorganisation hade uttryckt önskemål om en skrivning som den föreslagna. Dels var den omarxistisk, historiskt och sakligt oriktig. Men

det hjälpte inte att argumentera. ”Nyvänstern” pockade på kampkongress mot socialdemokratin. Det var beklämmande att se Hermansson, klämd mellan stalinisterna och ”nyvänstern”, göra deras galna propåer till sina egna för att inte mista greppet om händelseutvecklingen.

Upptrappningen mot socialdemokratin gav ”nyvänstern” taktiska favörer på kongressen långt utöver deras styrka. Stalinisterna och ”nyvänstern” applåderade varandra och fann att de hade allt mer gemensamt. Som inpiskare i talarstolen och inkvisitor i kulisserna fungerade Kjell E Johanson. Hans sändebud ilade oförtrutet mellan Stockholms- och Norrbottensbänkarna. Dieter Strand rapporterade i Aftonbladet:

□ Revolterna exploderar och får pågå ett par timmar, varefter de slaktas av Hermanssons specialagent Kjell E Johanson.

Han är en fängslande person. Han måste ha bestämt sig tidigt för att bli det tuffaste i svensk politik.

Hermansson flanerar i bänkarna, en sorts oberörd huskatt, medan debatten rasar. Istället ingriper Johanson, vid samma stadium i varje debatt, för att återställa ordningen. Bred och fyrkantig står han i talarstolen och biter ihop käkarna för att bli en arg, ung bulldogg.

Hans röst är stark och jämn, idag i korpralsläget.

Han hade varit en tillgång för vilken utrensningsapparat som helst på 30-talet, och nu var han på utrensningshumör.

— Förstår ni inte vad ni gör? ryter Johanson. Förstår ni inte att ni är emot partiordföranden? Först slår vi tillbaka de prokinesiska, denna hetsande lilla klick. Sedan slår jag — ser alla mig nu? — tillbaka de pro-socialdemokratiska krafterna i partiet.

Budskapet var klart för alla kongressdeltagarna varje gång kamrat Johanson reste sig. Vågar ni kritisera partiledningen kan ni dra åt helvete. □

När sista klubbslaget ljöd och kongressen förklarades avslutad hade Vänsterpartiet kommunisterna, som det nu hette, definitivt valt splittringens väg. Alla krav på verklig förnyelse, under aktgivande på det ansvar som åvilade partiet i 1968 års val, hade avvisats. Inga av de problem som konstituerade partiets programkris — ställningen till demokratin, till staten, till socialdemokratin hade lösts utan tvärtom förvärrats. Norrskensflamman sammanfattade värderingen av kongressen i ledarrubriken ”Framåt för förliga vindar”.

För förliga vindar — mot 1968 års katastrofval.

På ”den stora oredans” kongress 1969 gjordes ett par belysande strykningar i stadgarna. Enligt en inledande bestämmelse i 1967 års stadgar hade varje medlem ”i enlighet med demokratins principer” lika rätt att delta i utformningen av partiets politik och verksamhet genom att ställa förslag, framföra synpunkter och delta i fri debatt. På förslag av Lars Herlitz strök kongressen ”enligt demokratins principer”. Den andra strykningen gällde ett moment enligt vilket parti-medlem ”icke kan åläggas att i fackförening eller folk rörelse företräda viss mening eller rösta på visst sätt”. Bland dem som varit med om att i 1964 års stadgekommitté utforma denna skrivning var Olle Caris, ordförande i Stockholms Murarefackförening (och sedermera i Byggnads storavdelning i Stockholm, Byggettan). Ordningen hade återställts i två viktiga avseenden: demokratin utmönstrats som grund för medlemsrättigheterna och hindret avlägsnats för organiserad fraktionsverksamhet i fackföreningarna.

För att försöka komma tillrätta med programkrisen beslöts på 1969 års kongress att pröva ett nytt grepp: tillsättandet av en *permanent* programkommission. Denna har sedan arbetat under ledning av fil lic Lars Herlitz och riksdagsman Jörn Svensson. Våren 1971 gav de en förhandsredovisning av programskrivandets nya fas, den femte under efterkrigstiden. Redovisningen avslöjade hur programkrisen förvärrats. Herlitz/Svensson yrkade att en rad

punkter i 1967 års program, bl a hela avsnittet om de aktuella uppgifterna, skulle utmönstras. Den punkt i grundsatserna enligt vilken Vpk ”är anhängare av fri åsiktsbildning, allmän och lika rösträtt, parlamentarism och beslut enligt majoritetsprincipen” måste enligt Vpk:s chefsideologer ”ersättas med klarare och precisare formuleringar”. Herlitz/Svensson:

”Partiet får inte ge så mycket som ett lillfinger åt den borgerliga lögnen om att det monopol-kapitalistiska Sverige är en demokrati.”

Som ”direkt tvivelaktig” framstod en punkt i vilken framhölls betydelsen av att arbetarklassen förmått påverka statens handlande och att vikten härav ökar med statens växande roll. Istället för att skapa illusioner om arbetarklassens inflytande över statsmakten måste problemet ställas så här:

”Men vad är vår uppgift? Inte bara att prata om den socialistiska revolutionen. Utan också att försöka visa *hur* man kommer fram till den.”

Herlitz/Svensson klagade slutligen över ”bristen på en socialistisk strategi” och beskämdade sig över missuppfattningar om att partiet tror på något slags reformerande in i socialismen. Det fanns bara ett sätt att skingra dessa: genom att på allvar aktualisera ”proletariatets diktatur”. Man hade anledning att befara det värsta.

Framläggandet av förslag till ännu ett nytt partiprogram försiggick inte utan födslovåndor. På partistyrelsens möte den 28-30 januari 1972 utsattes det för stark kritik. Partistyrelsen beslöt genom votering att återremittera det till programkommissionen. Den 12 februari sammanträdde partistyrelsen på nytt för att ta ställning till programförslaget i omarbetat skick. Även nu var meningarna så delade, att beslutet blev att det skulle sändas ut till partiorganisationerna utan partistyrelsens godkännande. En reservant i programkommissionen, landstingsrådet Gösta Andersson, fogade till beslutet det bitska konstaterandet att ”en handfull personer — sex av programkommissionens ledamöter — får bestämma vad som skall diskuteras i partiorganisationerna under en avsevärd tid framöver”.

Den text som efter kongressen den 26-29 oktober 1972 är Vänsterpartiet kommunisternas femte program inom en tidrymd av tre decennier utmärker sig lika mycket för vad det inte innehåller som för vad som står i det. I den utförliga ”analysen” av samhällsutvecklingen i Sverige — ett ringformigt mönster kring begreppen kapitalism, monopolkapitalism, statsmonopolistisk kapitalism, imperialism — finns inte en rad om de framsteg arbetarrörelsen uppnått genom decennierna. Förenklningar, schematiseringar och vulgäriseringar staplas på varandra.

Om Sverige sägs att det ”är en liten men hungrig imperialistisk stat” — underligt att ingen sådan reaktion försports från mottagarländerna av Sveriges omfattande och villkorslösa utlandshjälp.

Om Sverige sägs vidare att ”det kapitalistiska klassamhället består på alla områden” — det saknar alltså betydelse att naturtillgångar som vattenkraft, järnmalm och skogar i stor omfattning är samhällsägda, att staten på dessa områden byggt upp en betydande produktion, att AP-fonderna öppnar vittgående möjligheter till ”församhälleligande” av kapitalinvesteringarna, att klasskrankorna i stor utsträckning eliminerats inom utbildningen, bostadssektorn, hälso- och sjukvården.

Om staten resolverar Vpk-programmet att den ”alltid är en klassmakt” — desavuerande Engels som i sitt banbrytande verk 1884 om bl a statens ursprung avlivade den sortens schematiseringar.

Om socialdemokratin och fackföreningsrörelsen påstås att ”ledarskiktet” har ett organiserat samröre med storkapitalet som leder till att ”korporativa” — dvs fascistiska — ”drag framträder”.

Vad är då Vpk:s alternativ? Programmet ordar dunkelt om ”basen för en ny politisk makt, vars uttryck är en revolutionär regering”:

□ En sådan regering är ett nödvändigt verktyg i arbetarklassens kamp för att bryta storfinansens välde, oskadliggöra dess politiska maktinstrument, avskaffa dess ekonomiska makt, och att bana väg för folkmakt, för en socialistisk demokrati. □

Observera ordningsföljden: den ”revolutionära regeringen” framgår inte ur ”folkmakten” utan har i stället som en sistahandsuppgift att ”bana väg” för en sådan. I klartext: ”proletariatets diktatur”.

Den programdebatt som genomfördes i Vpk under våren och sommaren 1972 präglades av stor förvirring. De motsättningar som på 1969 års kongress tog sig nästan tumultuariska uttryck blossade upp på nytt. Distriktsstyrelsen i Norrbotten karakteriserade programmet som ”ett skenradikalt dokument”, ett ställningstagande som partiledningen i sin tur fann ”förvånande”. En ideologisk och politisk fejd, ackompanjerad av beskyllningar och motbeskyllningar, utbröt i Ny Dag och partiorganisationerna.

Bilden av ideologiskt sönderfall inför partikongressen hösten 1972 kunde inte vara fullständigare.

Vpk:s nya program är inte i något avseende relaterat till den problematik svensk arbetarrörelse idag har att tackla. När vapengnyet i Ny Dag och partiorganisationerna var över och kongressen fattat beslut kvarlåg en enda dokumentation: alieneringen från arbetarklassen, dess verkliga behov, intressen och målinriktning.

En levande väg

Vid återkomsten från en kortare vintersemester kring nyåret 1972 fann jag i posten tre försändelser från Köpenhamn. Den första var ett nyårskort från Aksel Larsen: Tak för det svundne år! Den andra hade samma avsändare; han var sjuklig men vägrade att rätta sig efter läkarnas varningar: ”Nordiska rådet har trafikutskottsmöte i Stockholm torsdagen den 13. Om förbättringen fortsätter tror jag att jag törs resa. I så fall avser jag att komma till Arlanda onsdagen den 12 kl. 11.30 och resa tillbaka någon gång under fredagen den 14. Syftemål: prata med dig. Och med två, möjligen tre ministrar. Prioritering: Palme, Wickman — och Feldt. De två första bestämt nödvändiga. Det kan ju hända att jag kunde få ut något användbart om EEC av samtalen.”

Den tredje försändelsen var ett telegram från hans maka Gerda: Aksel förhindrad av influensa.

Jag slog på TV-Aktuellt. Aksel Larsens bild tonade fram på skärmen. En nära vän sedan många år var död. En stor dansk och internationalist, demokrat och socialist, parlamentariker och agitator — en man av folket och för folket — hade gått ur tiden.

Sedan Aksel Larsen i november 1958 ”befriats” från sina förtroendeuppdrag i Danmarks kommunistiska parti, vars obestridde ledare han varit i nära tre decennier, tog han initiativ till bildandet av Socialistisk folkeparti. I folketingsvalet hösten 1960 fick SF nära 150 000 röster och elva mandat. Samtidigt ökade socialdemokraterna 114 000 röster och passerade för första gången miljonstrecket i antal väljare. Mot 76 socialdemokrater och kommunister 1957 mötte 87 socialdemokrater och SF-are i 1960 års folketing. SF:s tillkomst ökade arbetarpartiernas samlade mandatantal med elva. Det fattades endast ett mandat för arbetarmajoritet i folketinget.

Valutgången bjöd på flera dramatiska inslag. För DKP:s vidkommande bytte två siffror plats: 72 000 röster i 1957 års val blev 27 000 1960. I Aksel Larsens valkrets i Köpenhamn hade 1957 13 000 väljare röstat kommunistiskt. Stalinisterna i DKP:s ledning föresatte sig att återta

”det stulna mandatet” genom att nominera den nya partiordföranden Knud Jespersen som första namn i valkretsen. Han fick 4 000 röster medan Aksel Larsen återvaldes med över 27.000, en röstsiffra tillräcklig för att också SF:s andra namn i kretsen skulle bli vald.

Socialistiska folkpartiets syftemål, fastslogs det i stadgarna, är att verka för socialismen i Danmark genom att arbeta för en självständig dansk politik på marxismens grund. Detta var en av nycklarna till genombrottet i 1960 års val och konsolideringen året efter. För dem som slöt upp kring SF och bland vilka det fanns ett dominerande inslag av yngre väljare kom partiet att förkroppsliga behovet av socialistisk förnyelse inom dansk arbetarrörelse och dansk politik. Ett nytt stimulerande element hade tillförts dansk politik: ett parti som inte tvekade att satsa på idépolitik. I programuttalandet från SF:s konstituerande kongress sades:

□ Socialismen skall inte blott vara ett ekonomiskt system utan också sann demokrati. Vi anser det möjligt att Danmark kan nå socialism på fredlig väg och vi eftersträvar ingen annan. Detta kan ske under de parlamentariska organens medverkan. Men socialismen uppnås inte blott och bart genom parlamentariskt godkännande. Den kräver nya demokratiska organ som kan ge arbetarna och tjänstemännen avgörande inflytande i företagen liksom den på alla punkter förutsätter nära samverkan mellan befolkningen och de parlamentariska organen. Ett sådant socialistiskt styre främjas under våra förhållanden genom deltagande av flera partier som kan företräda de olika intressen och uppfattningar som kommer att finnas även om klassmotsättningarna bortfaller. Utan meningsbrytning hämmas samhällets utveckling, byråkratin tar överhand och likriktning hotar. □

Även organisatoriskt representerade SF ett nytt element; det var ett parti utan traditionell partiapparat. Vid partiets femårsjubileum 1964 skrev Aksel Larsen:

□ När ett parti konsoliderat sig, vunnit inflytande, erhållit röster och representation i folkettingen, byggt upp en partiapparat med partistyrelse, folketingsgrupp, kongresser, kretsorganisationer och partiföreningar samt fått en press så inträder en stigande benägenhet att det blir ett självändamål i stället för att tjäna ett ändamål. Hänsyn till partiets välbefinnande kommer att väga tungt i relation till det ändamål partiet skall tjäna. Partiapparaten, partimaskinen, får ett stort inflytande vilket reducerar demokratin i partiet. □

Jag hoppas att vi som bildade Socialistiska folkpartiet lärt av de bittra erfarenheter i de partier vi kommer ifrån, tillade Larsen och fortsatte:

□ Vi vill inte att vårt parti skall vara ett självändamål. Vi menar inte att vi för evig tid har funnit den eviga sanningen i dansk politik eller att vi har monopol på den. Vi räknar inte med att erövra majoriteten och bli enväldiga i detta samhälle. Vi vill vara en politisk katalysator som dels genom sin existens men också i hög grad genom sin positiva aktion övar inflytande även på de andra partiernas väljarmassor varigenom dessa partier kan förmås att leva upp till sina program, sina politiska grundsatser, sina förpliktelser. □

I stadgarna inbyggdes en rad bestämmelser som avsåg att förhindra uppkomsten av en byråkratisk partiapparat och säkra medlemsinflytandet. Partistyrelsen bestod av ordföranden, partisekreteraren och 31 ledamöter. Av de sistnämnda fick högst fem vara folketingsmedlemmar. Av återstoden hade Köpenhamnsområdet och Jylland vardera åtta platser, öarna tillsammans fem, medan fem platser fördelades efter röstetal (sedan de 21 ”geografiska” platserna fördelats). Av partistyrelsen anställda funktionärer kunde inte tillhöra denna. Beträffande partistyrelsens förretningsudvalg (arbetsutskott) gällde att partiordföranden och partisekreteraren var självskrivna; av övriga ledamöter kunde högst tre vara folketingsmedlemmar. Partisekreteraren måste odelat ägna sig åt sina uppgifter och kunde inte samtidigt ha offentliga uppdrag. Ett särskilt utskott skötte partiets ekonomi; det var skyldigt att varje kvartal tillställa partiföreningarna en översikt av den ekonomiska ställningen.

SF var ett parti med enkla vanor. Jag bevistade 1965 års kongress på Grundtvigs folkhögskola

utanför Hilleröd. Det var tre dagars hårdkörning: kongressförhandlingar hela dagarna, grupp-
arbete och beredningar på kvällarna. Ombuden bodde spartanskt och började dagen med
morgontoalet i de gemensamma tvättrummen. I måltidspauserna serverades dansk
husmanskost på rustika långbord vid väggfasta bänkar. Jag ler ännu vid tanken på de två
soignerade gästerna från italienska PSIUP, uppsamlingscentrat för den sekteristiska
avfällningen från PSI och PCI, av vilka den ene var senator. De var lika desorienterade i
miljön som i kongressens politiska frågeställningar.

Motståndarna, isynnerhet stalinisterna i ledningen för DKP som genom valutgången 1960
åkte ur folketinget och fick väljarandelen reducerad till en procent, sökte bortförklara SF:s
genombrott som en engångsföreteelse. ”Sandflugsparti” var en vanlig benämning efter 1960
års val. Men sedan partiet i 1962 års kommunalval hävdat sig väl och i Köpenhamn t o m
erövrade en borgarrådsplats tystnade spådomarna om snabbt förflyktigande. Också talet om att
partiet bestod av sk löst folk och saknade förankring i arbetarklassen måste upphöra. På 1965
års kongress var 40 procent av ombuden arbetare, 26 procent tjänstemän och tolv procent
studenter; resten fördelades någorlunda jämnt på lärare, fria yrkesutövare, ämbetsmän och
hemmafruar.

Vid denna tid och i synnerhet sedan Socialistisk folkeparti bildats i Norge var det stående
bekymret i partihögkvarteret Kungsgatan 84: blir det ett SF också i Sverige? 1961 höll Aksel
Larsen på inbjudan av Clarté ett föredrag i Stockholm om Danmark och EEC. Något senare
stod Hilding Hagberg på DKP:s kongress i Köpenhamn och berättade att Larsen i föredraget i
Stockholm varmt anbefallt bildandet av ett SF i Sverige men inte vunnit gehör. ”Jag utgår från
att Hagberg visste att han ljög”, skrev Aksel Larsen senare i ett brev.

I tidskriften *Zenit*⁶ uppgavs att det våren 1962 skulle ha förts diskussioner i Stockholm för att
förbereda en politisk gruppering i stil med de danska och norska SF-partierna. Drivande i
dessa diskussioner skulle ha varit advokat Hans Göran Franck och jag. Franck dementerade
uppgiften kategoriskt när tidskriftsnumret utkom. Jag kan underbygga dementin genom att
relatera sakförhållandet.

I början av 1962 fick danska SF:s partiexpedition en rekvisition från Stockholm av program
och stadgar m m.

Avsändaren uppgav att det fanns planer på att bilda ett svenskt SF och att materialet skulle
användas i detta syfte. Aksel Larsen som underrättade mig om saken skrev att han var ”lite
betänksam över iveren att bilda ett SF” i Sverige. Det visade sig att ett 30-tal ungdomar i
Amsa, aktionsgruppen mot svensk atombeväpning, haft ett möte och kommit fram till att det
vore önskvärt med ett sådant parti. En av ungdomarna skrev därefter till Köpenhamn.

Till nästa möte där man skulle fortsätta att diskutera saken hade ungdomarna inbjudit dr Nils
Bejerot, advokat Hans Göran Franck, socialinspektör Yngve Johansson och mig samt
Socialistiska ungdomsförbundets sista ordförande på 1930-talet. Vi hade ett uppriktigt och
vänskapligt meningsutbyte med viss tonvikt på de negativa erfarenheterna av tidigare
partibildningar i Sverige ”mellan” socialdemokrater och kommunister. När mötet avslutades
rådde enighet om att förutsättningar saknades för en sådan partibildning.

Men i Kungsgatan 84 var den outtalade frågan ständigt närvarande. SF-Bladet hade haft en
intervju med Einar Norrman och när Aksel Larsen sommaren 1962 var i Stockholm uttryckte
han önskemål om att träffa LO:s förre andre ordförande. Vi for ut till Hjorthagen, bjöds på
kaffe av fru Asta och pratade någon timme. Norrman fördjupade sig i det förflutna; sin stora
uppskattning av Gustav Möller och sina mer divergerande omdömen om Axel Strand. En tid
därefter blev jag tidigt en morgon uppringd av Axel Jansson. SKP:s arbetsutskott hade kallats
till extra möte. Anledningen: Aksel Larsen hade tillsammans med mig uppsökt Einar Norrman

⁶ Nr 14 september—oktober 1969.

för att förmå honom att ställa upp som ordförande i ett svenskt SF.

Jag måste skratta. Jag kunde någorlunda gissa på vilka vägar historien, efter att ha ”bättrats på” av ivriga återberättare, nått Hilding Hagbergs öron. På arbetsutskottets möte lät Axel Jansson som den spjuver han var först stalinisterna avreagera sig varefter han lugnt relaterade vårt telefonsamtal. Tablå.

På Socialistiska folkpartiets kongress 1963 ställdes som politisk huvuduppgift att tillsammans med socialdemokratin erövra majoritet i folketinget. Man kunde visserligen inte bortse från de djupa meningsskiljaktigheterna mellan partierna i utrikes- och försvarspolitiken. Även med en arbetarmajoritet i folketinget skulle samarbete vara uteslutet på dessa områden. Men:

□ En sådan majoritet kan öppna vägen för samverkan mellan de två partierna varvid en rad betydelsefulla inrikespolitiska frågor kan lösas på ett sätt som är till gagn för befolkningen och i överensstämmelse med de förpliktelser de två partierna iklätt sig i sina politiska handlingsprogram. □

Folketingvalet 1964 medförde ingen ändring i de parlamentariska styrkeförhållandena. Socialdemokraterna ökade 80 000 röster men fick oförändrat antal mandat. Folksocialisterna ökade ett par tusen röster men förlorade ett mandat. Valutgången bestyrkte att ”sandflugspartiet” hade ett fast väljarunderlag på 150 000 röster. Men det fattades nu två mandat i arbetarmajoriteten. Skulle Krag socialdemokratiska regering nödgas fortsätta tuvhoppningspolitiken, beroende av stöd från ett eller flera borgerliga partier, ytterligare en fyraårsperiod? Hösten 1966 var måttet rågat. Krag lät plötsligt utskriva nyval.

Valen hölls den 22 november och överraskade Danmark och omvärlden. Socialdemokraterna minskade 30 000 röster och sju mandat men höll sig röstmässigt ovanför miljonstrecket. Socialistiska folkpartiet fördubblade sin röstsiffra till 304 000 och erövrade 20 platser i folketinget. De två partierna hade nu 89 av de 175 mandaten.

En majoritet i knappaste laget baserad på 49,2 procent av väljarkåren — först om man gjorde den i och för sig ointressanta räkneoperationen att lägga till kommunisternas 0,8 procent blev det 50 jämnt.

”Jag var säker på”, skriver Aksel Larsen i sina minnen, ”att nu kunde det samarbetas med socialdemokratin på en acceptabel grundval. Men jag väntade inte att Krag några timmar senare skulle erbjuda oss plats i regeringen”.

Förhandlingar inleddes mellan partierna och pågick i flera dagar med avbrott för partistyrelse- och folketings-gruppmöten. Det gällde att utröna de politiska förutsättningarna för samverkan i folketinget, eventuellt också i regeringen. Man visste att en stötesten var Danmarks medlemskap i Atlantpakten och en annan det ”boligforlig”, en överenskommelse bl a innefattande hyreshöjningar, som socialdemokraterna tidigare träffat med de borgerliga. Partierna lyckades emellertid ”skriva sig samman” i ett protokoll som i realiteten hade karaktär av gemensamt handlingsprogram.

Protokollets huvudpunkter var:

- Upprätthållandet av full sysselsättning. Räntesänkning.
- Skärpt prisövervakning.
- Upprättandet av en statlig bostadslånefond.
- Genomgripande skattereform.
- Förbättrad arbetslöshets- och sjukförsäkring. Tilläggs pensionering (ATP).
- Ökade insatser för demokratin på arbetsplatserna.
- Eventuell folkomröstning om medlemskapet i Atlantpakten.
- Förkortning av värnpliktstiden.

Protokollet var socialdemokraternas sista ultimativa förslag till grundval för

regeringssamverkan. Krag uttalade efter förhandlingarna:

□ Jag hade före valet ansett möjligheten utesluten till förhandlingar med SF om grundvalen för en gemensam regering. Men det föreliggande valresultatet har totalt ändrat situationen. Socialdemokratin och SF hade tillsammans uppnått majoritet i folketinget. SF hade i valet uppnått ett sådant röstetal att det måste förplikta partiet att gå in i praktisk politik och ta ett medansvar. Om SF visade sig berett att ta konsekvenserna av denna nya situation skulle jag åsidosätta väljarnas avgörande om jag avvisade ett sådant samarbete och inte prövade möjligheterna. □

Det rådde enighet om protokollet i SF:s folketingsgrupp. Men det var inte enighet om att gå in i regeringen. Ett fåtal gruppmedlemmar sade nej — men tillräckligt för att en gemensam regering inte kunde vara säker på majoritetsunderlaget. Socialdemokraterna fortsatte själva i regeringen. Viktigast var nu att arbetarmajoriteten bringades att fungera.

Förberedelserna vidtog för det reformarbete som upplinjerats i protokollet. Den 12 mars 1967 ingicks ett samarbetsavtal mellan socialdemokraterna och SF om skattereformen, upprättandet av en statlig bostadslånefond, förbättrad marklagstiftning m m. Ett kontaktutskott upprättades med tre representanter för vardera partiet. ”Det röda kabinettet” trädde i aktion. Kalla kårar hemsökte borgerskapets högre skikt. Ordföranden i Grosserer-Societeten, den danska motsvarigheten till grossistförbundet, utbrast:

□ Vi står nu i första fasen av ett brett anlagt socialistiskt korståg riktat mot näringslivet. Vi har i verkligheten endast ett hopp, nämligen att de socialistiska experimenten under kommande år inte vållar obotlig skada och att det röda ansiktet nu avtecknat sig så tydligt att väljarna vid nästa val fått nog.

Skattereformen var den största som genomförts i Danmark sedan 1903. ”Taket” för progressiv beskattning av högre inkomster lyftes av, taxeringarna effektiviserades och ”i botten” höjdes den beskattningsbara delen av inkomsten. Reformens syfte var trygghet och en socialt rättvis fördelning av bördorna, skrev SF-Bladets redaktör Gert Petersen. Men det gällde mer än så:

□ Skattereformen som helhet har en utpräglad social karaktär och ett socialistiskt syfte. Därmed är naturligtvis inte sagt att den i sig själv är socialistisk eller resulterar i socialism. Danmark är ett kapitalistiskt samhälle och det gör man inte om enbart skattevägen. Men fullt genomförd kommer reformen samtidigt att ha säkrat en rättvisare fördelning av bördorna, skaffat det allmänna disposition över en betydligt större del av nationalprodukten och skapat förutsättningar för en verklig offentlig kontroll och styrning av näringslivet. □

Den nyinrättade statliga bostadslånefonden skulle byggas upp successivt till 500 miljoner kronor 1970. Grunden hade därigenom lagts för en väsentligt förbättrad, socialt inriktad bostadsförsörjning genom ökad nyproduktion och sanering av det äldre bostadsbeståndet.

Reformerna hade emellertid en kostnadssida. De ökade skatteintäkterna på högre inkomster disponerades i stort sett för skattelättnader till lägre inkomstagare. Staten måste tillföras inkomstförstärkningar och det fanns endast en väg: införandet av moms. De lägre inkomstagarna kompenseras för momsens. Men det var psykologiskt olyckligt att momsens införande i tiden kom att ligga före reformerna. Affärsinnehavare och andra företagare som befarade att de inte skulle kunna ta ut hela momsens i prishöjningar utan bli tvungna att betala en del av den över sina vinster, genomförde protestdemonstrationer påhejade av borgerliga och kommunister.

Det blåsvädet var snart över. Men nya orosmoln dök upp och nu från helt annat håll. 1967 var året då ”nyvänstern” organiserade sig i en rad europeiska länder och valde måltavlor för sitt agerande. Nu eller aldrig, här och nu, allt eller intet — från universiteten och skolgårdarna höjdes knutna nävar, röda och svarta fanor hängdes ut, fönsterkrossning och slagsmål blev kampmetoder. Nu skulle ”den hundraåriga horan” — den organiserade arbetarrörelsen — få

se på annat.

I Danmark blev Socialistiska folkpartiet tummelplats för ”nyvänstern” och samarbetsavtalet med socialdemokratin måltavla. Våren 1967 lyckades ”nyvänstern” genomdriva inkallandet av extra partikongress. Genom att mönstra till partiföreningarnas möten och prata sönder dessa i ändlösa ”principdiskussioner” lyckades de också erövra majoriteten av kongressombuden. Målet var att erövra SF.

Jag bevistade extrakongressen som hölls i juni 1967 i Köpenhamn tillsammans med riksdagsman Henning Nilsson. Märkliga saker utspelades. ”Nyvänstern” hade praktiskt taget samtliga ombud i aktion i talarstolen. Åtskilliga utstyrda i väldiga skägg; det var inte en tillfällighet att skäggsvallet mer påminde om Bakunin än Marx. Alla började med att deklarerat att de var för samarbetsavtalet — varefter det bröstdades av mot regeringen, Jens Otto Krag, socialdemokratin, Aksel Larsen, SF:s folketingsgrupp osv. ”Det får inte gå en dag utan att vårt parti missionerar socialismen”, skrek en av dem. Andra krävde i divergerande röstlägen ”kompromisslöst samarbete” — hur nu ett sådant skulle se ut — ”ingen ensidig inriktning på folketinget”, ”gatan som vårt viktigaste forum”. Två kvinnliga folketingsmedlemmar, båda nykomlingar i politiken, körde snyftvalser om den olidliga press upprätthållandet av arbetarmajoriteten utgjorde.

”Nyvänstern” vågade inte vända samarbetspolitiken överända. Kongressen hade hela Danmarks ögon på sig. Arbetare och fackliga funktionärer bland ombuden hade talat klarspråk om reaktionerna på arbetsplatserna om majoriteten äventyrades. ”Nyvänstern” vågade inte ställa motkandidat till Aksel Larsen som partiordförande. Men de erövrade partistyrelsen; av de 33 medlemmarna var det bara tre som politiskt var på linje med partiets ordförande. Även partisekreteraren tillhörde ”nyvänstern”. Partistyrelsemajoriteten dominerades av skollärare, socionomer, bibliotekarier och ”studerande”. Morten Lange, professor vid Köpenhamns universitet och presidiemedlem i folketinget, hade slagits ut. Samma öde drabbade SF-Bladets chefredaktör Gert Petersen.

Kongressen gav en god uppfattning om vilka som höll i trådarna. Det var knappast de båda kvinnliga folketingsmedlemmarna. Deras roll var närmast att utgöra blickfång i massmedia. Bakom stod durkdrivna krafter: Willy Brauer, trafikborgarrådet i Köpenhamn, och dogmatiska akademiker som Wilhjelms, Jörgensen, Høj m fl.

Några veckor efter kongressen gick 17 SF-anslutna fackliga förtroendemän ut med ett öppet brev till partiets medlemmar och väljare. De erinrade om att kongressen bekräftat partiets hittillsvarande politik och uttalat sig för att samverka med socialdemokraterna skulle fortsätta. Partistyrelsens sammansättning var emellertid ”ägnad att väcka tvivel om huruvida besluten kommer att efterlevas”. Understecknarna uppmanade arbetarna i partiet att utnyttja sina medlemsrättigheter. SF:s fackligt organiserade väljare uppmanades bli medlemmar. Det gällde den förestående ordinarie kongressen:

□ Vi råder våra kamrater över hela landet att säkra att kongressen blir ett fullödigt uttryck för medlemmarnas mening genom att fackföreningsrörelsens folk blir tillräckligt representerade i partiets ledning och partistyrelsen sammansätts så att den kan vaka över samarbetet i arbetarrörelsen. □

En av ”nyvänsterns” ledare, Andreas Jörgensen, svarade i SF-Bladet i typisk von oben-pose att ”detta att vara fackligt organiserad naturligtvis inte är någon garanti för att man alltid gör rätt”. Fackföreningsfolket fick veta vad det gick för:

□ Likaväl som det finns politiker som tror att Christiansborg är landets kommandocentral varifrån politikerna allena kan ordna saker och ting mellan valen så finns det också fackföreningsfolk och andra som är övertygade om att fackföreningarna enbart i kraft av sin existens och därför att de representerar arbetarbefolkningen kan göra sig till herre över

utvecklingen — ja, att en person enbart i kraft av att vara fackföreningsledare är i besittning av ganska särskilda kvalitéer. Bakom hela denna attityd döljer sig antingen gammal anarko-syndikalistisk romantik eller bristande vetskap om att många av de mest högerorienterade elementen inom arbetarrörelsen under årens lopp haft sin rot i fackföreningsrörelsen. □

Den verklighetsnära realismen på fackligt håll hade Jörgensen inget till övers för. Man kan bli så jordnära att man ömkligt fastnar i dyn, fastslog han. Underförstått: fackföreningsfolket skulle inte lägga sig i partiets politik eller ”nyvånster”-majoritetens förehavanden. SF-medlemmar på Jylland svarade Jörgensen att somliga tydligen sökte höja fanan så högt att de inte längre kunde nå marken med fötterna.

Partistyresemajoritetens agerande ökade naturligtvis oron på fackligt håll för arbetarmajoritetens bestånd. Efter LO-kongressen i augusti 1967 uttalade den nye ordföranden Thomas Nielsen i SF-Bladet med omisskännlig adress till ”nyvånstern” i Socialistiska folkpartiets ledning:

□ Vi är från LO:s sida fundamentalt intresserade i en sådan politisk sammansättning av folketinget att socialdemokratin inte tvingas gå i samarbete med de borgerliga partierna på deras betingelser. Kort sagt, vi har ett fundamentalt intresse av att den nu etablerade arbetarmajoriteten i folketinget bevaras och utbygger så att den kan föras vidare i ett kommande folketingsval.

Nielsen tog ånyo upp problemet i september i LO:s tidning Løn og Virke. Han utgick fortfarande från att samarbetsavtalet skulle hålla och arbetarmajoriteten bestå mandattiden ut. Han inskräppte vikten av att skattereformen, marklagstiftningen och den statliga bostadslånefonden genomfördes och tillfogade:

□ Ytterligare framsteg — isynnerhet av socialt slag måste förberedas i de båda partiernas kontaktutskott. Här bör vi kanske inte minst tänka på 40-timmarsveckan och 4-veckorssemestern, ATP för alla efter svenskt mönster samt några andra sociala förbättringar som regeringen kan genomföra med de två partiernas folketingsmajoritet. □

Vad svarade ”nyvånster”-majoriteten i partistyrelsen? I SF-Bladet ironiserade Peter Høj över att ATP blivit ett så populärt krav sedan den genomförts i Sverige — men man ”glömmer att det är något som skall betalas”. Høj anförde en rad siffror på vad reformen skulle kosta för löntagare i olika inkomstlägen och konkluderade att det ”för unga familjer med barn och stora utgifter för investering i uppbyggandet av eget hem, och kanske samtidigt mitt uppe i en utbildning, nog kan bli en ganska avsevärd börda ovanpå alla andra nödvändiga utgifter”. Men reformen skulle ju liksom i Sverige betalas av arbetsgivarna? Det avvisade Høj: ”Oavsett om det är arbetsgivaren eller löntagarna som formellt erlägger avgiften till ATP kommer det reellt alltid att vara löntagaren som betalar.”

Alla som upplevde kampen för ATP-reformen i Sverige känner igen sig. Detta var ord för ord vad högern och folkpartiet, anförda av professor Bertil Ohlin, anförde mot ålderstrygghetsreformen. Danmarks ”nyvånster” hade från Sverige övertagit de borgerliga partiernas argument mot ATP. ”Nyvånstern” låg nu på kollisionkurs mot fackföreningsrörelsen. Och orostecken fortsatte att hopa sig.

I slutet av september 1967 framlade SF:s folketings-grupp ett arbetsprogram i 38 punkter. Det publicerades, sedan det behandlats i partistyrelsen, i SF-Bladet med en utförlig kommentar av Preben Wilhjelm. Kommentaren hade i realiteten karaktär av ett ”motprogram” innehållande långtgående kontroversiella krav. ”Nyvånstern” var helt på det klara med, förklarade Wilhjelm, att kraven knappast skulle få erforderligt stöd av andra partier för att kunna genomföras. Men det gällde att föra ”en markant och offensiv politik”, skapa klarhet om var övriga partier stod ”och därigenom bidra till mesta möjliga upplysning av väljarna”. Kort sagt: demonstrationspolitik istället för samarbete med socialdemokraterna. ”Nyvånstern” i

partistyrelsen låg nu på kollisionskurs också med folketingsgruppen. Det kunde inte längre råda ringaste tvekan om vad man åsyftade.

Hösten 1967 ställdes Danmark inför oförutsedda ekonomiska problem. England devalverade och Danmark måste, antingen man ville eller inte, följa efter. Alternativet till devalvering var risk för exportbortfall och åtföljande arbetslöshet. Regeringen ansåg det nödvändigt att devalveringen kompletterades med åtgärder för att hålla kostnadsnivån stabil inom landet. Förslag framfördes om infrysning av ett dyrtidstillägg för löntagarna och ett engångsskatteuttag av företagen. Landsorganisationen tillstyrkte, arbetsgivareföreningen avstyrkte. Frontlinjerna klarnade, formeringen inför avgörandet i folketinget gällde den politiska makten.

SF-gruppens majoritet gick med på infrysningen av dyrtidstillägget mot viss social kompensation, prisstopp och vissa andra ekonomiska och politiska åtgärder som dels skulle säkerställa fördelarna med devalveringen, dels innebära ett begynnande samhällsinflytande över investeringarna.

De borgerliga partierna var i själva verket anhängare av infrysningen (och skulle helst ha sett dyrtidsregleringen helt avskaffad). Men vid avgörandet i folketinget röstade de emot i enlighet med arbetsgivareföreningens intentioner, i syfte att störta regeringen.

Vid avgörandet löpte sex av SF:s folketingsmedlemmar över till den borgerliga sidan. De förklarade att de var principiella motståndare till infrysningen och inte under några förhållanden ämnade godkänna den. Men två dagar före avgörandet gick deras ledare, Sigsgård och Moltke, till Krag och erbjöd sig att rösta för — mot löfte om arbetstidsförkortning och likalön. Den ekonomiska politiken, reducering av militärutgifterna o d intresserade dem inte. Så var det alltså med deras principfasthet.

Krag avvisade dem.

Regeringen föll med 92 röster mot 85. Riksdagen upplöstes och nyval utskrevs.

De sex överlöparna som bragt regeringen — och arbetarmajoriteten — på fall utgjordes av tre skollärare, två socionomer och en pensionsmässig journalist. De båda kvinnliga folketingsmedlemmarna (= socionomerna) kunde andas ut. Arbetarmajoritetens ok tyngde inte längre deras spåda axlar.

Avgörandet i folketinget föll den 15 december. Dagen efter skulle Socialistiska folkpartiets ordinarie kongress öppnas. Partistyrelsen hade inkallats till möte på kvällen den 14 december. ”Nyvänstern” konstaterade att den skulle komma i minoritet på kongressen. Det stod klart att majoriteten skulle avlägsna praktiskt all ”nyvänster” ur partistyrelsen. Mot den bakgrunden beslöt man redan den 14, vid en enskild överläggning som föregick partistyrelsemötet, att spränga partiet och bilda ett splittringsparti. Det behövdes emellertid en politisk plattform. Därför bestämde man sig för att rösta mot regeringen i folketinget.

Socialistiska folkpartiets kongress blev slutuppgörelsen med ”nyvänstern”. Dess agerande i partistyrelsen och folketinget underkändes. Folketingsgruppens majoritet fick godkänt för sitt handlande. ”Nyvänstern” marscherade som planerat ut från kongressen och satte upp sin egen partibildning, Vänstersocialisterna. Utbrytningen var så väl förberedd att splittringspartiets konstituerande kongress kunde hållas omgående. Den bjöd på flera detaljer av intresse. Borgmästare Willy Brauer, ”nyvänsterns” grå eminens, trädde definitivt fram ur kulisserna. Dagens Nyheter utsände rapporterare:

☐ Han undervisade nu det nya partiet om hur dess medlemmar genast skulle gå ut och samla in namnunderskrifter, så att partiet på allvar kunde vara med i valet den 23 januari. Senast den 9 januari måste det ha 16 000 namn insamlade. En partiorganisation måste också snabbt byggas upp. ☐

Men Dagens Nyheter hade mera att berätta från kongressen:

□ På denna uppträdde något överraskande också en svensk, nämligen den nya vänsterns ledande ideolog Göran Therborn. Han var där i egenskap av redaktör för tidskriften Zenit och styrelseledamot i Socialistiska förbundet. Han berättade för det nya partiets kongressdeltagare att detta förbund vid nästa års val i Sverige skulle arbeta ihop med Vänsterpartiet kommunisterna. Han fann också att det nya danska partiets ståndpunkter sammanföll väl med vad Socialistiska förbundet hävdar och trodde han — även ledningen för C H Hermanssons parti tycker. □

Svensk och dansk ”nyvänster” hade funnit varandra. Under de närmaste månaderna skulle vi få bevittna en tävlan dem emellan i galenskaper, politisk ansvarslöshet och begynnande sönderfall.

Den 23 januari 1968 föll väljarnas dom. Socialistiska folkpartiet tappade 130 000 röster och nio mandat. Av röstförlusterna gick endast 57 000 till Vänstersocialisterna som med knappa 2 procent i andel av väljarkåren lyckades hålla fyra av de sex överlöparna kvar i folketinget. 8 000 röster gick till DKP som därigenom lyckades krypa upp från 0,8 till en procent i andel av väljarna. återstående 65 000 antogs övervägande ha valskolkat i besvikelse över det skedda.

Även socialdemokraterna tillfogades förluster. Röstsiffran sjönk med 94 000, ett fall under miljonstrecket, och sex mandat gick förlorade. Arbetarmajoriteten förbyttes i en borgerlig majoritet på 98 mandat mot socialdemokraternas och SF:s 74 mandat. En borgerlig koalitionsregering tillträdde. Det sociala reformverket avbröts. Grosserer-Societeten kunde ånyo sova lugnt om nätterna.

”Nyvänstern” hade hjälpt borgerligheten att vända arbetarmajoriteten överända. I valförberedelserna kunde de tacksamt påräkna gentjänster. 16 000 väljares namnunderskrifter måste insamlas för att splittringspartiet, om det i valet erhöll minst två procent av rösterna, skulle kunna vara med vid fördelningen av tilläggsmandaten. Före valet ryckte Danmarks största högerblad, Berlingske Tidende, under rubriken ”Borgerligt stöd” ut med följande uppmaning:

□ Man kan inte utesluta att åtskilliga som i sin vildaste fantasi inte kunde tänka sig att rösta med SF-utbrytarna gärna vill vara med om att anmäla partiet. Det förpliktar inte till något men väljare med borgerlig inställning kan anlägga den synpunkten att man genom att vara med om att anmäla ett socialistiskt parti gör en insats för att skärpa kampen mellan socialisterna, dvs är med om att skapa ett parti som kan vålla ytterligare splittring och få röster tillräckligt så att det går ut över de andra. □

Liknande uppmaningar förekom bl a i Jyllands-Posten, Jyllands största borgerliga tidning, som ”uppriktigt hoppades” att splittringspartiet skulle klara namninsamlingen. På arbetsplatserna hade namninsamlarna ingenting att hämta. På Köpenhamns nattklubbar, där listorna cirkulerade, lär det ha gått bättre.

Danmark hade nu ett politiskt parti som uteslutande bestod av renlärig ”nyvänster”. Inga hinder fanns längre att visa hur revolutionär kamp med ”gatan som viktigaste forum” skulle föras och avgörande resultat uppnås för arbetarklassen i motsats till det ruttna kompromissandet i folketinget. På Vänstersocialisternas kongress i mars 1968 skulle kamplinjerna utformas. Kongressen fick dock ett så tumultartat förlopp att det överhuvudtaget inte blev möjligt att utforma något. Kaos utbröt redan när dagordningen skulle fastställas. En lång debatt fördes om åhörarna; på fullt allvar föreslogs att de skulle delta i förhandlingarna med rösträtt. Debatten ändade i ett kompromissbeslut!

Då reste sig borgmästare Willy Brauer och gick — ut från kongressen och ut ur dansk politik. Den man som mer än någon annan enskild hade ansvaret för att arbetarmajoriteten välts gjorde sin ärelösa sorti. Sedan det politiska underlaget rämnade för hans ställning som borgmästare — ironiskt nog en indirekt följd av hans eget agerande 1967 — lär han numera ha sitt

på det torra som sopförbränningsdirektör. Medan arbetarna i hans egen generation, vilkas intressen han sattes att tillvarata i framskjuten politisk ställning, ser fram mot en ålderdom utan den ATP-trygghet som fortsatt arbetarmajoritet skulle ha givit dem.

Två andra splittringsmakare, Wilhjelm och Jörgensen, följde Brauer ut ur Vänstersocialisternas partistyrelse och återgick till den akademiska karriären. Några månader efter kongressen sprack Vänstersocialisternas folketingsgrupp itu; socionomen Hanne Reintoft kastade av ännu ett ok och etablerade sig tillsammans med journalisten Moltke som ”socialistisk arbetsgrupp” i folketinget. 1969 var det dags för ytterligare en fortplantning genom delning; fru Reintoft lämnade gruppkollegan åt sitt öde och landade — efter att ha besökt Moskva tillsammans med den stalinistiska ideologen Ib Nörlund — i Danmarks kommunistiska parti. Som plötsligt efter tio års ökenvandring ånyo fann sig representerat i folketinget.

Pulvreringen av Vänstersocialisternas partibildning fortsätter och det är närmast en tidsfråga när ”nyvänstern” slutgiltigt försvinner från den politiska scenen.

Socialistiska folkpartiet gick ur septembervalet 1971 med ett väljarunderlag på 262 000 röster och 17 mandat i folketinget. Det fortsätter att förena socialistisk idé-politik med ett ”jordnära” agerande i arbetarbefolkningens aktuella intressefrågor. Ett område där SF initierat idédebatt och medverkat till att det idag blivit en förgrundsfråga inom arbetarrörelsen är arbetsplatsdemokratin. Medbestämmandet på arbetsplatsen är primärt ett rättvisekrav. För socialister måste den samtidigt ha en idépolitisk aspekt. Så här tecknades denna i ett uttalande från SF:s kongress 1968:

□ Det finns ett samband mellan demokrati på arbetsplatsen och socialism. Kravet om demokrati på arbetsplatsen är därför ett socialistiskt krav riktat mot arbetsgivarnas ensamrätt att leda och fördela arbetet. Detta krav kan — på grund av sambandet mellan samhällsform och företagsledning — förverkligas helt först i ett samhälle baserat på en ekonomisk demokrati, som är socialistiskt. Det socialistiska samhället med en utbyggd arbetsplatsdemokrati är ett avgörande mål för Socialistiska folkpartiet.

En rad dellösningar kan bana väg för demokrati på arbetsplatsen och samtidigt göra vardagen mer mänsklig och demokratisk på landets arbetsplatser. Ett medinflytande vars innehåll är att löntagarna eller deras representanter skall rådföras innan beslut av en viss räckvidd fattas blir ett steg på vägen. En medbestämmanderätt som går vidare genom att fastslå att löntagarna eller deras representanter skall ge sitt samtycke innan ett beslut av en viss räckvidd kan föras ut i livet blir ett led i utvecklingen bort från kapitalism och till socialism.

Aksel Larsen skrev efter uteslutningen ur DKP i november 1958:

□ Det finns behov av en folklig socialistisk faktor i detta land och den närmaste tiden kommer att visa hur den utkristalliserar sig. Inte för polemik och kamp mot andra delar av arbetarrörelsen utan till fruktbar inverkan på den. I en tid när så mycket är i uppbrott måste förbenade dogmer kasseras, stelnade arbets- och organisationsformer brytas. Man måste välja den levande vägen. □

Jag är övertygad om att detta förblir riktninggivande för Socialistiska folkpartiet.

Herr Gustavsen har ordet

Det är den 20 augusti 1963. Klockan mitt emot stortingspresidentens plats har just passerat 23.00. Under de minuter som nu återstår till det nya dygnet kommer regeringen Gerhardsens öde att avgöras.

— Herr Gustavsen har ordet!

Lugnt och värdigt ljuder presidentens ord genom en fullsatt stortingsaal, till bristnings-

gränsen laddad av dramatisk spänning. Samtliga ledamöter sitter på sina platser. 14 av de 15 regeringsmedlemmarnas platser längst fram är upptagna. Bara en plats mitt emot talarstolen gapar tom: statsministerns. I detta historiska ögonblick sitter Einar Gerhardsen i statsråds-salen och följer sin regerings och sitt partis öde på TV-skärmen. Åhörarläktaren är fylld till trängsel. Pressläktaren är sprängfylld av norska och utländska journalister. På diplomat-läktaren sitter gruvexperter, ämbetsmän och representanter för utländska ambassader och legationer.

Finn Gustavsen, gruppordförande för Sosialistisk folkepartis tvåmansgrupp, går med snabba steg mot talarstolen medan de gulvita strålkastarna från norsk TV följer honom. I detta ögonblick håller han regeringens öde i sin hand.

En norsk journalist fångade det dramatiska ögonblicket i dessa expressiva meningar. Gustavsen och hans partikamrat Asbjörn Holm från Nordlands fylke avgjorde regeringens vara eller inte vara i kraft av sin ”vippeposisjon”: två folksocialister ”ovanpå” 74 från arbetarpartiet och 74 borgerliga i det storting som framgått ur 1961 års val.

Hela landet levde med i dramatiken i stortingssalen. Två miljoner norrmän satt upp i den sena kvällstimmen för att i TV följa avgörandet. Talaren som hade avgörandet i sin hand var medveten om detta. ”Inlägget hade avsiktligt byggts upp så att ingen med säkerhet skulle veta var SF stod förrän sista ordet var sagt.” Sista ordet var i sak detta:

— Jeg vil stemme for representanten Knudsons forslag. Knudson var den högerman som ställt förslag om misstroendevotum mot den socialdemokratiska regeringen: ”Regjeringen har ikke Stortingets tillit.”

Regeringen Gerhardsen fälldes med 76 röster mot 74. Ett 16 år långt skede i norsk efterkrigs-utveckling var slut. Borgerliga statsråd drog in i departementen. Finn Gustavsen har själv skildrat reaktionerna på Lövebakken utanför stortinget: ”En del ropade 'förrädare', högerdamer log och vinkade.”

Sosialistisk folkeparti sprang fram ur fruktan för att Norges medlemskap i Atlantpakten skulle leda till basering av atomvapen på norsk mark. Incidenter som nedskjutningen i maj 1960 över Sovjet av spionplanet U2 på väg från Turkiet till Bodö accentuerade kraven om omprövning av Atlantpaktstillhörigheten. Inom Det Norske Arbeiderparti fanns en viss opposition mot ”borgfreden” i utrikes- och försvarsfrågorna; krav höjdes om att partiet skulle utnyttja sin majoritet i stortinget (som inte motsvarades av en majoritet i väljarkåren) till att ”sätta socialismen på dagordningen”.

I intetdera fallet var det fråga om någon bred opinion i folket eller inom partiet.

Som katalysator för oppositionen fungerade Orientering, en 14-dagarstidning som startats 1953 i syfte att utveckla en vänsterflygel som kunde förnya och förnygra arbetarrörelsen. Av och till förekom spekulationer huruvida avsikten var att bilda ett nytt parti. Den utåt mest kände redaktionskommittémedlemmen dr Karl Evang, chef för den norska motsvarigheten till socialstyrelsen, sade ifrån 1954: ”Vi önskar för vår del inte bidra till någon ny splittring och vill därför försöka främja våra synpunkter utan att bilda något nytt parti eller fraktioner inom bestående partier.”

Sedan Orientering 1959 fått en ny redaktör, Finn Gustavsen, började det bli andra ljud i skällan. 1-majnumret lades upp som ”ett alternativ till arbetarpartiets politik” och spreds i 25 000 exemplar. Det var ett programnummer, medgav Gustavsen sedermera. I september 1960 togs frågan om Orientering upp i DNA:s partistyreelse. Det uttalades att partiets medlemmar ”inte kan delta i den verksamhet Orienteringsgruppen bedriver och samtidigt upprätthålla sitt medlemskap i DNA”. Gruppens medlemmar stod inför alternativet att utträda eller låta sig uteslutas. Man valde det sistnämnda. Dessförinnan gjorde statsminister Einar Gerhardsen som partiordförande tre olika försök att finna en lösning. ”Vi vill veta om ett större eller mindre

antal i Orientering är intresserade av att upprätthålla medlemskapet i partiet”, sade han vid ett sammanträffande. ”Om så är fallet har vi en utgångspunkt för att talas vid.” Men allt för målmedvetna krafter var i rörelse för att en återvändo skulle vara möjlig.

Utåt var gruppens attityd att om arbetarpartiets kongress i april 1961 intog en ståndpunkt som möjliggjorde baserandet av atomvapen på norsk mark så måste ett nytt parti bildas. Den attityden intog ”organisationskommittén” så sent som i februari 1961 när den i annonser i det borgerliga Dagbladet m fl tidningar efterlyste kontakter över hela landet. Kommittén bestod av professor Gutorm Gussing, författaren Sigbjörn Hölmebakk och docent Per Maurseth.

I själva verket var förberedelserna för den nya partibildningen i full gång vid tidpunkten för annonseringen. Redan vid jultiden 1960 hade Knut Löfsnes, den blivande partiordföranden, ett förslag klart till politisk plattform. ”Vi var säkra på”, berättar Finn Gustavsen, ”att arbetarpartiet skulle ändra sitt 'atomprogram' på kongressen i april”. I februari 1961 anordnades ett möte i Oslo Folkets Hus med Aksel Larsen som talare. Ett hundratal hade mött upp för att höra om den utveckling som i Danmark ledde till bildandet av Socialistiska folkpartiet. I den efterföljande debatten fick Larsen frågan vad han trodde om behovet av och möjligheterna för ett sådant parti i Norge. Gustavsen refererar med illa dold förargelse svaret:

□ Aksel hade inte kommit till Norge för att blanda sig i våra förhållanden, sade han. Men tänk er för, inte sju gånger men sjuttio gånger sju. Han verkade oerhört skeptisk. □

Vad skulle han kunna annat vid anblicken av de 100 församlade i Folkets Hus stora sal i den norska huvudstaden.

Stenen rullade vidare. Till partibildarna sällade sig lektor Torolv Solheim som hade ett kommunistiskt förflutet och hösten 1960 ”råkat Sigbjörn Hölmebakk över en kopp kaffe och då avtalat att vi två skulle starta”. Hölmebakk skrev i en artikel i Orientering att det nu var nödvändigt att sätta igång. I det nummer som utkom närmast före DNA:s kongress publicerades så förslaget till politisk plattform för det nya partiet.

Då inträffade något som ingen hade räknat med. Arbetarpartiets kongress ändrade inte ”atomparagrafen” i sitt program men förtydligade den — i motsatt riktning mot vad man väntat: ”Arbetarpartiet håller fast vid att atomvapen inte skall placeras på norsk mark.” Det fanns helt enkelt ingen spik, varken grov eller tunn, att hänga upp en ny partibildning på. Det försökte också Karl Evang, som på kongressen varit med om att utforma förtydligandet, övertyga gruppen kring Orientering om:

— Denna seger i atomfrågan borde ju också innebära att frågan om ny partibildning bortfaller.

Finn Gustavsen och de övriga i gruppen lät sig inte påverkas. Deras och Evangs vägar skildes. Den 14 april 1961 samlades ett hundratal personer från 15 av Norges 20 fylken (län) och bildade Sosialistisk folkeparti. ”Det rådde stark tvekan, men det var likväl en slags febril beslutsamhet”, rapporterade Gustavsen. Nio olika namnförslag förelåg. När man stannade för SF var det bl a därför att ”det danska partiet hade gjort namnet känt och byggt upp en viss prestige kring det”. Knut Löfsnes, kontorschef på statens välfärdskontor för handelsflottan, blev partiordförande och teologie studerande Berge Furre partisekreterare. Det återstod att definitivt spänna Orientering för vagnen. Gustavsen ställde ultimatum:

— Om inte Orientering stöder SF ger jag fan i hela tidningen.

Det nya partiet gjorde klart för att ställa upp i stortingsvalet i september 1961. I Oslo hade valförberedelserna faktiskt igångsatts ett halvår innan partiet bildades. Men om detta och andra förberedelser, av vilka vissa sträckte sig ett par år bakåt i tiden, visste ingen utanför den trängre kretsen något. Praktiskt taget alla i Norge och grannländerna som besjälades av den socialistiska förnyelsen var i den tron att norska SF uppstod spontant våren 1961.

Förnyelse i norsk politik — på den enkla och lättfattliga parollen gick Sosialistisk folkeparti

till val 1961. Utträde ur Nato, neutralitet, nedrustning, ekonomisk demokrati, folkstyre:

□ Socialistiska folkpartiet vill arbeta för en ny samhällsordning i Norge på grundval av vårt folks historiska och kulturella traditioner och landets ekonomiska, sociala och politiska utveckling. Vi tror att det på längre sikt är möjligt att samla det norska folket på en gemensam väg till en socialistisk samhällsordning byggd på vår nuvarande politiska demokrati: flerparti-system och parlamentarism. Vi vill samarbeta med alla organisationer i arbetarrörelsen för att nå vårt mål. □

Realism och trosvisshet i blandning men måttfullt i tonen. Hur skulle det slå? Det var iögonfallande att partiet hade svårigheter med kandidatlistorna. Och det var lika iögonfallande vad det berodde på: bristande förankring i arbetarbefolkningen. Utöver Finn Gustavsen som var f d metallarbetare men i många år arbetat som journalist hade ingen med facklig eller arbetarbakgrund ingått i kretsen av SF:s grundare. Förhållandet återspeglades i hög grad på valsedlarna. I Akershus toppades listan av kontorschef Knut Löfsnes, i Telemark av en lektor, i Möre och Rom-dal av en skolinspektör, i Hordaland av en tandläkare och i Nordland av livräddningssällskapets resesekreterare. Tandläkaren bekostade SF:s valrörelse i länet ur egen plånbok.

Valutgången gav Socialistiska folkpartiet 44 000 röster i de fem kretsarna. Av dessa kom schematiskt sett 10 000 från DNA, 7 000 från vartdera kommunistpartiet och det borgerliga Venstre; resterande 20 000 var huvudsakligen förstagångsväljare. Valutgången motsvarade inte alls vad SF:s ledning spekulerat i; kommunisterna var fortfarande det större av de två partierna ”till vänster” om DNA, och detta var med 20 gånger så många väljare som SF helt intakt. Det fanns två ljuspunkter: Oslo där partiet samlade 18 000 röster (6,3 procent) och Nordland med 7 000 röster (7 procent). I dessa valkretsar tog SF vardera ett mandat.

Glädjen över de två mandaten överskuggades dock av det faktum att SF drog in i stortinget i — som Finn Gustavsen uttryckte sig — ”den viktiga vågmästarpositionen”. Arbetarpartiet hade förlorat 4 mandat och ställningen DNA/de borgerliga var 74-74. Några dagar efter valet bad Einar Gerhardsen partiordföranden Löfsnes komma upp på statsministerkontoret:

— Som den parlamentariska situationen nu blivit måste vi ju talas vid. Bör vi avgå? Vad menar Du?

— Det får ni för Guds skull inte göra. Vi menar att regeringen bör fortsätta.

— Hur kommer SF att uppträda i stortinget?

— Vi har sagt att vi kommer att följa vårt program alltigenom.

Det fanns ingenting att ge på. Ännu mer klart blev detta när Finn Gustavsen jungfrutalade i remissdebatten. Hans konklusion av det politiska läget var ”att de verkliga politiska skiljelinjerna i detta nya storting inte karaktäriseras av talen 74-74 utan 148-2”. Det var inte fråga om att arbetarmajoriteten skulle fungera bättre än dittills, utan om att föra ”vippepolitik”. Det undgick inte de borgerliga vilka lockande perspektiv detta öppnade.

SF:s agerande i stortinget gick dels ut på att ”bevisa” att det inte fanns några reella motsättningar mellan DNA och de borgerliga, dvs skiljelinjen 148-2, dels att markera att tvåmannagruppen inte var en ”svans” till arbetarpartiet. Finn Gustavsen medgav i Orientering ”att det riktigt nog förekom meningsutbyten i stortinget mellan de borgerliga och arbetarpartiet, men det tycks mer ha varit agerande inför åhörarläktaren än reellt uttryck för situationen”. Vid behandlingen av ett utnämningssärende våren 1963 hade de borgerliga yrkat misstroendevotum mot justitieministern. Gerhardsen ställde förtroendefråga och SF måste på sakliga grunder rösta med regeringen. Efteråt hotade Finn Gustavsen: ”Det kan bli många regeringskriser framöver om detta skall bli linjen. SF kommer inte att böja sig för påtryckningar.”

Det hotades också från andra håll. Ungefär vid samma tid sade högerledaren John Lyng i ett

tal:

”Vi fäller regeringen om vi får en chans till det.”

Chansen var inte långt borta. I november 1962 hade en svårartad olycka inträffat i en statsägd gruva på Spetsbergen. 21 gruvarbetare omkom. Av undersökningskommissionens rapport framgick att det brustit allvarligt ifråga om säkerhetsanordningarna. Stortinget hade på 1950-talet uttalat att gruvsdrift fick förekomma på Spetsbergen endast under förutsättning att säkerhetsanordningarna var betryggande. Industridepartementet hade vidarebefordrat detta till det statliga företaget men inte följt upp efterlevnaden. Saken var, i synnerhet mot bakgrunden av det stora antalet omkomna, ömtålig för regeringen.

Industriministern avgick; i hans ställe ryckte Trygve Lie, FN:s förre generalsekreterare, in i regeringen. Men nu gällde det inte längre ett enstaka statsråd. De borgerliga hade vittring på regeringen i sin helhet, på regeringsmakten. Det hängde på Socialistiska folkpartiets två stortingsledamöter om regeringsmakten skulle kunna avhändas arbetarrörelsen och överföras till borgerskapet.

I SF:s ledning var meningarna delade. Författaren Sig-björn Hölmebakk intog samma ståndpunkt som högerledaren Lyng: regeringen borde fällas vid första bästa tillfälle. Fackföreningsmän som Ragnar Wold m fl anförde starka betänkligheter. Finn Gustavsen som förstod att det nu var allvar visste varken ut eller in. Å ena sidan:

”Jag var inte övertygad om att det var riktigt att rösta samman med de borgerliga för att välta regeringen.”

Å andra sidan:

”Arbetarpartiet fick inte diktera för SF. Vi måste visa att vi menat allvar med våra varningar.”

Gustavsen grubblade och grubblade:

”Jag fann ingen lösning på det.”

Det hade kanske blivit lättare för stortingsman Gustavsen om han gått ut och frågat arbetarväljarna i sin egen valkrets hur han borde ställa sig. I hans detaljerade skildring av händelseförloppet, inklusive det ”historiska” stortingsvalet den 20 augusti, finns inte en antydning om att SF:s stortingsmän rådgjorde med sina arbetarväljare eller hade kontakt exempelvis med gruvarbetarnas fackliga organisation. Istället anlätades ”experter”. Per Maurseth, docent i statsvetenskap och sociologi, och Ingeborg Wilberg, docent i rättsvetenskap, fann Columbi ägg åt Gustavsen: stortingsgruppen skulle rösta för de borgerligas misstroende votum och fälla regeringen men med tillägget att ”en ny regering borde bildas med utgångspunkt i arbetarpartiets stortingsgrupp”.

Kroken var för grov för att någon i stortinget utöver SF:s tvåmannagrupp skulle nappa på den. Misstroende votum var misstroende votum. Alla ledamöter måste ta ställning: misstroende eller förtroende. SF:s partistyrelse nappade emellertid på kroken. Finn Gustavsen föredrog ordagrant det tal han skulle hålla i stortingsdebatten; han inledde med ”Herr president” och var noggrann med de tänkta betoningarna och pauseringarna. SF:s gruppordförande som beskyllt arbetarpartiet för ”agerande inför åhörarläktaren” i stortinget spelade nu teater inför sin partistyrelse.

Åtskilliga partistyrelsemedlemmar, isynnerhet de med facklig bakgrund, gjorde starka invändningar. Men utgången var given; Columbi ägg godkändes mot en röst.

Sannolikt röstade flera i den tron att man funnit en formel som möjliggjorde för regeringen Gerhardsen, sedan den fällts av de borgerliga och SF, att praktiskt taget bara gå ut och vända och komma in igen. Oavsett godtrohet, bristande politisk erfarenhet och ”experternas” juridiska hårklyverier var det ett för partistyrelsen och hela SF komprometterande

ställningstagande.

Arbetarbefolkningen slöt upp bakom regeringen inför avgörandet. Tryckvågen från arbetsplatserna slog in i stortinget. Vacklan förmärktes i de borgerliga leden. Venstres partiledare Røiseland var inne på att förslaget om misstroendevotum skulle återkallas. Finn Gustavsen blev ånyo, trots partistyrelsens uppbackning, rov för stridiga känslor. Ännu på väg upp i talarstolen grubblade han:

□ Den närmaste timmen skulle bli ödesdiger för det parti vi startat under sådan entusiasm för bara 21/2 år sedan. Allt kunde nu bryta samman som följd av ett mardröms-liknande avgörande som lagts i våra händer av andra politiker och av omständigheter som vi inte haft någon möjlighet att påverka. Var det riktigt som många spått att SF bara skulle bli ett gästspel i norsk politik? □

Storingsman Finn Gustavsen sade sig ha ställt som uppgift att förnya norsk politik och samla det norska folket på en gemensam väg till socialismen. Nu, på väg gemensamt med högerledaren Lyng för att fälla arbetarregeringen, var han inte mycket att hålla i handen ens för trogna supportere. I talarstolen gällde det att låta de sista tvivlen fara. Framför honom låg manuskriptet med sina utmejslade meningar. Ut genom salen, ut över landet gick de beryktade orden: ”SF kan rösta mot regeringen och vi får en borgerlig regering. Men solen kommer att fortsätta att skina, potatisen fortsätta att gro.”

Det blev inte stående oemotsagt. Trygve Lie som hört det mesta i FN:s generalförsamling under åren som generalsekreterare karaktäriserade detta som det värsta utslag av politisk cynism han upplevt. LO-ordföranden Konrad Nordahls omdöme föll tungt som ett klubbslag: ”Herr Gustavsen kommer säkert att få märka på flera sätt att han i denna sak intar en utpräglad klassfientlig hållning.”

På Lövebakken utanför stortingsbyggnaden vinkade högerdamerna glatt.

Den borgerliga regeringen med högerledaren John Lyng som statsminister blev inte mer än tre veckor gammal. Men skadan var skedd. De borgerliga hade fått tillfälle att visa att de kunde regera. Borgerligheten greps av beslutsamhet att definitivt bryta arbetarrörelsens politiska maktställning. De tre veckorna hade använts väl, i synnerhet till att kamma genom industridepartementets arkiv och dokumentskåp. ”Avslöjanden” levererades på löpande band. Förlustbringande satsning på statlig företagsamhet i glesbygderna för att upprätthålla sysselsättningen utmålades nästan som försnillning av skattebetalarnas pengar. Norges beroende av kapitalimport som gjorde att regeringen Gerhardsen för utbyggandet av den statliga företagssektorn måste träda i kontakt med utländska finansintressen blev i den borgerliga pressen — och Orientering — till omkvädet ”Ja, vi selger dette landet”. En rättsak mot en högre tjänsteman som missbrukat sin ställning i industridepartementet blåstes upp till groteska dimensioner för att skapa intrycket att regeringen och arbetarpartiet indirekt stod inför rätta.

Angreppskanonaderna hade framgång. Efter 1965 års stortingsval drog de borgerliga in i stortinget med 80 mandat och kunde definitivt säkra regeringsmakten för en fyraårsperiod. Socialistiska folkpartiets utdelning blev oförändrat två mandat. Dagen efter stortingsvalet steg kurserna på Oslobörsen. Plötsligt rådde stor köpglädje, praktiskt taget ingen ville sälja. På dörren till ett advokatkontor i Oslo hängde en provisorisk skylt: *Stängt på grund av glädje*.

Socialistiska folkpartiet hade komprometterat sig i den organiserade arbetarrörelsens ögon genom att fälla arbetarregeringen 1963.

”Vippeposisjons”-politiken var ingenting annat än en modern variant av den småborgerliga socialism som Marx gycklat med i Kommunistiska manifestet 1848. Inte mindre komprometterande var SF:s attityder till den borgerliga regering som tillträdde 1965. Partiordföranden Löfsnes deklarerade: ”I vår opposition mot den borgerliga regeringen får vi inte uppträda som om det skulle vara 'politikerna från 30-talet' som kommit tillbaka.”

På SF:s kongress 1966 rosade Finn Gustavsen högerledaren Lyng som nu var utrikesminister; han stod ”friare i sitt förhållande till USA och Nato” än vad DNA:s tidigare utrikesminister gjorde. Löfsnes poängterade att det var ”viktigt att vi värderar den nya borgerliga regeringen efter vad den gör, inte efter vad man tror att den vill göra”. Senare samma år återkom partiordföranden till älsklingstemat på ett partistyrelsemöte; ”vi har konstaterat att den parlamentariska situationen bjuder på intressanta arbetsmöjligheter för en liten opposition”. SF fann sig bättre tillrätta under den borgerliga regeringen än under arbetarpartiets. Partiet tog inte ett enda seriöst initiativ under fyraårsperioden 1965-69 för att resa en opinion mot den borgerliga regeringens klasspolitik.

Följderna för SF:s egen del av samspelet med de borgerliga 1963 fortsatte att tynga partiet som en kvarnsten. Isoleringen tilltog. På 1967 års kongress gick det inte längre att kringgå knutpunkten: en omprövning av förhållandet till arbetarpartiet. Ragnar Wold hänvisade till erfarenheterna från det fackliga arbetet och vände med ett radikalt grepp på problematiken; det var helt enkelt omöjligt att inte samarbeta med arbetarpartiet. Han fick många emot sig. Finn Gustavsen klippte av med att det aldrig kunde bli tal om att ingå ett ”förpliktande” samarbete med DNA: ”Vi har all anledning att vara tillfreds med den ståndpunkt vi tog 1963 även om våra vänner förebrår oss denna ståndpunkt.”

Vid den ståndpunkten förblev SF. Efter kommunalvalet blomstrade ”vippeposisjons”-politiken på nytt. ”I flera kommuner har vi kommit i vågmästarställning”, konstaterade partiordföranden Löfsnes förnöjt. ”I dessa kommuner måste vi utnyttja vår styrka.” Orientering underbyggde inriktningen med att fastslå att ”det är långt mer som skiljer än förenar DNA och SF”. Partiet måste akta sig för att gå i fällan, dvs etablera funktionsdugliga arbetarmajoriteter i fullmäktigeförsamlingarna.

I den andan förberedde SF deltagandet i 1969 års stortingsval. Det var uppenbart att partiet var på väg in i allvarliga svårigheter. Våren 1968 revolterade författaren Sigbjørn Hølmebakk som 1963 krävt att Gerhardsen skulle fällas ”hårt och brutalt”. Partiet hade stagnerat, fastslog han, ”det vi nu behöver är en genomgripande förnyelse av partiledningen”. På kongressen i början av 1969 avgick Knut Löfsnes som partiordförande. 37 ombud marscherade ut från kongressen sedan majoriteten beslutat att partiorganisationerna — och inte endast det maoinspirerade ungdomsförbundet — hade lov att rekrytera ungdomar. Partiet stod därmed utan ungdomsrörelse.

I en välkomstintervju i Orientering förklarade den nye partiordföranden, lektor Torolv Solheim, att ”viktiga återuppbyggnadssuppgifter” väntade partiet. Men hur förhöll det sig med påståendet om ett framtida samarbete med arbetarpartiet?

”Ett sådant samarbete har inte dryftats och kommer knappast att dryftas. Vi kommer att föra en oavhängig politik som vi alltid gjort. Jag känner ingen som går in för ett sådant samarbete.”

Partiet hade fått ny ordförande men ”vippeposisjons”-politiken skulle fortsätta.

Ett hundratal partimedlemmar, huvudsakligen arbetare, hade hoppat av från kandidatlistorna redan inför 1963 års kommunalval sedan Gerhardsen fällts. Partiorganisationerna fortsatte att avtappas på arbetare. Orientering presenterade 1968 en ny redaktionskommitté på tio man; nio akademiker och en chaufför. En 23-årig student utsågs till redaktör. Endast sex av partiets listor i 19 fylken toppades av arbetare; fem toppades av lärare, tre av tjänstemän, två av studenter. I Bergen enades SF och kommunisterna om en författare som första namn.

När danska SF sprängdes i slutet av 1967 hade norska SF:s ledning demonstrativt tagit ställning för ”nyvänstern”. Finn Gustavsen agerade på kongressen i Köpenhamn på ett sätt som han senare erkände var ”impulsivt och föga genomtänkt”. Partiledningen i Oslo hälsade telegrafiskt splittrarna i Köpenhamn:

Ledningen för Socialistiska folkpartiet önskar uttrycka sin solidaritet med stöd åt Vänstersocialisterna. Vi har med glädje tagit fasta på önskan om ett fortsatt gott förhållande till norska SF och hoppas på nära samarbete i fortsättningen.

Ett länge efterlängtat tillfälle gavs att avräkna med Aksel Larsen, ”danskfogden” som varit skeptisk mot den norska partibildningen, beklagat agerandet i regeringsfrågan 1963 och inte stuckit under stol med dubierna om Finn Gustavsen som politiker. Nu tog Gustavsen bladet från munnen:

Enligt min uppfattning var Aksel Larsen och hans anhängare allt för blåögda i sin tro på resultat av samarbete med socialdemokraterna och ställde för blygsamma krav — om det alls var verkliga krav. Jag hade sympati för vänsterflygelns ”hårdare” linje gentemot socialdemokraterna. Aksel Larsen trodde inte mycket på norska SF. Han talade alltid mycket mästrande till oss — också om norsk politik.

Aksel Larsen brydde sig inte om tjuvnypen från Oslo. Men många bland SF:s väljare lade på minnet agerandet i samband med danska SF:s sprängning och bildandet av Vänstersocialisterna. Det visade att partiet ingenting lärt och inte vill lära något.

I september 1969 drog väljarna slutstrecket. Arbetarpartiet ökade med över 100 000 röster; det fattades endast några tusen för att miljonstrecket skulle passerats. Socialistiska folkpartiet tappade nära 50 000 (och båda mandat i stortinget), kommunistpartiet förlorade 6 000 och landade på en procent av väljarkåren. 48 väljare av 100 — en minoritet — uttalade sig för fortsatt borgerlig politik i Norge; av de fyra borgerliga partierna fick två vidkännas röstförluster. Borgerligheten hade knappast förutsättningar att behålla regeringsmakten ytterligare en fyraårsperiod.

Socialistiska folkpartiet lyftes ut ur norsk politik och Finn Gustavsen ur stortinget — efter en valkampanj med nya bottenrekord i agitationen. I sin valtidning påstod SF att Trygve Bratteli, DNA:s partiordförande efter Gerhardsen, tillsammans med centerledaren Per Borten

höll på att sälja ut Norge till utländska kapitalister. Bratteli beskylldes för att ”gå ärenden” åt Nato. I ett annat sammanhang presenterades några av Norges största inkomsttagare; SF ville visa hur de olika partiernas skatteförslag verkade för dem. Bland ”höjdarna” fanns Bratteli med — i det insinuanta syftet att kunna påskina att DNA:s skatteförslag utformats så att personer i partiordförandens inkomstläge skulle få skattelättnader. En röst på Trygve Bratteli, hette det, ”är en röst på ett samarbete som sträcker sig från napalmsvedda slagfält till junta-Grekland, Portugal och EEC”. Bottennoteringarna straffade sig.

I en artikel i Arbeiderbladet efter valet pekade Ragnar Wold på några orsaker till SF:s valnederlag:

□ Det ligger nära till hands att fråga om inte SF:s nuvarande ledning och de som lade upp valrörelsen för partiet och uppträdde i massmedia på partiets vägnar var klara över att regeringsfrågan skulle bli valstridens centrala tema. Man skall ha liten kontakt med vanliga löntagare och arbetarväljare för att inte kunna dra den slutsatsen i god tid innan valrörelsen började. Frågan var i verkligheten aktuell redan efter valet 1965. Den borde ha intagit en central plats i SF:s politiska uppläggning för tiden därefter om partiet tog sikte på att uppnå politiskt inflytande och resultat. □

Wold pekade också på sambandet mellan den katastrofala utgången i Oslo och det namn som toppade SF:s lista:

□ Den minsta kännedom om den insats som krävs och de områden arbetet spänner över för att uppnå förståelse och förtroende i fackföreningsrörelsen borde säga att en politisk löpbana direkt från Dovrehallens studentmiljö till stortingets talarstol för att försvara löntagarnas intressen inte var den bästa utgångspunkten. □

Valnederlaget måste bli föremål för allvarlig analys och orsakerna till förtroendekrisen klarläggas, sammanfattade Wold:

□ Arbetarväljarna i Norge har sagt nej till SF 1969. Utfallet av SF:s analys av valnederlaget och den lärdom partiet drar angår inte bara SF självt utan hela den norska arbetarrörelsen. □

Den fortsatta händelseutvecklingen både föregrep analysen och gjorde den överflödigt. På valnederlaget följde upplösningstendenser. Hösten 1970 visade Gallup att endast 41 procent av SF:s väljare 1969 fortfarande höll fast vid partiet. Den tidigare partiordföranden Knut Löfsnes, författaren Sigbjørn Hølmekbakk och SF:s gruppleddare i Oslo kommunfullmäktige Per Avatsmark har lämnat partiet. Lektor Torolv Solheim har överlåtit partiordförandeskapet på Finn Gustavsen med Berge Furre, tidigare blivande teolog, som vice ordförande. Posten som partisekreterare innehålls av docent Per Maurseth. Så länge det nu varar ty förändringarna i ledningen har varit många: tre partiordförande, sju vice ordförande och fyra partisekreterare på tio år.

SF:s utveckling visar det öde som drabbar varje socialistisk partibildning som brister i tilltro till arbetarbefolkningen, hänger sig åt illusioner om en väg ”udenom” den organiserade arbetarrörelsen och tror att socialism är något som kan ”sättas på dagordningen” oavsett objektiva och andra förutsättningar. Till SF:s öde har bidragit att det råkade få en förgrundsfigur, vägledad av illa dolda aggressioner mot sitt tidigare parti, som sökte ersätta klasstänkande med småborgerligt romantiserande kring ”vippeposisjonen” och bedriva politiskt-parlamentariskt arbete efter en primitiv mall: attack/motattack.

Arbetsfront mot borgerlig front

— *Visst kan vi regera samman!*

På Dagens Nyheters förstasida syntes tre leende partiledare komma väljarna tillmötes: Hedlund, centerpartiet, Wedén, folkpartiet, och Holmberg, högerpartiet. En förtroendegivande bild av tre politiker med vittring på regeringstaburetter, säkra på att efter den 15 september 1968 vara etablerade i Kanslihuset.

I dag, några år senare, kan man ta lätt på vad bilden uttryckte. Man kan t ex med en viss ironi konstatera att om väljarna givit dem förtroendet att regera hade det blivit kortvarigt redan av det skälet, att alla tre nu är borta ur politiken.

Men 1968 gick det inte att ta lika lätt på det. Socialdemokratin hade gjort ett dåligt val 1966. De borgerliga partierna, inbegripet Kristen demokratisk samling, hade uppnått 51,3 procent av väljarna. Högerpartiets kansli spred ut att socialdemokraterna i 1968 års val skulle förlora åtta mandat och högern vinna sju. Med mittpartisamverkan fanns ytterligare fyra borgerliga mandatvinster inom räckhåll. Därigenom skulle de borgerliga inte endast erövra majoriteten i andra kammaren utan också i gemensamma voteringar i den gamla riksdagen.

Den borgerliga segervissheten närdes av att en rad socialdemokratiska ”sistamandat” hängde på ett fåtal röster. I Jönköpings län behövde högern endast 166 röster för en mandatvinst från socialdemokraterna. I Älvsborgs läns norra hade mittpartierna en motsvarande mandatvinst inom räckhåll vid en ökning med 81 röster.

Riksdagsmajoriteten och regeringsmakten var i fara. På de borgerliga partikanslierna fanns redan utkast till ministerlistor utarbetade.

Arbetsplatsernas folk var starkt bekymrat över den borgerliga uppladdningen. Det gällde oavsett partitillhörighet; kommunistiska väljare var lika oroad som de socialdemokratiska. Av särskilt intresse var hur Vänsterpartiet kommunisterna ämnade ställa sig i valkretsar där socialdemokratiska mandat var i farozonen men Vpk inte kunde komma i mandatläge. Den 20 januari tog Henning Nilsson i riksdagens remissdebatt upp den fråga som fanns på mångas

läppar:

□ Sedan länge har det varit känt att de borgerliga partierna, och då främst folkpartiet och centerpartiet, metodiskt arbetar för att skapa en borgerlig front mot arbetarrörelsen. Målsättningen är att i årets riksdagsmannaval erövra majoriteten i riksdagen och därefter regeringsmakten. □

Vad gör då arbetarrörelsens partier och organisationer för att möta denna borgerliga stridsformation, frågade Nilsson. Finns det några krafter i rörelse för att exempelvis skapa en arbetarfront mot den borgerliga fronten:

□ I detta läge, inför ett av vårt lands viktigaste val, borde det framstå som en politiskt bjudande plikt att kommunisterna tar initiativet till att skapa det läget inför valrörelsen att inga arbetarröster eller arbetarmandat blir bortkastade i onödan. I många av landets valkretsar är det uppenbart att kommunisterna inte kan ta mandat. I de kretsar där detta således verkligen är uppenbart för alla och där det samtidigt är risk för att socialdemokratiska mandat kan gå till spillo, till alla kommunister i de kretsarna och i de länen vill jag från denna talarstol rikta uppmaningen att icke ställa upp egen lista. Detta måste vara desto lättare som denna metod prövats tidigare.⁷ □

Talet väckte stor uppmärksamhet inom och utanför kommunistpartiet. Ny Dag förklarade syrligt att det var "ett märkligt sätt" att i riksdagens remissdebatt "ta upp en sådan intern partifråga". C H Hermanssons kommentar via TT-nätet gick i samma riktning: "Det vanliga är ju att man tar upp en sådan fråga på partiorganisationernas möten." Henning Nilsson blev inte svaret skyldig.

Han fastslog i ett uttalande i Arbetarbladet att detta inte var någon intern partifråga. "En fråga som gäller hela arbetarrörelsen bör diskuteras öppet."

Den 30 januari uppvaktades C H Hermansson med en skrivelse ställd till Vpk:s partistyrelse. Den hade undertecknats av nio aktiva partimedlemmar i politisk och facklig förtroendeställning.

Skrivelsen gick rakt på sak:

□ Huvudfrågan som avtecknar sig inför riksdagsvalet i september är om riksdagsmajoriteten och regeringsmakten skall förbli i arbetarrörelsens händer eller tas över av de borgerliga partierna, dvs en riksdagsmajoritet och regering med intresseförankring i storfinansen. För att nå sitt syftemål arbetar de borgerliga partierna metodiskt på att skapa en gemensam front mot arbetarrörelsen. Svaret från arbetarrörelsens sida borde vara givet: arbetarfront mot borgerlig front. □

I fortsättningen påpekades att problemställningen arbetarfront mot borgerlig front inte bara var en politisk utan också en valteknisk problematik. Utgångsläget i vissa valkretsar visade detta:

- I Jönköpings län behövde högern som nämnts endast öka 166 röster för att erövra ett socialdemokratiskt mandat. Vpk måste öka 6 579 röster, dvs mer än en fördubbling, för att komma i mandatläge.
- I Älvsborgs läns norra behövde mittpartierna som nämnts endast öka 81 röster för att ta ett socialdemokratiskt mandat. Vpk, som 1966 uppnådde 4 848 röster, måste öka ytterligare 7 790 röster för att komma i mandatläge.

Vpk kom vid utformandet av det politiska och taktiska handlandet inte förbi det problem som egna listor utgjorde i valkretsar där socialdemokratiska mandat var hotade och partiet inte

⁷ Nilsson avsåg det s k. ATP-avtalet sommaren 1958 då kommunisterna avstod från att ställa egna listor i elva valkretsar och uppmanade väljarna att rösta socialdemokratiskt.

kunde tänkas komma i mandatläge, förklarade undertecknarna. Vi föreslog därför partistyrelsen att *rekommendera* partidistriktet i sådana valkretsar att avstå från egna listor till förmån för samfällad uppslutning kring hotade arbetarmandat.

Vi var fyra som uppsökte C H Hermansson i hans arbetsrum i gamla riksdagshuset; de övriga var riksdagsman Henning Nilsson, Gunnar Hjalmarsson, ombudsman i Typografiska föreningen, och Rolf Utberg, stadsfullmäktig i Stockholm. Samtalet var ganska kort. Partiordföranden förklarade att vi var sent ute (trots att över sju månader återstod till valet) och att det inte fanns gehör i partiet för vad vi förespråkade. Vi talade förbi varandra. När vi återvände över Riksbron sade Hjalmarsson:

— Där rök 5 000 kronor.

Och tillade sedan han ombetts förtydliga sig:

— Typografiska föreningen lär efter det här knappast reflektera på något valanslag till Vpk.

Vpk-ledningen befann sig i ett brydsamt läge. Det stod klart att man var beslutet att avvisa vår framställning. Men det måste ske på ett sätt som inte tillförde bålet bränsle. Det första draget bestod i att Ny Dag undertryckte innehållet i skrivelsen. Rolf Utberg och jag måste hemställa om utrymme i Aftonbladet respektive Arbetet för att utveckla vår ståndpunkt. Nästa drag bestod i att partistyrelsemötet den 2-3 februari undvek att ta ställning. C H Hermansson: ”Någon rekommendation till vissa partidistrikt att avstå från att ställa upp kandidater ville partistyrelsen emellertid i dagens läge icke göra. Partidistriktet har själva avgörandet i denna fråga.”

Vilket smart drag detta var framgick av en notis i Ny Dag:

□ Vänsterpartiet kommunisterna i Dalarna meddelar i anledning av riksdagsman Henning Nilssons i Gävle tal i riksdagen, att partidistriktet i Dalarna redan på sin konferens den 25 november beslutade att ställa upp kandidater i höstens riksdagsmannaval. Vid ett möte med distriktsstyrelsen i söndags gavs valberedningen i uppdrag att påbörja nomineringen. □

Vpk-ledningen sköt över ansvaret för splittringen inför valet på distriktsstyrelserna. Samtidigt spelade man upp indignationsnummer mot de nio om ”kapitulation” och ”konspiration”. I en TV-intervju den 14 februari tillfrågades Rolf Utberg om grundmotivet för aktionen.

Utberg: Grundmotivet är att det gäller att slå tillbaka de borgerliga partierna i valet 1968. Det gäller att återvinna majoriteten av valmanskåren. Vi vill ha en samling av arbetarrörelsen inför detta viktiga val.

Orup: Kan man rekommendera partimedlemmarna och sympatisörerna att rösta på det parti man så hårt kritiserar?

Utberg: Det finns betydande meningsskiljaktigheter. Men vi tycker ändå att det är ett gemensamt intresse för hela arbetarrörelsen att bevara arbetarmajoriteten av det skälet, att det mellan arbetarpartierna råder samstämmiga värderingar i många frågor. Det är i själva verket mer som enar än som skiljer.

Orup: Är ni säkra på att era tidigare väljare skulle gå och rösta på socialdemokraterna?

Utberg: Man kan inte vara helt säker på den saken. En del skulle sannolikt stanna hemma. Men med ett energiskt arbete i dessa valkretsar skulle positiva resultat kunna uppnås.

Orup: Arbeta för socialdemokraterna?

Utberg: Arbeta för arbetarmajoritet i riksdagen och ett bevarat regeringsinnehav. Vi märker — speciellt från arbetsplatserna — ett gensvar för de idéer vi för fram om avspänning och samordning inom arbetarrörelsen inför valet.

Orup: Är inte er linje en kapitulation?

Utberg: Nej, det är verkligen ingen kapitulation. Här finns ett gemensamt intresse inom arbetarrörelsen. Det är det väsentliga för oss.

På detta stadium blandade sig en tredje part, Socialistiska förbundet, i spelet. ”Gruppen kring Henning Nilsson söker inskränka väljarnas möjlighet att uttrycka en klar vänsterinriktning i valet”, uttalade förbundets styrelse i februari. Hogstedt & Co var inställda på att få till stånd valsamverkan med Vpk i så stor utsträckning som möjligt. I Stockholms stad och län samt fyrstadskretsen i Skåne var det praktiskt taget klart. Också på andra håll ”där distriktsorganisationen inte är utbyggd i större utsträckning” fanns ett positivt intresse. Förbundet var, uppgavs det, uppe i 1 200 medlemmar.

Det sistnämnda fanns det skäl att ifrågasätta. I januari hade jag föreslagit Vpk:s distriktsstyrelse i Stockholm att partidistriktets revisorer skulle beredas tillfälle att gå igenom förbundets förenings- och medlemsförteckning för storstadsregionen för bedömning av dess eventuella värde som samarbetspartner i valet. Förslaget avslogs. Distriktsstyrelsens ordförande Kjell E Johanson, samtidigt sekreterare i Socialistiska förbundet, hade goda skäl att klubbfästa avslaget. En A-pressjournalist hade lyckats fastställa att antalet medlemmar i Stockholm som inte var dubbelorganiserade kommunister eller (i undantagsfall) socialdemokrater uppgick till högst 40. Om de många Vpk-medlemmar som var starkt misstänk-samma mot att gå ihop med Socialistiska förbundet i valet fått belägg för detta hade ”nyvänsterns” spel varit förlorat.

Ridån kunde gå upp för bedrägerinumrets andra akt.

I slutet av februari meddelade Ny Dag att förhandlingar om valsamverkan i Stockholms stads och läns valkretsar inletts mellan Vpk, Socialistiska förbundet och Vänsterns ungdomsförbund. Vpk:s förhandlingsdelegation leddes av Kjell E Johanson. Förhandlingarna underlättades av hans parallellfunktion som sekreterare i Socialistiska förbundet, dvs att han hade sig själv som förhandlingspartner. Resultatet hemlighölls i det längsta; först när valkonferensen öppnades den 21 april utdelades förslaget till listor. På listan för Stockholms stad hade ”nyvänstern” lagt beslag på sex platser. I första hand hade man skjutit in sig på andraplatsen som innehades av riksdagsman Axel Jansson. Den lade Tidsignals chefredaktör beslag på. Längre ner på listan ryckte Anders Carlberg och Christer Hogstedt in. På listan för Stockholms län hade sju namn från ”nyvänstern” beretts plats. En ombudsman i hyresgäst-rörelsen flyttades ned till förmån för en medicine kandidat från ”nyvänstern” som andranamn. Ett av ”nyvänsterns” namn på länslistan var SACO-direktören Lantz.

En rad arbetarnamn avfördes från listorna eller nedflyttades. Hur kunde ”nyvänstern” vinna sin kuppaktade framgång på valkonferensen? Det hade arbetats energiskt med metoder som dessbättre torde sakna motsvarighet inom svenskt föreningsliv. VUF-medlemmar som tillhörde Socialistiska förbundet begärde plötsligt inträde i de kommunistiska partiorganisationerna och infann sig flockvis på mötena där ombud valdes till valkonferensen. En militant minoritet förfogade härigenom över två å tre röster per man: först såg man till att få ”rätta” ombud valda från VUF, sedan ”rätta” ombud från partiorganisationerna. Detta avsnitt i bedrägerinumrets andra akt var mästerligt regisserat. Mästerregissören, Kjell E Johanson, konstaterade i Vpk-aktuellt att de som hävdade att man i vissa valkretsar borde dra tillbaka listorna till förmån för socialdemokraterna ”tillbakavisades med kraft”. Valkonferensens beslut var en seger för enhet i mångfald:

□ Riksdagslistorna för våra båda valkretsar är nu klara. C H Hermansson, Bo Hammar och Erik Karlsson står på valbar plats. Därtill kommer att både Karin Nordlander och Irene Matthis på 1966 års siffror är i riksdagens närhet. Ett bra valarbete kan öka antalet mandat från tre till fem för den socialistiska vänstern i Storstockholm. □

Det var ingen måtta på ansträngningarna att blåsa luft i ballongen.

”Nyvänstern” spände bågen allt högre. I slutet av mars hade Socialistiska förbundets kongress förklarat sig beredd att under vissa förutsättningar slå ihop påsarna med Vpk och VUF till en enda revolutionär socialistisk organisation. Den revolutionära kampen skulle bl a omfatta ockupation av tomma lägenheter och vägran av värnpliktiga på permission att återvända till förbanden. Under det år som gått sedan våren 1967 då förbundet bildades hade antalet föreningar ökat med fem (från 25 till 30) och medlemmarna från 1 000 till 1 300.

Dagens Nyheter blev så imponerad att den slog upp kongressen över fyra spalter.

Närmast siktade ”nyvänstern” in sig på 1 maj. Redan i slutet av januari hade VUF ansökt om tillstånd till en egen demonstration från Kungsträdgården till Gärdet. Så inträffade något oförutsett: på Stockholms arbetarekommuns och Stor-Stockholms FCO:s 1 maj-manifestation skulle en företrädare för Vietnams folk tala. Anders Carlberg i brev till medlemmarna:

□ En sak som gör att en sändemonstration är felaktig är att sossarna troligtvis kommer att få hit en nordvietnames. Enligt min mening vore det ytterligt olyckligt om vårt agerande skulle kunna tolkas som om nordvietnamesen hellre valde att gå i sossarnas 1 maj-tåg än i vårt. Vår linje är alltså: ta över sossarnas tåg för en riktig politik. □

”Nyvänstern” gjorde verkligen försök att ta över. Om det hängt på röstresurserna under de skandalartade uppträdanden de iscensatte under 1 maj-manifestationen hade det också lyckats. Några veckor senare, vid kårhusockupationen den 24 maj, fick ”nyvänstern” tillfälle att demonstrera vad som menades med att ”ta över”. Hur långt de var beredda att gå framgår av Anders Carlbergs replik från kårhusets talarstol på förslaget att kalla dit statsministern och andra regeringsmedlemmar: ”Okay, ta hit dom. Vi har fyra bilar. Olof ska få sin chans i talarstolen. Kommer dom inte hit så finns det tillfälle att ockupera andra lokaler. Kanslihuset är en lämplig lokal.”

Andra föredrog att agera försiktigare. Vpk:s vice ordförande Lars Werner kallade andra ockupationsdagens kväll ett antal medlemmar med fackliga förtroendeuppdrag i Stockholm till en överläggning om ”solidaritet med de kämpande studenterna”. Den pipan åkte snabbt ned i säcken sedan de få som hörsammat kallelsen inte visade ringaste lust att stödja ockupanterna. I Tidsignal sökte Christer Hogstedt tona ned ockupationen till ett ”jätte-Teach-in” och ursäktade sig för att han ”tillsammans med en rad andra jämförelsevis erfarna demonstranter och marxister bara blev sittande som åskådare dag efter dag”.

Den 29 maj krävde åtta partimedlemmar i facklig förtroendeställning i Stockholm i ett brev att Vpk:s partistyrelse skulle annullera valsamverkan med VUF och Socialistiska förbundet. Vi skrev:

□ I detta för arbetarrörelsens och socialismens krafter allvarsfyllda läge, som kännetecknas av borgerlighetens uppladdning för att söka överta den politiska makten, har grupper ur VUF och Socialistiska förbundet låtit den extrema ideologiska och politiska vänstervridningen kulminera i en kuppaktad ockupation av Stockholms-studenternas kårhus och försök att på motsvarande vis sätta sig i besittning av Folkets Hus i Stockholm. Sedan kuppaktionen brutit samman, bl a som följd av en entydigt avvisande reagens från arbetarhåll, söker dess inspiratörer och organisatörer sopa igen spåren med försäkringar att man avvisar våld som arbetsmetod. VUF och SF-ledarnas försök att två sina händer kan inte uppfattas som annat än ynkligt opportunistiskt manövrerande i syfte att bevara placeringarna på Vpk:s riksdagslistor. Genom VUF:s och Socialistiska förbundets agerande i kuppaktionen måste förutsättningarna för valsamverkan med Vänsterpartiet kommunisterna anses förverkade. Det vore en utmaning mot den reagens som kuppmakeriet framkallat inom arbetarvärlden om politiska äventyrare som Carlberg, Hogstedt m fl skulle återfinnas på Vpk:s riksdagslistor. Om de beslutande instanserna inom Vpk inte inser detta måste partiet räkna med att i valet drabbas av svårartade bakslag. □

C H Hermansson svarade genom att i sitt tal på Vpk:s rikskonferens i gamla riksdagshuset den 1 juni i allt väsentligt solidariserade sig med kårhusockupanterna:

□ Ungdom och särskilt studenter går i flera länder i spetsen för denna kamp. Det finns redan många teorier om orsakerna till detta och om att studenterna nu skulle ha ersatt arbetarklassen som den verkligt revolutionära klassen i det kapitalistiska samhället. Det är kanske nödvändigt att påminna om att studenter spelat en viktig roll under tidigare revolutionära skeden, t ex förberedelserna för den ryska revolutionen. Men den avgörande kraften visade sig vara arbetarklassen och detta torde fortfarande vara riktigt. För att en social revolution skall vara framgångsrik i de utvecklade kapitalistiska samhällena är det nödvändigt att befolkningens majoritet, som består av den stora löntagarklassen av arbetare och tjänstemän, sluter upp i densamma. Detta betyder ingen underskattning av den växande roll som ungdomen och särskilt studenterna förefaller att spela i mönstret av förändringar i praktiskt taget alla samhällen.

□

I den efterföljande debatten polemiserade Vpk-ledaren irriterat mot de kritiker som givit ”en enskild händelse allt för stor plats i debatten” samtidigt som han upprepade att Vpk måste ”hälsa ungdomens revolt mot Ukas och kapitalismen med glädje och stödjande”. C H Hermanssons ställningstagande på rikskonferensen blev bestämmande för Vpk:s officiella attityd till kårhus-ockupationen. Kravet på att ockupationens inspiratörer skulle avföras från riksdagslistorna avvisades. Det läckte ut att Anders Carlberg på ett internt seminarium som Socialistiska förbundet ordnat för att utvärdera kårhusockupationen och planera fortsatta utomparlamentariska aktioner yttrat:

□ Vi kan inte strunta i parlamentet så länge folk tror att deras problem kan lösas där. Vi kan inte strunta i kårhusstyrelserna, studenterna förväntar sig att deras problem tas upp och behandlas i kårstyrelsen. Man kan inte vara antiparlamentarisk och antibyråkratisk innan man byggt upp någonting nytt. Man kan kritisera byråkratin och parlamentet, men man kan inte bojkotta dem så länge folket är intresserat av dessa institutioner. Bolsjevikerna i Ryssland satt kvar i parlamentet också efter oktoberrevolutionen ända tills folket vände parlamentet ryggen, då slog bolsjevikerna till och la ned parlamentet. På samma sätt måste vi fortsätta i riksdagen, i kårfullmäktige tills studenter och löntagare inser att dessa organ är betydelselösa. □

Konfronterad med detta förklarade C H Hermansson i ett telefonväktarprogram i radio att Carlberg inte kunde betraktas som förespråkare för en antidemokratisk politik utan tvärtom ville vidga demokratin genom att ge ökad makt åt löntagare, fackföreningar och kooperation! Det var den 10 september. Vpk-ledaren fortsatte in i det sista att slå vakt om en riksdagskandidat — fjärde namn på den lista han själv toppade — som gjort sig omöjlig i de flestas ögon.

En följd av vägran att dra tillbaka listorna i valkretsar utan egna mandatchanser var att Vpk-ledningen måste bestrida att arbetarmajoriteten och regeringsmakten utgjorde en huvudfråga i valet. C H Hermansson reste runt i landet med skyggglappar på och sökte övertyga partimedlemmar och väljare att också sätta på dem. Från en journalistutfrågning i Göteborg rapporterade Ny Dag:

□ Till spørsmålet om tillbakadragandet av listor i vissa valkretsar förklarade Hermansson att frågan inte stod på samma sätt nu som under ATP-valet. Då rekommenderade vi väljarna i vissa valkretsar att rösta på kandidater som stödde ATP-reformen, den stora frågan som valet gällde. Men vilken fråga av liknande art skulle vi nu gå ut till väljarna med och säga att dom ska stödja? Ge mig exempel, jag har själv svårt att finna någon. □

I augusti, när den borgerliga pressen mer eller mindre hade den nya regeringen Hedlund—Wedén—Holmbergs sammansättning klar, talade C H Hermansson inför Byggettans representantskap i Stockholm: ”Det är i årets valkampanj omöjligt att ta ut en enda huvudfråga som valrörelsen gäller. Det handlar om grundvalarna för politiken och skiljelinjerna mellan

partierna sträcker sig egentligen över hela fältet.”

Arbetsväljarna visste bättre. Deras klassinstinkt fungerade, i motsats till Vpk-ledarens.

Ännu ett avgörande prov förestod. Den 21 augusti ockuperades Tjeckoslovakien. I Ny Dags närmast följande nummer publicerades detta uttalande:

□ Vpk:s verkställande utskott har med avsky tagit del av nyheten om att styrkor från Warszawapakten invaderat Tjeckoslovakien. Ett övergrepp mot det tjeckiska folkets suveränitet har därmed skett.

Vpk som är anhängare av varje folks rätt att bestämma sin egen utveckling fördömer Warszawaländernas militära våld mot Tjeckoslovakien. Att som skett med vapenmakt socialistiska länder emellan söka ändra en politik som rönt det tjeckoslovakiska folkets uppenbara stöd är ett brott mot socialismens principer. Redan de redovisade motiven för övervåldet, nämligen att den sittande regeringen skulle vara olaglig och att paktstaternas säkerhet skulle vara hotad genom den öppnare inriktningen i den politiska utvecklingen i Tjeckoslovakien, är kränkande.

Vänsterpartiet kommunisterna kräver att alla utländska trupper omedelbart och villkorslöst dras bort från Tjeckoslovariens territorium.

Vi uppmanar alla kommunister och socialdemokrater att stödja de tjeckoslovakiska kommunisternas och det tjeckoslovakiska folkets kamp. □

Uttalandet tolkade otvivelaktigt vad ett övervägande flertal av Vpk:s medlemmar och väljare tänkte och kände. Det fullföljde samtidigt ett omisskännligt valtaktiskt syftemål. Vpk:s attityd till förnyelseprocessen i Tjeckoslovakien hade dittills varit sval. Under det första skedet hade Vpk ingenting att säga trots att det tjeckoslovakiska broderpartiet var i trängande behov av solidaritetsyttringar. För Vpk-ledningen var de taktiska hänsynen till hemmastalinisterna och ”nyvänstern”, vilka från olikartade utgångspunkter inte hade något till övers för Dubcek-regimen, viktigare. Först sedan det italienska kommunistpartiet öppet solidariserat sig med ”reformkommunismen” och generalsekreterare Longo besökt Prag ryckte C H Hermansson ut med ett halvhjärtat välkomnande.

Därför hjälpte det föga att Vpk-ledaren på den beryktade presskonferensen i Malmö den 21 augusti ”ansåg sig oförhindrad” — enligt Ny Dag — att kräva sovjetregeringens avgång. Alla tog det för vad det var: en desperat piruett i utrikespolitikens periferi. Vänsterpartiet kommunisterna stod på minus när valdagen randades.

Jag hade följt valvakan i TV hos goda vänner i Västerort och körde efteråt Olle Caris till Hjorthagen. Det blev inte mycket sagt under den nattliga bilfärden. Jag minns att vi satt några minuter i tyst begrundan innan vi skildes. Fakta talade ett allt för klart språk för att något skulle behöva sägas. Socialdemokratin hade gjort en enastående upphämtning: en halv miljon nya väljare, majoritet i väljarkåren, betryggande flertal i riksdagen, konsoliderad regeringsmakt.

Dagen efter ropade ledarrubriken i Arbetet ut: ”Seger för en radikal politik”.

För Vänsterpartiet kommunisterna, för C H Hermansson och ”nyvänster”-fraseologerna Kjell E Johanson, Christer Hogstedt, Anders Carlberg m fl blev valet ett katastrofalt nederlag. Av de 283 000 väljarna 1966 återstod 145 000. Största delen av de 138 000 väljare som vände Vpk ryggen hade röstat socialdemokratiskt. Det var väljarnas svar på C H Hermanssons försäkringar att ”det inte fanns gehör” för uppslutning kring hotade arbetarmandat!

En blick över valfältet visade nederlagets vidd. I tolv av de 27 valkretsar i vilka Vpk deltog hade andelen av väljarkåren reducerats till omkring en procent. I ytterligare tio valkretsar understeg väljarandelen fyra procent. Endast i fem valkretsar befann sig Vpk på rätt sida om

den kommande riksspärregeln. Den kommunistiska riksdagsgruppen hade reducerats från åtta till tre ledamöter.

I en artikel i Socialistiska folkpartiets tidning i Köpenhamn sökte jag kortfattat analysera orsakerna till nederlaget:

1. Vpk hade sedan 1967 års kongress befunnit sig på kollisionskurs med socialdemokratin. Följden: partiets agerande uppfattades som splittringsverksamhet.

2. Vpk hade börjat ifrågasätta möjligheterna att i Sverige förverkliga socialismen på fredlig parlamentarisk väg.

Följden: misstro ifråga om partiets ställning till demokratin och parlamentarismen.

3. Vpk tenderar att förvandla alla politiska frågor till principfrågor. Följden: partiet betraktades inte som något alternativ för de praktiska politiska frågornas lösning.

4. Vpk hade visat sig oförmöget att dialektiskt analysera samhällsutvecklingen och det politiska läget. Följden: arbetsplatsernas folk reagerade i valet mer klassmässigt och insiktsfullare än Vpk:s ledning.

5. Vpk-ledningens bristande tilltro till arbetarna, till den organiserade arbetarrörelsen. Följden: satsningen på vänsterextremistiska minoritetsgrupper av studenter och intellektuella vidgade klyftan till arbetarna.

Valnederlaget innebar att Vänsterpartiet kommunisterna var mer eller mindre ute ur den politiska bilden. Dess möjligheter att öva inflytande på politik och samhällsutveckling var praktiskt taget obefintliga under överskådlig tid, konkluderade jag i SF-Bladet:

□ Inför detta perspektiv kommer otvivelaktigt många medlemmar, främst de fackligt och kommunalt verksamma, att ta sin ställning under omprövning. Den som vill fortsätta att efter måttet av förmåga göra en insats i linje med arbetarrörelsens intentioner och målsättningar kan knappast reflektera på att delta i politisk ökenvandring och indragas i partistrider i dogmernas, etiketteringarnas och invektivens tecken. Sådana Vpk-medlemmar har idag endast två alternativ: antingen ställa sig partipolitiskt obundna eller med oförändrad socialistisk grundsyn söka sig till socialdemokratin, där den övervägande delen av vänsterkrafterna nu och under överskådlig tid finns. □

Två veckor efter valet lämnade jag det parti jag tillhört i 30 år och tjänat på ansvarsfulla poster. Tolv år av strid mot dogmatism och sekterism, mot stalinister och nysektarister, hade varit förgäves. Men jag ångrade ingenting. Inombords fanns en ödmjuk tillfredsställelse över att inte ha tvekat att visa flagg närhelst jag funnit det angeläget.

Jag var varken den förste eller siste som vägrade att ställa upp till politisk ökenvandring efter valnederlaget. Gunnar Hjalmarsson, typografernas ombudsman, hade annullerat medlemskapet redan i april. Rolf Utberg, partiets informationschef under framgångens år 1964-66, utträdde i början av september. Riksdagsman Henning Nilsson skrev den 1 oktober till Gävle kommunistiska arbetarkommun: "Flera skäl motiverar min utträdesansökan. Det främsta skälet är frågan om arbetarrörelsens enhet där Vpk:s politik icke längre motsvarar min uppfattning eller fyller mina krav på ett socialistiskt parti."

Olle Caris, några månader tidigare enhälligt vald till ordförande i Byggnads storavdelning i Stockholm, utträdde ungefär samtidigt. Före 1968 års slut hade ett 15-tal Vpk-anslutna funktionärer i Byggettan lämnat partiet. Bland dem fanns de som varit aktiva kommunister i 40 år.

Dagarna före utträdet bevistade jag ett möte i Folkets Hus i Stockholm med en kommunistisk partiförening. Dagordningen upptog valvärdering av Kjell E Johanson, för kvällen förstärkt med partiets vice ordförande Lars Werner. Den som väntat kritisk analys, eller ännu hellre självkritik, misstog sig. Det hade inte varit fel på partiets politik eller taktik. T o m

kårhusockupationen var ”ett mycket positivt drag”. Ansvaret för valnederlaget låg hos dem som förordat indragning av listor i vissa valkretsar för att säkra hotade arbetarmandat. Med denna ”femte kolonn”, ”dessa svinpälisar inom arbetarrörelsen”, som Kjell E Johanson utlät sig, fick det ”inte huttnas längre”. Viceordföranden Werner bidrog till debattens lyftning genom att kalla en av de angripna ”politiskt luder”.

Mötet hade en förtjänst: det underlättade uppbrottet för flera av oss.

Stalinisterna hade bidat tiden. Nu gick de ut hårt för att få till stånd räfst och rättarting. Redan tre dagar efter valet krävde förre riksdagsman Helmer Persson i Norrskensflamman partiledningens avgång. Indignationen var stark och äkta:

□ Aldrig har vårt parti under sin 50-åriga historia drabbats av ett så svårt politiskt nederlag som i 1968 års riksdagsval. Aldrig har det ideologiska tillståndet i vårt parti varit så kaotiskt som nu är fallet. Aldrig har vårt parti haft en partiledning vars majoritet med alla medel påtvingat partiet en politisk kurs som kommit att ända i småborgerlig äventyrspolitik. □

Ur den skummande indignationen kunde en realistisk iakttagelse särskiljas:

□ Påtryckningarna av de socialdemokratiska avhopparna inom Socialistiska förbundet ledde till extrema ”vänster”- utglidningar i samband med fastställandet av partiets taktiska framträdande inför riksdagsvalet. Utan att blinka kom dekretet från partiledningen: vi ställer upp med egna listor i alla distrikt! Detta skedde utan en grundlig analys av den inrikespolitiska situationen inför riksdagsvalet. Istället för att lägga upp en riktig politisk strategi föredrog partiledningen att inbilla sig själv och andra att en taktisk seger vinkade. Resultatet vet vi — såväl taktiskt som strategiskt blev det ett nederlag för vårt parti. □

Förre partiordföranden Hilding Hagberg anslöt sig i en stort uppslagen intervju i Dagens Nyheter till kravet på C H Hermanssons och partiledningens avlägsnande.

DN: Med Ditt uttalande att man måste byta ut de ledande kamraterna menar Du även Hermansson?

Hagberg: Ja, naturligtvis. Men han är kongressvald så endast kongressen kan fatta beslut när det gäller honom.

DN: Vem vill Du se i stället?

Hagberg: Det är för tidigt att uttala sig därom. Men nog finns det folk som kan rycka in.

DN: Men han har ju haft ett ganska ordentligt stöd inom partiet?

Hagberg: Ja, så är det ju hos oss. Vi stöder den vi väljer så länge det är möjligt. Det är en partiloyalitet som blivit något självklart. Men nu är det omöjligt. Sådan situationen har blivit tror jag inte att det ges någon återvändo till det som varit.

DN: Du tror att Du talar för en betydande del av partiet?

Hagberg: Jag talar för alla dem som är förskräckta inför vad som skett.

Jag talar för att hindra att de skall lämna partiet och för att hålla ihop partiet. Att byta en ledning är inte något onormalt. Det behöver inte betyda en dödlig fara för ett parti. Den dödliga faran är att det fräts sönder av tvivel och tvinsot.

C H Hermansson samlade sig till ett svar på de stalinistiska attackerna:

□ Detta är inte längre en kritik förd inom vårt parti. Det är ett totalt fördömande av partiets verksamhet under de år som gått sedan Hilding Hagberg avgick som partiordförande. Hagberg m fl har etablerat sig som ett andra centrum. Den söker framträda som partiledning och göra anspråk på att företräda partimedlemmarnas majoritet. Den kräver att den av kongressen valda partiordföranden skall avgå. Skall alltså vårt parti inte ha någon ledning fram till nästa

kongress eller är avsikten att Hagberg m fl skall träda in? □

Stalinisterna var inte i stånd att mönstra tillräckliga styrkor för inkallandet av en extra kongress. Om en sådan kommit till stånd hade de ännu mindre kunnat få majoritet på den. Den oheliga alliansen på 1967 års kongress, då partiet lades på kollisionskurs mot socialdemokratin, kunde inte upprepas. Det dröjde inte länge förrän Hilding Hagberg, spökryttaren ur det stalinistiska förgångna, slog till reträtt. Det skedde i ett tal i Norrbotten i januari 1969:

□ Det finns ingen anledning att förstora meningsskiljaktigheterna i vårt parti intill den gräns, där inget samförstånd om framtiden är möjligt. Ty hela vårt parti har lärt av valnederlaget och misstagen. □

Möjligen hade intressenter utomlands inlagt veto mot den pulvrisering av Vänsterpartiet kommunisterna som en extrakongress på de hagbergiska premisserna skulle ha inneburit.

Omedelbart efter valet meddelade partisekreterare Urban Karlsson att Vpk inte ämnade upprepa valsamverkan med Socialistiska förbundet 1970. Det var ett indirekt erkännande av en av de huvudansvariga av bedrägerinumrets medverkan till valnederlaget. Vid årsskiftet 1968-69 upplöstes Socialistiska förbundet med motiveringen att "läget förändrats"; bl a hade det i Stockholm bildats aktionsgrupper (byalag) som övertagit en del av uppgifterna. Splittringsorganisationens tillvaro blev kort. Den lyckades inte vålla någon bestående skada. Dess hämningslösa agerande bör fylla en varnande funktion för efterkommande. Några kortfattade påminnelser:

- I förberedelserna för Socialistiska förbundets bildande skrev en av initiativtagarna, Magnus Brohult, i Tidsignal: "Personligen anser jag att den tid har kommit då socialistiska socialdemokrater måste inta en fränare eller, för att uttrycka det krasst, en mer partiiljojal attityd."

- I ett läge då massrörelser utvecklades i alla delar av världen för att tvinga USA att lämna Vietnam och skapa fred åt det vietnamesiska folket gick "nyvänstern" i Sverige ut med den latinamerikanska gerillans paroll "Skapa två, tre, många Vietnam".

- I Mellanöstern-konflikten tog "nyvänstern" ensidigt parti för arabstaterna och utvecklade en otäck hets mot Israel. Om upprättandet av staten Israel skrev Tidsignal på ledande plats: "Det är idag uppenbart att det var ett olyckligt och förhastat beslut."

- "Nyvänstern" övertog och sökte på svenska förhållanden applicera den tyske student-revoltören Dutschkes beryktade fras:

"Reformer är bara avfallsprodukter från det kapitalistiska systemet."

- I Socialistiska förbundets programskrift lanserades på fullt allvar idén att låta byggnadsarbetare från Norrland som flyttar söderut "innan de kommer till sina nya jobb få genomgå en politisk skolning under en månads tid" för att sedan "i grupper om två eller tre arbeta politiskt på sina nya arbetsplatser".

Exemplen på politiska fantasifoster och ansvarslöst excellerande kunde mångfaldigas. I och med upplösningsbeslutet lämnade charlatanerna scenen. Ridån kunde gå ned för bedrägerinumrets andra och sista akt. På Vänsterpartiet kommunisternas kongress i september 1969 återfanns de flesta som ombud för kommunistiska stadsdelsföreningar i Stockholm. De förklarade delvis kongressens kaotiska förlopp.

Vpk-ledningen befann sig i en utomordentligt brydsam belägenhet. Den måste söka få igång partiet efter den bedövande valutgången. Den måste hålla samman de decimerade skarorna. Den måste förhindra extrakongressen, förhindra att stalinisterna fick manöverutrymme, förhindra att "nyvänstern" gick sin väg.

Den första satsningen efter valnederlaget gällde ”solidaritet med Tjeckoslovakien”. Uträkningen var att rida upp på den våg av sympati och medkänsla som de flesta svenskar hösten 1968 kände för det ockuperade landet och folket. En ”socialistisk solidaritetskommitté” huvudsakligen bestående av Vpk-medlemmar bildades.

Ny Dag introducerade:

□ I ett upprop, som undertecknats av mångårigt verksamma inom den svenska fackliga och politiska arbetarrörelsen, fredsrörelsen och olika vänskapsföreningar, betecknas invasionen och den fortsatta ockupationen av Tjeckoslovakien inte bara som ett brott mot folkrätten utan också som ett svek mot socialismens idéer. Uppropet manar alla socialister att med solidaritetskommittén stödja Tjeckoslovakien, dess folk och dess kommunistiska parti i kampen för nationell självständighet och socialistisk demokrati. □

En av initiativtagarna var partiets vice ordförande Lars Werner. Det dröjde inte länge förrän stalinisterna blandade sig i leken. En partistyrrelseledamot avslöjade i Norrskensflamman:

□ Den 5 september blev jag och ett 30-tal personer som fått oss ett upprop tillsänt kallade till ett sammanträde för att ta ställning till bildandet av en s k solidaritetskommitté. Det kom sju personer till sammanträdet. Det upplystes på sammanträdet att partiet ”haft en man därnere”, dvs i Tjeckoslovakien, och underförstått skulle alltså en begäran om att bilda en solidaritetskommitté ha kommit därifrån. Vem denna ”Hemliga Svensson” var, ville man inte tala om. På min undran varför det tjeckoslovakiska partiet valt denna underliga metod, istället för att vända sig direkt till partiet, blev det klart att någon hänvändelse överhuvudtaget aldrig gjorts vare sig direkt till partiet eller genom denna ”Hemliga Svensson” från det tjeckoslovakiska partiet. Sammanträdet rann ut i sanden. Nu kommer man alltså tre och en halv månader senare och påstår att en ”solidaritetskommitté” har bildats, och nöjer sig inte endast med att publicera namnen på de närvarande, utan också namn på inbjudna som inte infann sig till sammanträdet. Kan detta vara något annat än försök att kompromettera en massa människor? Metoderna är lika beklämmande som betecknande. □

Några praktiska yttringar av Vpk-solidaritet med det tjeckoslovakiska folket syntes aldrig till. Den 5 februari 1969 förklarade C H Hermansson i riksdagen:

”Jag tror att det idag är riktigare att verka för Tjeckoslovariens frihet med andra medel.”

Tjeckoslovakien tonades bort. Med arbetsnedläggelserna hösten 1969 i Göteborgs hamn och malmfälten trodde sig Vpk-ledningen ha fått en ny chans; att rida upp på vågen av s k vilda strejker. Under hamnarbetarstrejken turnerade C H Hermansson i Västsverige med ett föredrag ”Vad innebär revolutionär politik i dagens Sverige?”. I Ny Dags nyårsnummer 1970 skrev han om gruvstrejken: ”Redan framgår riktigheten av den analys som partiets kongress gjorde i höstas och även av de beslut om inriktningen av partiarbetet som den träffade. Tyngdpunkten i arbetet måste ligga på arbetsplatserna.”

Vpk:s partistyrrelse beslöt att lokala solidaritetsgrupper i vilka partistyrrelsemedlemmar ingick skulle bildas över hela landet. I Stockholm gjordes försök att sätta upp en ”tusenmannakommitté” toppad av Vpk-ledare, skådespelerskor, trubadurer och — enligt Ny Dag — ”en lång rad andra”. Ett möte hölls i Stockholms Konserthus på vilket en av talarna, Vpk:s vice ordförande, presenterades som ”Lars Werner i Stockholms solidaritetskommitté”. Även det kommittéinitiativet rann ut i sanden. Vpk-ledningen fick uppleva smäleken att deltagarna i de s k vilda strejkerna inte ville ha med den att göra. Det gällde också golvläggarna som hösten 1970 gick i strejk mot sänkta ackordspriser. Vpk erbjöd sig att gå ut med ett flygblad till stöd för de strejkande. Det gick golvläggarnas kriskommitté med på — på villkor att kommittén fick författa texten och Vpk stod för tryckningskostnaderna.

På Vänsterpartiet kommunisternas 22:a kongress i september 1969 sammanfattade C H Hermansson:

□ Under kongressperioden har vårt parti drabbats av svåra bakslag. Antalet medlemmar har gått tillbaka. Partiet har förlorat vissa fackliga positioner. I andrakammarvalet 1968 förlorade partiet jämfört med valet 1964 76 000 röster, jämfört med valet 1966 138 000 röster, dvs nära hälften av sitt röstetal. □

Vilka slutsatser drog Vpk-ledningen och kongressen av denna utveckling? C H Hermansson gjorde ett desperat försök att överbrygga motsättningarna mellan stalinisterna och ”nyvänstern” genom att beskriva Vpk som ”det revolutionära socialistiska partiet”. Han underkände den fredliga utvecklingen till socialism; ”om en sådan utveckling blir möjlig i vårt land vet vi inte med säkerhet”. Han påstod att staten inte ändrat karaktär; ”den används alltmera som tvångsapparat för att direkt säkra den kapitalistiska produktionsprocessens störningsfria förlopp”. Han presenterade en fantasifull betraktelse över socialdemokratin: ”den har kedjat sig själv som garant för kapitalismens bevarande”. Politisk masskamp med tyngdpunkt på arbetsplatserna och i fackföreningarna, löd parollen.

I det syftet antogs ett arbetsprogram som inledningsvis proklamerade social revolution, avslutningsvis preciserat i kapitalismens störtande och socialismens seger. Programmets förverkligande förutsatte bl a ”att fackföreningsrörelsen står fri och obunden av regeringsmakten för att kunna tillvarata medlemmarnas intressen”. Den taktiska målinriktning som Vpk:s medlemmar fick sig förelagd av kongressen var att söka spränga den fackligt-politiska samverkan mellan fackföreningsrörelsen och socialdemokratin. En god vän som föredragit att bli kvar i Vpk och som deltog i kongressen skickade mig programmet med kommentaren:

□ Då man läser arbetsprogrammet finner man att arbetarklassens kamp i vårt land varit förgäves. Allt underkännes. Revolution är det enda möjliga. Jörn Svensson är den som i alltför hög grad präglat detta. Det är väl tur att program är något som folk i allmänhet icke intresserar sig för. □

Mitt i den stora oredan som präglade kongressen tycktes alla överens om en sak: den hade inte löst ett enda problem, snarare gjort ont värre. Ungdomsförbundet bröt med Vpk. Några månader senare nedlades Tidsignal. I Norrbotten skaffade sig stalinisterna oinskränkt herravälde över partidistriktet genom att köra iväg ombudsmannen och byta lås i dörrarna till distriktsexpeditionen i Luleå.

Parallellt med de inre uppgörelserna hade bilden successivt tillförts ett nytt drag: återupprättande av ”broderliga” förbindelser med kommunistpartierna i socialistiska länder, framförallt Sovjetunionen. Mönstret kändes igen från Danmark och Norge; ju mer ett kommunistiskt parti förlorar inflytande i arbetarklassen desto starkare beroende — av ideologiskt och annat slag — av broderpartierna i Östeuropa.

Ny Dag rapporterade från partistyrelsens konstituerande sammanträde efter 1969 års kongress: ”Urban Karlsson avgick från sin post som partisekreterare. Han kommer i fortsättningen att i particentralen handlägga informationsverksamheten och det internationella solidaritetsarbetet.”

Det ”solidaritetsarbete” dittillsvarande partisekreteraren skulle ägna sig åt var av speciellt slag. Det gällde inte Vietnam, Tjeckoslovakien eller något annat härtagat land. Hösten 1968 hade Vpk mottagit ett brev från Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommitté om C H Hermanssons ”öppet fientliga uttalanden” efter inmarschen i Tjeckoslovakien vilka ”kan bedömas endast som en ohöjd inblandning i SUKP:s och Sovjetunionens inre angelägenheter”. Centralkommittén framförde ett bestämt önskemål: ”Vi hoppas att det verkställande utskottet i Vpk skall finna möjlighet att på nytt återkomma till granskningen av sin ställning ifråga om händelserna i Tjeckoslovakien.”

Moskvas önskan villfors. Solidariteten — på papperet — med Tjeckoslovariens folk avlystes som nämnts. På ett partistyrelsemöte hösten 1968 gjorde C H Hermansson avbön:

□ Många kamrater har varit kritiska mot det krav som jag framförde på en presskonferens den 21 augusti om en viss nedfrysning av Sveriges statliga förbindelser med Sovjetunionen. Jag accepterar kritiken på denna punkt. Mitt krav missförstods och skapade förvirring. □

Vägen var fri för att återuppta ”solidaritetsarbetet” österut. I mars 1969 kunde uppmärksamma läsare i Ny Dag under rubriken ”I Moskva” hitta denna notis: ”Vpk:s partisekreterare Urban Karlsson deltar för partiets räkning som observatör vid den förberedande konferens mellan de kommunistiska och arbetarpartierna som i måndags öppnades i Moskva.”

67 kommunistpartier deltog i de förberedande överläggningarna om uppgifterna i kampen mot imperialismen. Broderpartierna i Vietnam och Kuba, båda i främsta frontlinjen mot imperialismen, hade vägrat att ställa upp. Varför var det så angeläget för det svenska kommunistpartiet att delta?

I juni 1969 hölls själva huvudkonferensen i Moskva. 75 kommunistpartier hade sänt delegationer men Vietnam saknades fortfarande. Den svenska delegationen leddes av vice ordföranden Lars Werner och bestod i övrigt av bl a Urban Karlsson. Det var tydligt att Vpk-ledningen tillmätte Moskvakonferensen och deltagandet i denna stor betydelse. Dokumenten och en rad tal utgavs efteråt på svenska av den sovjetiska nyhetsbyrå APN i 13 broschyrer, tryckta på Vpk:s tryckeri i Stockholm.

C H Hermansson förklarade i Ny Dag: ”Vårt parti kommer naturligtvis med stort intresse att studera de dokument som antagits av den internationella konferensen.

Den 15 februari avlade Sovjets dåvarande ambassadör i Stockholm, Viktor Maltsev, besök i Vänsterpartiet kommunisternas högkvarter Kungsgatan 84 åtföljd av en högre ambassadtjänsteman. Moskva markerade i en form som inte lämnade något tvivel övrigt att ordningen återställts. Några månader senare representerade Urban Karlsson Vpk på det tjeckoslovakiska partiets kongress i Prag. I en glättad rapport i Ny Dag, illustrerad med Hu-sak i kongressens talarstol, paraderade alla de kända honnörorden från Stalintiden: optimistisk bild, framgångar, goda utsikter, stora förhoppningar, vänskap med Sovjet. I förbigående upplyste Karlsson att Italiens kommunistiska parti fortsatte att distansera sig från Husakregimen. Från Vpk däremot ”framfördes en hälsning som inte berörde händelserna 1968”.

Rättning Moskva.

I 1970 års val återvann Vpk 92 000 av de 138 000 röster som förlorades 1968. Upphämtningen var en prestation mot bakgrund av valnederlaget två år tidigare och fraktionsstriderna i partiet. Genom den nya rättvisare valordningen gav upphämtningen utdelning i 17 mandat.

Vilken linje Vänsterpartiet kommunisterna ämnade följa i riksdagen rådde ingen tvekan om. Dagen efter valet tillfrågades C H Hermansson av Expressen:

— I vilka frågor tänker ni ta strid med socialdemokraterna? Han svarade:

— I alla frågor.

I denna linjes förlängning ligger att Vpk-ledningen inte är främmande för tanken att under vissa omständigheter fälla den socialdemokratiska regeringen. Samgåendet med Sydkrafts-intressenas förespråkare i första fasen av Ritsemfrågan visade att det finns en sådan latent risk. I oktober 1971 åtföljdes C H Hermansson på en mötesresa i Östergötland av en politisk reporter i Svenska Dagbladet. Reportaget sammanfattades i förstasidesrubriken ”Vpk berett fälla Sträng”.

Reportern refererade:

— Vpk drar sig inte för att fälla regeringen i momsfrågan, sade bl a hr Hermansson.

Varför blir Vpk-ledaren föremål för smickrande uppmärksamhet av Svenska Dagbladet? Varför angriper borgerlig press och borgerliga partier numera aldrig C H Hermansson och

kommunisterna medan Palme och socialdemokratin utsättes för oavbrutna attacker? Varför hyser borgerligheten i vårt land inte längre någon bolsjevikskräck? Svaret är att *borgerligheten inte fruktar utan hoppas på* Vänsterpartiet kommunisterna — hoppas att Vpk i ett visst läge, någon gång före valet, i en viktig fråga skall rösta så att den socialdemokratiska regeringen måste avgå och de borgerliga få chansen att ta över Kanslihuset.

Det är denna i det parlamentariska spelet ständigt närvarande borgerliga förhoppning som är så utomordentligt komprometterande för C H Hermansson och Vänsterpartiet kommunisterna. Vad vore enklare för Vpk:s partistyrelse och riksdagsgrupp än att förklara att man inte under några omständigheter ämnar medverka till att fälla den socialdemokratiska regeringen till förmån för en borgerlig? På den punkten tiger de. Man ”prövar sakligt”, som Vpk-ledaren uttryckt det, borgerliga förslag mot regeringens och vice versa. Det parti som kallar sig revolutionärt socialistiskt och gör anspråk på monopol på marxistisk samhällsanalys har i Sveriges riksdag förfallit till simpel vågmästarpolitik. Dagens Nyheters riksdagsreporter berättade våren 1971 från kulisserna:

□ När de borgerliga söker utröna kommunisternas ställning eller få dem över på sin sida så är det inte partiledaren som söker upp Hermansson. Det är i stället borgerliga utskottsledamöter som pratar med sina kommunistiska utskottskolleger. Ett typiskt exempel är Ritsem. Där höll från början Vpk-aren Jörn Svensson och folkpartisten Sven Andersson i Örebro nära kontakt. Man kan med viss rätt här tala om ett samspel mellan Vpk och de borgerliga. □

En talande bild av Vpk:s politiska förfall.

Ofullbordad revolution

Det tog fem minuter för jourhavande på den enmansbetjänade finska gränsstationen i Vaalimaa att fastställa att vi hade giltiga pass viserade för inresa i Sovjetunionen. En lätt honnör och önskan om trevlig resa och den svenskregistrerade bilen rullade ut över gränsen. Ett stycke längre bort, vid en enkel byggnad påminnande om en ändhållplats för bussar, posterade tre sovjetiska militärer. Passen samlades upp. När ett visst antal utländska bilar samlats körde en jeep fram och militärerna gav tecken åt oss att följa med. Efter några hundra meter genom en skogsdunge avtecknade sig en magnifik gränsstation i karelsk granit.

Minst ett 50-tal människor — militärer, passpolis, tulltjänstemän, kontorister och servicepersonal — måste vara sysselsatta här. Bagaget genomgicks noggrant. Alla utrymmen måste öppnas, motorrum, handskfack, baksätet. En påse apelsiner som vi köpt i Finland togs i beslag med upplysningen att det var förbjudet att införa frukt. På min invändning att vi köpt frukten som färdproviant öppnade den kvinnliga tulltjänstemannen påsen med ett generat leende och bjöd oss ta en apelsin vardera. En fransk buss med kvinnliga turister genomsöktes särskilt grundligt; högen av beslagtagna tidningar, tidskrifter, pocketböcker och annan reselektyr uppgick till en halv meter. Jag frågade en finsk bilist som föreföll att vara hemmastadd på gränsstationen om man letade efter något särskilt.

— Ja, svarade han, här letar man alltid efter något särskilt, men olika från tid till annan. Just nu är det biblar på ryska.

Efter fem kvart fick vi tillbaka passen och vinkades iväg. Registreringsnumret meddelades per telefon till en postering något hundratal meter från huvudbyggnaden. Soldaten kom ut, kontrollerade numret och lät bommen gå i vädret. Jag återsåg Sovjetunionen efter ett kvartssekel. Det första vi fick på näthinnan var en enorm rysk by alldeles utanför gränsstationsområdet; ett gytter av primitiva grå byggnader omgärdade av det obligatoriska plank som redan tsar Peter, efter återkomsten från läroåren i Västeuropa, sökte få sina landsmän att riva.

Vägen över Karelska näset till Leningrad håller 30-talsstandard: asfalterad men smal och

svackig. Trafiken är gles, mest lastbilar av vilka en del i "persontrafik" med folk kurande på flaket. Arbetare på väg hem från jobbet på lättviktare. Polisens telefonrapportering fungerar perfekt. Två läderrockar av omiskännlig typ i motorcykel med sidvagn "hänger" oss genom ett skogsparti. Utanför Viborg ny kontroll: registreringsnumret avläses och — adjin, dva — det rapporterade passagerarantalet stämmer.

Viborg — en gång Finlands andra stad, tretton år efter överlåtelsen till SSSR alljämt stängd för turism. En stad i förfall; man måste köra på tvåans växel, så dåligt underhållen är genomfartsleden. Mitt i sommaren kö utanför en primitiv grönsakshandel. I ett smutsigt ölkafé i stadens utkant var det trängsel. Stolarna räcker inte till, en del sitter på itusågade tomfat, andra står. Den finska lärarinnan som var med i bilen på återfärden grät när hon såg förfallet.

All makt åt sovjeterna! Under det mottot stormade revolutionens matroser Vinterpalatset, fördes Ryssland ut ur det första världskriget, tog arbetarna över fabrikerna från kapitalisterna, delade bönderna upp godsägarnas jord, avskaffades monarki och klasskillnader, skildes kyrkan från staten, genomfördes 8 timmars arbetsdag, fick kvinnorna likaberättigande.

Ett nytt samhälle tog gestalt, en ny stat som skulle skilja sig från alla tidigare statsbildningar genom att inte vara någon stat i egentlig mening. Dess huvuduppgift var att skapa förutsättningarna för sitt eget bortdöende.

Hur kom det sig att utvecklingen, efter de första 1015 årens sovjetmakt, kom att gå i rakt motsatt riktning? Det faller utanför ramen för mina randanmärkningar till det historiska förloppet att söka ge ett svar; jag kan endast i förbigående peka på några faktorer. Stalin, den utåt okände i folkkommisariernas råd 1917, asiaten som skydde det europeiska Leningrad men fann sig väl tillrätta bakom Kremles murar och trots Lenins varning 1922 omvaldes till generalsekreterare, hade i 20-talets brytningar med dennes medarbetare från revolutionen och emigrationsåren skaffat sig ett fast grepp om partiapparaten. Efterhand började han "vidareutveckla" Engels' och Lenins teorier om klasserna och staten på grundval av de objektiva svårigheter sovjetmakten konfronterades med — samtidigt med syftet att underbygga och förstärka sin egen maktposition. Hans teori var att klasskampen inte började avta i och med den socialistiska omgestaltningen — för att slutligen helt upphöra — utan att den tvärtom tilltog, skärptes. Följaktligen var det otänkbart att låta staten dö bort gradvis, den måste tvärtom stärkas oavbrutet. Det var inte längre tal om "övergångsstaten" utan om "den socialistiska staten". Sovjeterna avtappades på befogenheter, resurser och förutsättningar att utöva makt. Beslutsfattandet försköts, lokalt men framförallt centralt, från sovjeterna till partiet. Och inom partiet försköts beslutsfattandet från kongresserna — ingen sådan hölls mellan 1934 och 1952 — uppåt genom centralkommittén och politiska byrån till en enda person: Stalin. I stället för "ett ytterst enkelt maskineri", sovjeterna, och samhällets utveckling till en icke-stat ("så gott som utan maskineri") växte det kring partiapparaten centralt och regionalt upp en fruktansvärd byråkrati i stånd att fungera enbart i en riktning: nedåt. Den förtroendeklyfta som uppkom mellan å ena sidan partiapparaten och byråkratin, å andra sidan massorna som beordrades "bygga socialismen", utfylldes av polis och militära specialförband. Stalin återknöt skrupelfritt till tsardömets förföljelser av oliktankande och utrotning av oppositionella. Häktningar, tortyr, förvisningar, koncentrationsläger — som hade en mardröm stigit fram ur Rysslands historia i Berijas ondskefulla gestalt.

När lägren i Sibirien, från vilka Ivan Denisovitj var en av dem som återvände och kunde berätta, tömts kom man fram till förfärande siffror. Den engelske vetenskapsmannen Robert Conquest har beräknat att häktningsvägen 1936-38 drabbade åtta miljoner sovjetmedborgare av vilka en miljon avlivades. Med ledning av tillgängliga uppgifter om koncentrationslägrens antal, storlek och dödlighetsprocenten bland fångarna beräknar Conquest att tolv miljoner sovjetmedborgare fick sätta livet till åren 1936-50.

1910 offentliggjorde bolsjevikpartiets tidning Socialdemokrat uppgifter om antalet fällda dödsdomar åren 1907-09, dvs sedan 1905 års revolution slagits ned. Siffran slutade på 4 086 av vilka 2 073 enligt uppgift gick i verkställighet. I Peter Paulsfästningens dystra gångar har minnet av en del av dem hugfästs med inramade fotografier vid dörrarna till de celler i vilka de tillbringade sina sista dagar. Under tystnad, endast avbruten av guidernas rutinerade monotoni, drar besöksgruppen genom kasematterna, kastar en blick på fotona, läser namnen, skyndar vidare.

Ingenstans i Sovjet finns — ännu — ett museum, ett monument, det enklaste minnesmärke över offren för Stalinterrorn.

Den 15 mars 1953, tio dagar efter Stalins död, företogs en drastisk nedskärning av antalet ministerier i Moskva från 55 till 25.

Trettio av Stalins ministrar måste plötsligt se sig om efter andra jobb. Det blev upptakten till en genomgripande process i vars komplicerade mönster man kunde spåra en medveten strävan att återknyta till den målinriktning Lenin tecknat i ”Staten och revolutionen”. I augusti 1953 markerades genom en författningsändring att Sovjetunionen var inne i ”fasen av övergång till kommunismen”.

Fängelser och koncentrationsläger tömdes, massor av dömda och förvisade fick återuppriktelse, många postumt. De som tillhört partiet återfick medlemskapet oavkortat; förfallna medlemsavgifter behövde inte erläggas. Statssäkerhets- och justitieministerierna upplöstes, Berija och hans medbrottslingar ställdes inför rätta, dömdes och avrättades. Nationella minoriteter som av Stalin berövats sin identitet och tvångsförflyttats återfick nationell autonomi. Kreml öppnades för allmänheten.

En av de nya ledarna, Nikita Sergejevitj Chrusjtjov, trädde allt mer i förgrunden. Man visste inte stort mer om honom än att han varit gruvarbetare, sedermera förstesekreterare i Ukraina och Moskva, att han spelat en roll i försvaret av Stalingrad och räknats till kretsen kring Stalin (utan att höra till hans närmaste medarbetare).

Han bar illasittande kostymer som Lenin. Det var inte det enda de hade gemensamt. Chrusjtjov var enkel och jordnära, i besittning av en smittande omedelbarhet. För första gången på årtionden hade Sovjet en ledare som massan av arbetare och bönder kunde komma på talefot med.

Den järnkvast som satts i rörelse för att röja upp i byråkratin svepte med sig allt fler byråkrater och improduktiga tjänster. Partiapparatsens egen personal skars ned med 25-30 procent. Systemet med särskilda befullmäktigade i storföretagen för centralkommittén avskaffades.

Ministerrådets personal skars ned med 50 procent. När järnkvasten sopat färdigt hade förvaltningsapparaten minskats med 750 000 man. Enbart inom finansministeriets kompetensområde hade 34 000 tjänster indragits. 200 huvudförvaltningar och 4 500 mindre ämbetsverk försvann. De överflödiga byråkraterna och befattningshavarna anvisades nya jobb i produktionslivet.

I början av 1957 gjorde Chrusjtjov ett stort utspel: decentralisering av näringslivet genom upprättandet av folkhushållningsråd, ”sovnarchoser”. Han kunde åberopa sig på Lenin under vars tid näringslivet fungerade decentralistiskt under sådana råd. En ”allmän folkdiskussion” utlystes om reformen. Det var som att öppna en dammlucka. Under april 1957 hölls en halv miljon möten på vilka 40 miljoner människor beräknas ha deltagit.

Tidningarna upplät varje dag en sida för debattinlägg; det publicerades sammanlagt 70 000. För första gången på årtionden hade Sovjets medborgare möjlighet att delta i en fri, eller någorlunda fri, offentlig debatt.

Massmötena och den offentliga debatten formades till ett enormt förtroendevotum för

reformen. Den 10 maj 1957 beslöt Högsta sovjet att 104 folkhushållningsråd skulle upprättas. Samtidigt upplöstes ytterligare ministerier. Mot slutet av 1957 var deras antal nere i 19. Lenins första regering hade, förutom ordförandeposten, bestått av 13 folkkommissariat. Det teoretiska mått Lenin anlagt på ”övergångsstaten” hade han uttryckt i formeln ”ett ytterst enkelt maskineri”. Det var ingen tvekan om att Chrusjtjov siktade till detta.

Det bekräftades när 21:a partikongressen, ”kommunismens uppbyggares kongress”, hölls 1959. Ett genomgående tema var att de statliga organen skulle utöva allt färre funktioner. Hälsovården skulle tas över av fackföreningarna och de lokala sovjeterna. S k kamratdomstolar skulle i viss omfattning ersätta de reguljära domstolarna. ”I en inte allt för avlägsen framtid” skulle det, om det höga utvecklingstempo som initierats via folkhushållningsråden kunde hållas, bli möjligt att nå kommunismen.

Kommunism — i djupare mening betydde det successiv avveckling av lönesystemet och penninghushållningen, ett fritt tillfredsställande av människors legitima behov. Chrusjtjov utvecklade konkreta föreställningar om vad som borde vara möjligt att uppnå inom överskådlig tid: hyresfria bostäder, fria måltider på arbetsplatserna, nolltaxa på de kommunala färdmedlen, slopande av daghemsavgifter, arbetstidsförkortning till 35 timmar per vecka.

Ingenting av detta skulle komma inom räckhåll, eller ens inom synhåll, för Sovjets medborgare under de närmast följande 10-12 åren. I oktober 1964 ”befriades” Chrusjtjov från posterna som partiledare och regeringschef och dömdes till tystnad i en pensionärsvilla i skogarna utanför Moskva. I september 1965 avskaffades folk-hushållningsråden. En lång rad ministerier återupprättades. Byråkraterna strömmade tillbaka till Moskva.

Varför föll Chrusjtjov eller, bättre sagt, varför gick det så lätt för efterträdarna att fälla honom?

Det brukar sägas att en ny politik kräver nya män. Chrusjtjovs primära dilemma var att han måste genomföra en ny politik praktiskt taget uteslutande med män ur Stalins skola av vilka många förblev inbitna stalinister. De oavbrutna förändringar detta nödvändiggjorde i parti- och statsledningen skapade intryck av instabilitet, ryckighet och nyckfullhet vilket utnyttjades av belackarna. Återkommande missväxt försvårade uppräckningen av jordbruket och vändes mot Chrusjtjov. Kapplöpningen i rymden, uppbackad av militären, slukade en större del av resurserna. Kostnaderna för rymdprogrammet och ökade militära engagemang utomlands lät sig inte förenas med målinriktningen på kommunistisk behovstillfredsställelse inom landet.

Ett stående dilemma för Chrusjtjov var att han, efter att ha krossat Stalinmyten och sökt återupprätta principen om kollektiv ledning, ofta måste företräda ståndpunkter som han uppenbarligen inte själv omfattade utan var resultat av dåliga kompromisser i centralkommittén och partipresidiet. Det medförde att även hans mest entusiastiska medhjälpare och supporters ibland desorienterades.

Det fanns, hypotetiskt sett, ett alternativ till den uppbromsning som 1964 medförde Chrusjtjovs fall: fullföljandet av 1957 års reformverk genom en motsvarande demokratiserings- och decentraliseringsprocess inom företagen. Wolfgang Leonhard erinrar i sin bok ”Kreml ohne Stalin” om att det i den allmänna folkdiskussionen 1957 framfördes krav om arbetarråd i fabriker och arbetar-självförvaltning i industrin:

□ Flera gånger var sovjetpressen tvungen att ta ställning mot sådana förslag. Så förklarade tidskriften ”Kommunist” (nr 3 mars 1957) i ledarartikeln att det framförts krav om ”att ersätta principen om utnämmandet av företagsledningen uppifrån med val nedifrån”. Andra föreslog att företagsdirektörerna skulle väljas i företagen med motiveringen att detta helt motsvarade Lenins intentioner. Även ”samhällelig självförvaltning” av företagen och industrigrenarna krävdes. ”Kommunist” påstod visserligen att det rörde sig om ”enstaka” förslag och tillbaka-visade dem skarpt. Men det faktum att detta tema ägnades en ledarartikel och att samtidigt

också andra organ polemiserade mot arbetarsjälvförvaltning i industrin visar att det inte kan ha rört sig om enstaka fall. □

Ingen vet med säkerhet var Chrusjtjov stod i dessa frågor. Vad man vet är att han under besöken i Jugoslavien ägnade stort intresse åt arbetarråden och självförvaltningssystemet. Han visste naturligtvis att en av det jugoslaviska systemets inspirationskällor, vid sidan av Paris-kommunen, var fabrikskommittéerna i Ryssland 1917. Om Chrusjtjov beslutat sig för — och haft realpolitiska möjligheter — att fullfölja decentraliseringen genom införandet av självförvaltning i företagen hade han haft lika god ideologisk täckning bakåt i 1917 års fabrikskommittéer som i 20-talets sovna choser.

Den springande punkten var att realpolitiska möjligheter inte fanns att föra reformverket vidare. Stalinisterna i parti- och statsapparaten, ”centralister av övertygelse”, stod emot. Militären — med blickarna riktade mot rymden, Dardanellerna och Medelhavet — stod emot; hur skulle militärbudgeten komma att se ut i ett självförvaltningssystem där producenterna inte längre kom sist vid kakans fördelning utan kanske först? Fabriksdirektörerna, ointresserade av att dela med sig ”nedåt” av beslutsfattandet, stod emot.

Det parti Lenin skapade och utvecklade till en ledande politisk kraft i 1905 och 1917 revolutioner, Ryska socialdemokratiska arbetarpartiet, bestod övervägande av arbetare. Före 1905 utgjorde dessa 61,7 procent av medlemmarna och i början av 1917 60,2 procent. SUKP av idag har en väsentligt annorlunda sammansättning. Av de 14,5 miljonerna medlemmar är, enligt Bresjnev på kongressen 1971, 44,8 procent tjänstemän, 40,1 procent arbetare och 15,1 procent bönder. En granskning av centralkommitténs och kongressens sammansättning visar att det måste vara uttryck för en medveten strävan att arbetarna försatts i minoritet i partiet.

I den centralkommitté som valdes på 1966 års kongress, sammanlagt 360 ordinarie och ”kandidater”, var funktionärerna i majoritet. 74 av Sovjetunionens ministrar ingick, vidare tio marskalkar, Högsta domstolens president och chefsåklagare, ambassadörerna i viktigare länder samt en rad företagschefer. Tio platser besattes med arbetare ur produktionen.

Den centralkommitté som valdes på 1971 års kongress skilde sig kvalitativt föga från den föregående. De ordinaries antal höjdes från 195 till 242. Partifunktionärerna är inte längre i majoritet; de har ”endast” 45 procent av platserna mot tidigare 60. I stället besattes 34 av platserna (mot tidigare 23) med tjänstemän ur statsapparaten. Kvinnorna, som utgör över 20 procent av partiets medlemmar, tilldelades oförändrat fem platser.

Och sådan centralkommitté sådan kongress. Den största kategorin bland de 4 963 ombuden utgjordes av 1 205 partifunktionärer, ”apparatjiks”. På andra plats kom 1 195 arbetare följda av 870 bönder. Därutöver nämnde Moscow News ur vars kongressöversikt siffrorna hämtats ”hundratals experter och företagschefer, 96 akademiker, 120 kulturarbetare, författare, kompositörer, artister och skådespelare, 556 regeringstjänstemän, 120 fackliga och ungdomsfunktionärer samt en stor grupp militärer: marskalkar, amiraler, generaler, officerare och underofficerare”.

De inrikespolitiska avsnitten i Bresjnevs tal var en uppvisning i bred penselföring i skönmålningengenren. Endast i förbigående berördes brister som exempelvis i varudistribution och service: säsongartiklar blev tillgängliga först vid säsongens slut, varor tillhandahölls i otillräckliga kvantiteter, det rådde brist på symaskiner och strykjärn, standarden på kaféer och restauranger var undermålig, möjligheterna till förströelse och rekreation, till att få saker och ting lagade måste förbättras avsevärt. Generalsekreteraren antydde också — i två meningar — att företag fortfarande satte övertid i system, att anställda ”onödigtvis” berövades fridagar och att ”arbetarskyddet på sina håll är uselt organiserat”.

Men ingenting av analys varför det är så i ett samhälle som kallas socialistiskt och där makten uppges ligga i arbetarnas, befolkningsflertalets, händer. Sovjetunionens ekonomiska kärn-

problem — den utbredda fattigdomen och hur den skall övervinnas — förbigicks även nu med tystnad. Trots alla officiella skrytvalser har Sovjet, med en befolkning 30 gånger större än Sveriges, en bruttonationalprodukt som endast är tio gånger så stor som den svenska. Den genomsnittliga månadslönen för arbetare och tjänstemän 1971 var 690 kronor; för de flesta okvalificerade arbeten utgick en minimilön av 340 kronor i månaden. Genomsnittslönen skall enligt Bresjnevs utfästelse på kongressen höjas så att den 1976 uppgår till cirka 840 kronor i månaden.

149 kongressombud hade begärt ordet efter Bresjnevs inledningstal. Efter 46 inlägg avslutades emellertid debatten. Frånräknas de utländska talarna gjordes 34 sovjetiska inlägg. 25 av dessa gjordes av partifunktionärer. företrädesvis unionsrepublikernas och storstädernas förstasekreterare, två av ministrar, ett vardera av en gardesöverste och Vetenskapsakademiens president, ett av en kolchosordförande samt tre av arbetare.

Det är de sistnämnda som intresserar oss i Moscow News kongressreferat. Väverskan Smirnova från Ivanono ”lyssnade med stor rörelse” till Bresjnev och fann i hans tal fullkomlig bekräftelse på riktigheten i hennes egna och arbetskamraternas tankar. Hon var särskilt glad över ”att höra partiet vända sig till nationen på den leninistiska sanningens språk och uppleva hur det med leninistiska ögon granskade livet i hela landet”.

Stålarbetaren Proskurin från Saporosje hyllade ”partiets omsorger om det fortsatta förbättrandet av folkets välfärd”.

Kullagermontören Viktorov från Moskva talade om ”vilken gynnsam effekt framgångarna under den senaste femårsplanen haft på folkets välfärd”.

Det var inte arbetsplatsernas problem, arbetarbefolkningens dagliga bekymmer med låga löner, trångboddhet, torftiga varusortiment och återkommande brist på förnödenheter som kongressens dirigenter ville ha belysta. De tre arbetarrösternas uppgift var att framföra lovsånger, att vidimera skönmålningarna uppifrån. Det förefaller inte osannolikt att Sovjets arbetare skulle ha varit intresserade av en diskussion om möjligheterna att inom ramen för den nya femårsplanen uppnå större ökning av månadsinkomsterna än de 150 kronor Bresjnev ställde i utsikt. Är det nödvändigt och rimligt att regimen oavbrutet låter skjuta bort nya miljarder rubel i rymden — till månen, till Mars, till Venus? När och på vilket sätt har de breda lagren, som genom sovjeterna skulle förfoga över ”all makt”, fått säga sin mening om rymdprogrammen? När och på vilket sätt har Sovjets medborgare fått säga sin mening om det nödvändiga och rimliga i att en sovjetflotta på inemot 60 fartyg kryssar i Medelhavet eller om militärhjälp till länder utanför Warszawapakten 1971 på 4 miljarder kronor?

Dessa och liknande frågor ställs naturligtvis i Sovjet men i tysthet, inte på kongresserna. Utåt är det inget fel på den monolitiska fasaden. I juni 1970 kunde Pravda rapportera att 153,2 miljoner röstberättigade deltagit i valen till Högsta sovjet. Av dessa hade 99,74 procent röstat för partiets kandidater och endast 0,26 procent emot. Och ånyo konfronteras man med bilden av arbetarna i minoritet: de utgör mer än 55 procent av den förvärvsarbetande befolkningen men har endast 481 av de 1 517 platserna i Högsta sovjet. Förhållandet är detsamma i de lokala sovjeterna som valdes 1969: där är 29,3 procent av deputeraderna arbetare.

Vad är det Bresjnevregimen fruktar från arbetarna?

Chrusjtjovtiden och utvecklingen därefter pekar i en bestämd riktning: socialismen kommer att upplevas som meningsfull, ny arbetsentusiasm väckas hos de breda lagren, landet hävas ur fattigdom och letargi och ett samhälleligt tillstånd av kommunistisk behovstillfredsställelse börja uppnås först *om och när* maktens och beslutsfattandets tyngdpunkt kommer att ligga hos sovjeterna, på grundval av arbetarnas självförvaltning av fabriker och företag.

Makthavarna i Kreml är naturligtvis inte omedvetna om detta. Fångna i den onda cirkeln av svällande centralbyråkrati söker de bemästra hopade motsättningar genom en kombination av

skenreformer och repressivt tryck. Till de förra hör 1970 års arbetslag och stadgan om de lokala fackliga organisationernas rättigheter. I båda utgör partsförhållandet mellan företagsledningen och fackföreningen huvudelement. Utöver distribuerandet av statliga socialförsäkringsmedel, fördelning av platser på rekreations- och semesterhem, ordnandet av dietmåltider och liknande kan arbetarna genom den fackliga organisationen inte fatta några för företaget eller företagsledningen bindande beslut. Det är som att läsa texten till en mager förlikning i det förflutna mellan LO och Svenska arbetsgivareföreningen.

Det repressiva trycket har på nytt blivit ett permanent inslag i det sovjetiska samhället. Människor kan inte bege sig från en del av landet till en annan utan tillstånd, gränserna mot utlandet är stängda för dem, de kan inte sluta sig samman i fri opinionsbildning. Tsardömet förryskningspolitik har återupptagits och drivs med skrämmande intensitet bl a i Balticum. Den estniska befolkningen ökade under 60-talet med 33 000, antalet ryssar i Estland med 95 000. I Lettland är det ännu värre: letterna ökade under 60-talet med 44 000, antalet ryssar med 149 000. Förryskningen har nått dithän att letterna numera utgör endast 56,8 procent av republikens befolkning. Ett årtionde till av förryskning och de är i minoritet i sitt eget land.

När vi lämnade Sovjetunionen hade amerikanerna just landstigit på månen. Runt månen cirklade ett sovjetiskt Lunaskepp. Rymdkapplöpningen gick in i ett nytt skede på bekostnad av de båda supermakternas miljoner fattiga. En del ryssar hade vid våra samtal stolt pekat på detta: ”Där ser ni hur långt vi kommit ” Andra hade pekat på rymdprogrammen som orsak till att man under 60-talet halkat efter i standardutvecklingen. Vid passerandet av Viborg köpte vi ett dagsfärskt nummer av Viborgskij Kommunist. På första sidan en illustrerad artikel om föredömliga insatser i skördarbetet på sovchosen Smena. Bilden: två män i arbete med liar och fyra kvinnor som räfsade och stackade efter dem.

Det sade också någonting om hur långt Sovjetunionen kommit.

Socialism bakom taggtråd

Vid genomgången av anteckningar, brev och handlingar för denna skrift flöt det upp ett vykort med infälld grammofoninspelning. Det var en deltagare i en fackföreningsdelegation från DDR som hörde av sig på detta sätt. ”Som lovat skickar jag här ett vykort från den nya operan i Leipzig. Och ett mycket hjärtligt tack för samvaron i Sverige. Hälsningar och de bästa önskningar.” Jag var först undrande inför vykortsmotivet eftersom mitt intresse för opera är ganska ringa och jag inte kunde påminna mig att ämnet överhuvud taget varit på tal. Gåtans lösning fanns i inspelningen: Fångarnas kör ur Verdis ”Nebukadnessar”. Det var avsändarens sätt att låta hälsa förbi censuren hur återkomsten till det egna landet upplevdes.

Två faktorer blev i hög grad bestämmande för utvecklingen i Tyskland efter nederlaget 1945 och naziregimens sammanbrott. Den ena var att de partier som etablerade sig vid makten — Kristligt-demokratiska unionen i väst, Socialistiska enhetspartiet i öst — från olikartade utgångspunkter inriktade sig på uppbyggande av var sin tysk stat, dvs landets delning. Den andra var Socialistiska enhetspartiets beslut 1952 att ”uppbygga socialismen” i DDR, Tyska demokratiska republiken.

Att Tyskland sju år efter krigsslutet, då den nazistiska indoktrineringen långt ifrån var uppryckt med rötterna, skulle vara moget för socialism var ett misstag i klass med de tyska kommunistledarnas felbedömningar i början av 30-talet som avsevärt underlättade för Hitler att gripa makten. Men Walter Ulbricht agerade efter högt föredöme. Knappt 12 år efter novemberrevolutionen 1917 hade Stalin proklamerat ”socialismens uppbyggande i ett land”, dvs Sovjetunionen. Ulbrichts ambition var att ”vidareutveckla” och ”berika” marxism-leninismen genom att proklamera ”socialismens uppbyggande i en del av ett land”, dvs DDR.

Det var inte, som i de teoretiska diskussionerna åren närmast efter krigsslutet, längre fråga om

”en tysk väg till socialismen” utan om att på tyska förhållanden applicera den sovjetiska (stalinistiska) mallen. De förstatligade företagen kallades visserligen ”folkägda” men var i realiteten lika hårt centraliserade som i Sovjet med uppifrån tillsatta företagsledningar. Företagschefen hade sålunda att leda företaget enligt enmansledningens princip, dvs under personligt ansvar för driften och uppfyllandet av de statliga plankvoterna.

Liksom i Sovjet förutsatte inte ”socialismens uppbyggande” företagsdemokrati utan uteslöt tvärtom reellt medinflytande för de anställda. Detta har vållat regimen återkommande svårigheter under årens lopp. I Tyskland utbildades under Weimarrepubliken systemet med s k driftsråd som återupplivades 1945 i landets båda delar. Medan fackföreningsrörelsen i väst satsade på att utveckla driftsråden till instrument för reellt medinflytande, delvis med betydande framgång, upplöstes driftsråden i DDR 1948. Först efter händelserna i Polen och Ungern 1956 fick DDR:s arbetare möjlighet att ånyo kräva medinflytande i företagen. I november 1956 beslöt SED:s centralkommitté att s k arbetarkommittéer skulle inrättas i 18 utvalda företag. Det underströks att de inte fick jämsställas med arbetarråden i Jugoslavien utan endast hade rådgivande funktion. I början av 1958 upplöstes arbetarkommittéerna sedan de fyllt sin uppgift som avledare av kraven på medinflytande. 1959 infördes det sovjetiska systemet med s k permanent produktionsrådgivning (rekommendationer från de anställda till företagsledningen) som 1963 på de större arbetsplatserna ersattes med produktionskommittéer under ledning av partifunktionärerna i företagen.

De oavbrutna förändringarna speglar regimen dilemma; man vågar inte delegera reellt medinflytande till verkstadsgolvet och tvingas därför till ständigt nya skenlösningar under hyckleri om att medinflytande i en ”arbetar- och bondestat” som DDR främst måste komma till uttryck i ”de arbetandes skapande insatser” i jobbet.

Upprättandet av Berlinmuren 1961 var ett erkännande i stort av Ulbrichtregimens misslyckande. Över 2 miljoner invånare hade sedan 1952 lämnat DDR och sökt sig västerut. Den dominerande gruppen bland 1,4 miljoner förvärvsarbetande flyktingar var arbetare i industri och hantverk. Ulbrichtregimen lade ned stor möda på att övertyga omvärlden att det förekom organiserad värvning från väst, framförallt av ingenjörer och tekniker, vilket nödvändiggjorde uppförandet av ”den antifascistiska skyddsmuren” i Berlin. De ingenjörer och tekniker som lämnade DDR fram till 1962 uppgick emellertid inte till mer än 19 000, en siffra som under normala förhållanden sannolikt skulle ha överträffats av det antal som sökt sig till andra delar av Tyskland eller utomlands för jobb eller kompletterande utbildning.

Det var arbetarna som massutvandrade: över 400 000 fram till 1962. Det var deras reaktion mot regimen förmynderskap och tvångsåtgärder, mot frånvaron av reellt inflytande på löne- och arbetsvillkoren, mot den anda av påfösande uppifrån som präglar DDR. Undersökningar har visat att den ”republikflyktige” arbetaren inte bröt upp därför att han var motståndare till socialismen utan därför att han fann den sovjetiska variant av socialism, som Ulbrichtregimen påtvingade DDR, outhärdlig.

Berlinmurens upprättande 1961 innebar i realiteten att 17 miljoner människor instängdes i Centraleuropas mitt. Varje DDR-medborgare som fyllt 15 år måste efter sovjetiskt mönster bära på sig ett inrikespass (Personalausweis) och på anfordran legitimera sig. Invånarna i städernas och tätorternas hyreshus är sammanslutna i s k Hausgemeinschaften som förmedlar propaganda, ser till att folk röstar — efter gemensam avmarsch till vallokalen och håller dem under uppsikt. Gränserna är hermetiskt spärrade. Särskilda militära enheter, det s k gränsskyddet omfattande 46 000 man, vakar över att den 5 kilometer djupa spärrzonen inte beträds utan särskilt tillstånd. Längs gränsen är en 500 meter bred remsa med minor, taggtråd och bemannade bunkers. Som regel beviljas ingen medborgare i arbetsför ålder utresetillstånd. Pensionärer får företa ett årligt besök hos anförvanter i väst; färdbiljett kan inte lösas längre än till gränsen och i västvaluta får endast 15 kronor medföras. Särskilt komplicerade är

förhållandena i Berlin. Tre familjer av fem i Västberlin har anförvanter på andra sidan muren; mor- eller farföräldrar, syskon, barn osv. Fram till 1971 beviljade DDR:s myndigheter i stort sett endast endagsbesök för strängt avgränsade typfall, t ex svår sjukdom eller begravning. Först med ikraftträdandet av den sk Berlinöverenskommelsen, som undertecknades i december 1971, har västberlinarna fått möjlighet att under sammanlagt 30 dagar per år besöka Östberlin eller andra delar av DDR.

I den motsatta riktningen, för besök från Öst- till Västberlin, beviljar DDR:s myndigheter alltså inga tillstånd.

Ingen europeisk stat har så totalt, och brutalt, som DDR brutit mot stadgandet i FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna om envars rätt att fritt passera sitt lands gränser. Efter 1961 är försök här till inte endast straffbart utan förenat med direkt livsfara. Fram till augusti 1971 hade 64 människor skjutits ihjäl under försök att forcera Berlinmuren västerut. Längs DDR:s gräns mot Västtyskland har under 60-talet ytterligare 78 människor som försökt att ta sig ut nedskjutits. 900 som tillfångatagits i spärrzonerna eller fastnat i taggtråden har dömts till straffarbete i upp till fem år.

I runt tal 1 200 har lyckats forcera minfälten, taggtråden och skottfälten och ta sig ut.

I augusti 1968 fick världen ännu ett belägg för Ulbricht-regimens väsen. Bland invasionsstyrkorna som trängde in över Tjeckoslovakiens gränser och kvävde ”socialismen med mänskligt ansikte” ingick delar av 7:e stridsvagnsdivisionen i Dresden under befäl av generalmajor Werner Winter och 11:e motoriserade infanteridivisionen i Halle under befäl av överste Erich Dirwelis. Ulbrichtregimens ”modiga uppslutning” på Sovjets sida fick emellertid ett brått slut. Befolkningen i de forna sudettyska områdena kände i höga tyska officerare igen underofficerare eller underbefäl i Wehrmacht från Hitlers ockupation 1938. Man befarade explosionsartade följder. DDR:s regering måste snabbt dra tillbaka trupperna ur Tjeckoslovakien.

En sak som ofta förbises vid bedömningen av förhållandena i DDR men som har betydelse för att förstå mentaliteten och det auktoritära draget i maktutövningen är hur Ulbrichtregimen tidigt fångade in de talrika f d nazisterna och engagerade dem i ”socialismens uppbyggande”. Redan 1948, tre år efter upplösningen av nazistpartiet, bildades vid sidan av tre borgerliga stödpartier Tysklands nationaldemokratiska parti (NDPD) med uppgift att samla upp Pg's⁸ och f d yrkesmilitärer i Wehrmacht. Medlemsciffran uppgavs 1949 till 16 900 och 1966 till 110 000. Partiordförande är dr Lothar Bolz som såvitt man vet inte tillhört nazistpartiet. Ett intressantare namn är vice ordföranden Heinrich Homann som inträdde i nazistpartiet den 1 maj 1933, samma dag Hitler krossade fackföreningarna och förbjöd 1 majfirandet, och erhöll medlemsnummer 3 279 531. Homann tjänstgjorde under kriget som major i Wehrmacht. Han invaldes i folkammaren 1950 och upphöjdes senare till vice ordförande i statsrådet (presidentämbetet). Närmast under toppskiktet i NDPD finns bl a fyra distriktssekreterare med nazistiskt förflutet:

Friedrich Pfaffenbach, inträde den 1 september 1939, medlemsnummer 7 132 615.

Arthur Pommerenke, f d SS-Oberscharführer i 16:e divisionen ”Reichsführer SS”.

Martin Richter, inträde den 1 november 1936, medlemsnummer 2 205 944.

Fritz Schönebeck, inträde den 1 maj 1937, medlemsnummer 5 435 822.

NDPD utger ett centralorgan, National-Zeitung, samt fem provinstitidningar i sammanlagt 155 000 exemplar. Båda andreredaktörerna för National-Zeitung är f d nazister: Herbert Stösslein, inträde den 1 maj 1937, medlemsnummer 6 021 168.

⁸ Pg=förkortning av *Parteigenosse*, på svenska partikamrat, en i Tyskland vanlig benämning på personer som tillhörde nazistpartiet (NSDAP=Tyska nationalsocialistiska arbetarpartiet).

Otto Zander, inträde den 1 januari 1936, medlemsnummer 3 706 315; f d Hauptbannführer i den nazistiska riksungdomsledningen.

Homann är ingen enstaka "Parteigenosse" i framskjuten ställning i DDR. Det har gjorts ingående undersökningar bl a av de frihetliga juristernas undersökningsutskott i Västberlin och av dokumentationscentralen i Wien för naziförföljda judar. Allteftersom "nya" namn kunnat checkas mot NSDAP:s medlemsregister, som togs i beslag av de allierade vid sammanbrottet 1945, har häpnadsväckande fakta redovisats.

Här är några exempel på f d nazister som alltjämt bekläder, eller tills nyligen beklätt, framträdande poster i DDR:

Hans W Aust, chefredaktör för tidskriften Deutsche Aussenpolitik, inträde den 1 maj 1933, medlemsnummer 2 657 972.

Hans Bentzien, kulturminister 1961-66, inträde den 20 april 1944 (på Hitlers 55-årsdag), medlemsnummer 9 751 671.

Kurt Blecha, chef för DDR-regeringens presstjänst, inträde den 1 september 1941, medlemsnummer 8 634 832.

Herbert Dallman, professor, ordförande i vetenskapliga sällskapet Urania, inträde den 1 maj 1933, medlemsnummer 2 159 713.

Rudolf Eichhorn, vice byggnadsminister, inträde den 1 september 1939, medlemsnummer 7 169 171.

Manfred Ewald, statssekreterare för kroppskultur och sport, inträde den 20 april 1944, medlemsnummer

10 030 670, f d Hitlerjugendledare i Stettin, under Münchenolympiaden ledare för DDR:s olympiatrupp.

Ernst-Joachim Giessman, professor, statssekreterare för högskoleväsendet, inträde den 1 maj 1937, medlemsnummer 4 509 402.

Franz Gold, generalmajor, avdelningschef i DDR:s stats-säkerhetsministerium, inträde den 1 november 1938, medlemsnummer 6 792 350.

Hans Gossens, överste, vice chef för den politiska huvudförvaltningen i Nationella folkarmén, inträde den 1 september 1939, medlemsnummer 7 194 106.

Werner Hardke, professor, president i Tyska vetenskapsakademin, inträde den 1 maj 1937, medlemsnummer 5 775 911, f d blockledare i NSDAP.

Gerhard Kegel, diplomat, medarbetare i SED:s Centralkommitté och DDR:s utrikesministerium, inträde den 1 maj 1934, medlemsnummer 3 453 917.

Günter Kertzscher, andreredaktör i SED:s huvudorgan Neues Deutschland, inträde den 1 maj 1937, medlemsnummer 4 532 251.

Herbert Kröger, professor, rektor för Walter Ulbricht-institutet i Potsdam för internationella förbindelser, inträde i NSDAP den 1 maj 1937, medlemsnummer 5 384 346; inträde i SA den 3 oktober 1933; inträde i SS den 31 juli 1938, medlemsnummer 310 206; f d SS-Oberscharführer i Himmlers statssäkerhetstjänst (SD).

Walter Künzel, chefredaktör i Akademiförlaget, inträde den 1 december 1930, medlemsnummer 5 372 129.

Arno von Lenski, ordförande i f d Wehrmacht officerares arbetsgemenskap, under 1950- och 60-talen medlem i NDPD:s partistyrelse och folkammarledamot, f d generalmajor i Wehrmacht, 1939-42 bisittare i den nazistiska folkdomstolen i Berlin.

Heinz Matthes, minister, ordförande för DDR:s arbetar- och bondeinspektion, inträde den 20 april 1944, medlemsnummer 9 978 318.

Heinz Neukirchen, president för sjöfarts- och hamndirektionen i Rostock, viceamiral i DDR:s marin, f d marinlöjtnant och nationalsocialistisk "Führungsoffizier" i Wehrmacht, 1936 deltagare i spanska inbördeskriget på Francosidan, innehavare av Spanienkorset i brons.

Horst Peschel, professor, president i kammaren för teknik, inträde den 1 maj 1937, medlemsnummer 4 950 764.

Hans Reichelt, under 1950- och 60-talen DDR:s jordbruksminister, inträde den 20 april 1943, medlemsnummer 9 454 165.

Erich Rübensam, professor, under 1950-talet vice president i jordbruksakademien, under 1950-talet vice jordbruksminister, inträde den 1 september 1940, medlemsnummer 7 848 858.

Willi Siebenmorgen, chefredaktör för Märkische Volksstimme, en av SED:s landsortstidningar, inträde den 1 maj 1937, medlemsnummer 5 462 885.

Rudolf Speckin, ordförande i Ständiga kommittén för arbetarkonferensen för östersjöländerna, Norge och Island; inträde den 1 september 1940, medlemsnummer 7 850 366.

Luitpold Steidle, borgmästare i Weimar, under 1950-talet DDR:s hälsovårdsminister och folkammarledamot, f d överste i Wehrmacht och innehavare av riddarkorset, inträde den 1 maj 1933, medlemsnummer 2 675 123.

Peter-Adolf Thiessen, professor, hedersordförande för DDR:s forskningsråd, inträde den 1 maj 1933, medlemsnummer 3 184 595.

Herbert Weiz, en av DDR:s vice regeringschefer, inträde den 1 september 1942, medlemsnummer 9 216 701.

Flera av de uppräknade är numera högt uppsatta medlemmar av Socialistiska enhetspartiet. Fyra av de f d nazisterna — ministrarna Weiz och Matthes, statssekreterare Ewald samt professor Rübensam — är eller har till helt nyligen varit medlemmar av SED:s centralkommitté.

Avslöjandena om det starka nazistiska inslaget av f d nazister inte bara på underordnade administrativa och tekniska poster utan på högsta beslutsnivå — i regeringen, folkammaren, statsrådet (presidentämbetet) och t o m SED:s centralkommitté — är utomordentligt komprometterande för regimen men bidrar otvivelaktigt att kasta ljus över eljest svårfattliga sammanhang.⁹

Inte någon gång efter DDR:s tillkomst har medborgarna haft möjlighet att i fria val säga sin mening om landets styrelse. Jämfört med valförrättningen i andra socialistiska länder har valen till folkammaren ett särskilt parodiskt drag på grund av stödpartisystemet. Partierna är sammanslutna i Nationella fronten som gör upp listorna (s k enhetslistor). I 1971 års val erhöll Socialistiska enhetspartiet 110 mandat, de tre borgerliga stödpartierna 45 mandat vardera och NDPD likaså 45 mandat.¹⁰ Hur kunde det komma sig att de borgerliga stödpartierna och NDPD, uppsamlingspartiet för f d nazister, erhöll exakt samma antal mandat? Förklaringen är enkel: mandatet var fördelade i förväg. På vissa listor förekom flera namn än det antal som skulle väljas men oavsett hur rösterna fördelade sig på de olika kandidaterna skedde mandat-

⁹ Förhållandet bestrids inte längre av DDR-regimen. I *Översikt över DDR* heter det i avsnittet om de politiska partierna: "Tysklands nationaldemokratiska parti (NDPD) förenar hantverkare, detaljhandlare, kommanditdelägare, företagare, tjänstemän och intellektuella; bland dessa många f d nominella medlemmar av nazistpartiet och f d yrkessoldater i Hitlerarmén, men som har brutit med det förgångna och i dag i stället står sida vid sida med arbetarklassen i byggandet av socialismen."

¹⁰ Mandatfördelningen var exakt densamma som i 1967 års folkammarval!

fördelningen så som vallagen föreskrev, dvs efter placeringen på listan.

SED har, om man till dess mandat lägger kvinno- och ungdomsförbundens samt den fackliga topporganisationens representation, betryggande majoritet i folkammaren. Reellt saknar detta betydelse eftersom det aldrig förekommer en omröstning där presidiet behöver ställa kontraproposition. Det är inte heller särskilt betungande att vara folkammarledamot. Antalet arbetsplena inskränker sig till några få om året.

Sommaren 1958 förkunnade makthavarna från SED:s kongress att man före 1961 skulle ”hunnit upp och gått förbi” Västtyskland ifråga om tillgång på konsumtionsvaror. Sedermera, när det visade sig att målet inte kunde nås, skyllde man på avtappningen av arbetskraft västerut. Hur har det gått därefter?

Disponibla nettoinkomster (efter skatter och avgifter) i genomsnitt för arbetarhushållen: 1960 90 procent. 1969 64 procent. (Västtyskland = 100)

Standardutvecklingen för arbetarbefolkningen i DDR sackar efter i jämförelse med Västtyskland. Arbetsproduktiviteten är låg; i hela näringslivet endast hälften av den västtyska, i industrin knappt tre fjärdedelar av Västtysklands.

Varför har arbetsproduktiviteten förblivit så låg efter tio år av ”ostörd” planmässig disponering av arbetskraften? En av förklaringarna måste vara att det lönar sig dåligt att jobba under ett ekonomiskt system i vilket arbetarna saknar reellt inflytande på löne- och arbetsvillkoren, där de inte genom arbetarråd, driftsråd eller kan utöva inflytande i företagen, där de inte genom demokratiska fri- och rättigheter i ett system av parlamentarisk demokrati kan utöva inflytande på samhällsutvecklingen i stort.

Robert Havemann, en framstående kommunist som dömdes till döden av Hitlers folkdomstol men lyckades överleva för att sedan, efter att länge ha opponerat mot Ulbrichtregimen och välkomnat ”socialismen med mänskligt ansikte” i Tjeckoslovakien, berövas sin lärostol vid Humboldtuniversitetet och uteslutas ur Tyska vetenskapsakademien, trakasseras av säkerhetspolisen och uppleva häktningen av sina söner, har om individens situation i samhällsprocessen skrivit:

□ Motsättningen mellan individen och samhället försvinner inte alls därför att kapitalismen övervinnes och arbetarrörelsen får makten. Tvärtom reproduceras denna motsättning i en ny form, kanske på ett högre plan, men med oförminskad skärpa.

Lika länge som det är nödvändigt att undertrycka individen för att få samhället att fungera kommer ett uttalat motsatsförhållande att bestå. Och det under avsevärd tid.

För att övervinna denna motsättning måste man först och främst göra de arbetande klasserna till ägare av produktionsmedlen. Till ägare, inte bara till personer som har rätt att arbeta vid dessa maskiner och anläggningar, som i övrigt ånyo förvaltas av ett litet fåtal.

De producerande människorna skall övertaga samma rättigheter som de tidigare kapitalistiska ägarna hade och de måste fritt kunna bestämma om användandet. Med alla konsekvenser måste de fritt kunna bestämma över nyttiggörandet, bruket, ja, t o m missbruket.

Det är dessa principer man börjat praktisera i Jugoslavien även om detta land inte kan tjäna som exempel: Jugoslavien måste först genomgå en lång teknisk och ekonomisk utveckling innan det kan utnyttja möjligheterna för arbetarnas egen förvaltning av produktionsmedlen. □

Socialismens dilemma i DDR är i princip detsamma som i Sovjetunionen: socialismen kommer att upplevas som meningsfull av människorna först sedan den absurda maktkoncentrationen hos partiets och statsapparatusens toppskikt decentraliserats ned igenom samhället och produktionslivet och baserats bland producenterna.

Arbete var hans liv

I kamratkretsen kallades han "Snickarn". Det hängde med långt efter att han blivit politiker på heltid. Han hade inget emot att man fortsatte att kalla honom så. Det angav hans härkomst och bakgrund, den klassmässiga förankringen hos dem vilkas talan han ville föra.

1934 gick han in i kommunistiska ungdomsförbundet. Detta steg som skulle bli riktning-givande för hans livsgärning hade en bestämd bakgrund. I Tyskland hade nazisterna haft makten ett år. Eko av stöveltramp hördes också i Sverige. Sveriges nationella ungdoms-förbund, högerens ungdomsrörelse, hade börjat sätta upp gråskjorteförband. Halvmilitära formationer ledda av Alf Meyerhöffer, högerriksdagsman och kapten i svenska armén, och Uno Hammarström, löjtnant i svenska armén.

Linköping, dominerat av garnisoner snarare än av verkstadsindustri, var en av grå-skjortornas högborgar. Våren 1934 genomkämpades stormiga debatter i Arbetarföreningen med "de nationella". Socialdemokratiska och kommunistiska ungdomar hjälptes åt att avslöja den bruna nyansen i färgsättningen. "Snickarn", 17 år gammal, följde debatterna, levde med i dem. När de ebbade ut var han redan medlem i Linköpings kommunistiska ungdomsklubb.

Axel Jansson hade valt väg.

Han hade ingen utbildning utöver folkskolan. Det fanns för hans generation arbetarungdom ingen att få utöver vad man själv skaffade sig.

Livet självt fungerade som högskola. Senare, när vi lärt känna varandra, upphörde jag aldrig att frapperas av hans språkbehandling. Även ett improviserat anförande kunde vara perfekt i satsbyggnad, med bisatser och parenteser rätt inplacerade. Hans retoriska begåvning irriterade många snackfördärvare men var en stor tillgång på torgmötena och i Folkets Husdebatterna. Hans kunskap i svensk och internationell politik, skönlitteratur och konst, blev med åren av stor omfattning. "Snickarn" lärde sig behärska flera främmande språk.

Men vad som frapperade mest, och ständigt på nytt, var den djupa idealiteten, hans ljusa övertygelse om socialismens rättfärdighet, oundgänglighet och oövervinnlighet. Han var en av dem om vilka det kan sägas att de går genom livet utan fruktan. Han tålde att skrapas på utan att det stack fram en småborgare med dolt sparbankskonto.

Den 14 december skulle han fylla 50 år. Alltjämt med det mesta av "Snickarns" ungdomlighet och vitalitet i behåll kunde han se tillbaka på tre decenniers insatser för den rörelse han valt att tjäna. Han hade varit ordförande i Sveriges kommunistiska ungdomsförbund, redaktör för Stormklockan, stadsfullmäktig i Stockholm, redaktionschef i Norrskensflamman, landstingsman i Örebro län, ordförande i Stockholms kommunistiska arbetarkommun och riksdagsman. Överallt hade han dokumenterat politisk och taktisk skicklighet, arbetsförmåga och receptivitet, kamratlig och vinnande attityd. Under hans tid som ordförande i Stockholmskommunen ökade partiets siffror i huvudstaden från 24 000 1962 till 32 000 1964 och 44 000 1966. Den kommunistiska gruppen i Stockholms stadshus fördubblades. I verksamhetsberättelsen för sistnämnda år kunde Axel Jansson skriva: "Kommunstyrelsen ser i valframgången ökade möjligheter till samförstånd mellan de båda arbetarpartierna, framförallt på det kommunalpolitiska planet och anser att ett sakligt samarbete i konkreta frågor måste anses naturligt."

Många tyckte att han var värd att hyllas.

I början av december 1966 samlades en trängre krets till internt möte i partilokalen Blekingegatan 8 i Stockholm. Det är förmodligen ett av de remarkablaste möten kommunistpartiets skiftande historia kan uppvisa. Det gällde Axel Janssons person och ställning. Man beslöt gå samman om en skrivelse till partistyrelsen:

☐ Inte minst genom sitt geografiska läge intar Stockholm en central plats i det politiska

arbetet i Sverige. Här borde också en framgångsrik socialistisk vänsterpolitik snabbare kunna skisseras och även konkretiseras. Möjligheterna till organisatorisk samverkan mellan vårt parti och andra vänstergrupper är också stora. Tyvärr tvingas vi notera att Stockholms kommunistiska arbetarkommuns verkställande organ icke förmått uppfylla den nya tidens krav och den verkställande ledningen har icke visat sig vuxen att förstå den nya vänstern som politisk rörelse. Från kommunledningens sida har man ej heller vidtagit nödvändiga åtgärder för att nå samförstånd med andra socialistiska krafter i Stockholm. Framförallt måste det nuvarande kristillståndet i Stockholmskommunen uppfattas som en personfråga. Enligt vår mening är det i första hand Axel Janssons personliga agerande som fört vår kommun och dess politiska arbete in i en återvändsgränd.

De 34 undertecknarna — toppade av Kjell E Johanson, Anders Carlberg, Lars Werner och Vpk:s nuvarande partisekreterare Tore Forsberg — var upprörda inför 50-årsdagen:

□ Inför denna högst personliga dag har Stockholmskommunens apparat mobiliserats för hyllningsaktioner genom penninginsamlingar och subskriberade arrangemang. Detta har visserligen icke organiserats av Axel Jansson personligen men han har icke utnyttjat sin position som kommunordförande i syfte att förhindra en smaklös politisk manifestation med anledning av 50-årsdagen. □

Vid denna tidpunkt hade planerna på ”organisatorisk samling av de socialistiska vänsterkrafterna”, ”bildandet av en ny politisk organisation som uppställer kandidater i valen”, börjat ta form. Ett primärt led i planerna var att det riksdagsmandat som innehades av Jansson blev disponibelt för ”nyvänstern”. Brevet till partistyrelsen, personangreppen inför 50-årsdagen, var spelöppningen.

I en atmosfär av neurotisk brådska eliminerades Stockholms kommunistiska arbetarkommun 1967. Operationen leddes av dåvarande partisekreteraren Urban Karlsson, en av dem som bakom kulisserna förhandlade med ”nyvänstern”. Uträkningen var att man därigenom hade chans att eliminera motståndare till satsningen på splittrande inbrytning bland SAP:s väljare i 1968 års val. När jag talade med Axel Jansson om detta sade han:

— Jag kan inte gå emot det här. Då kommer de bara att säga att jag slåss i egen sak, för ordförandeskapet och riksdagsmandatet.

Nästa steg var att avlägsna honom ur partistyrelsen. Det gick lätt; han blev ett av offren för den oheliga alliansen mellan ”nyvänstern” och stalinisterna på 1967 års kongress. I början av 1968 kunde den egentliga nedräkningen börja. Den var väl förberedd. I Ny Dag nr 5 1968 riktade Vänsterns ungdomsförbund ett öppet brev till Axel Jansson. Det frågades:

”Anser Du att Vänsterpartiet kommunisterna bör avstå från att ställa upp listor i några valkretsar i höstens val, och i så fall vilka?”

Den tillfrågade blev inte svaret skyldig:

”Vi bör självklart ställa upp överallt där vi har mandat. Därtill bör vi, enligt min mening, ställa upp där vi med en 35-40-procentig framgång i förhållande till 1966 års siffra, skulle få mandat. Allt bör göras för att få så många kommunister som möjligt i riksdagen.

I distrikt där mandatutsikter av alla partiinstanser, även vid en 35-40-procentig framgång, anses helt uteslutet — och där av arbetarklassen valda mandat hotas, bör våra distrikt föreslå SAP-distrikten överläggning för att diskutera situationen.

Vi var inte sämre kommunister när vi under Sven Linderots ordförandeskap drog tillbaka listorna i Jämtlands och Kristianstads län i det sk Luciavalet. Inte heller när vi under Hilding Hagbergs ordförandeskap räddade ATP-reformen 1958.

Läget är inte detsamma i dag. Å andra sidan är vi inte obekymrade om vad som hänt i Norge

och Danmark och alternativet, att storfinansens direkta företrädare stiger in i regeringen efter valet, oroar både kommunisterna och landets löntagare i dess helhet. Skulle den meningen vinna insteg i vårt parti, att det inte spelar någon roll vem — borgerligheten eller socialdemokraterna — som sitter i regeringen, då har partiet förlorat sin klassposition.”

Med detta svar, klart och uppriktigt, hade Axel Jansson underskrivit sin politiska dödsdom. På Stockholmsdistriktets årskonferens i mars 1968, som formades till en orgie i utfall mot socialdemokratien, gjorde ”nyvänstern” och stalinisterna gemensam sak och fockade honom ur distriktsstyrelsen. Nästa steg var att tysta honom som riksdagsman. Partiorganisationer som hänvände sig till partiexpeditionen för att få honom som talare fick till svar att de kunde få vem som helst, bara inte Axel Jansson. I riksdagsgruppen var han ansvarig för miljö- och försvarsfrågorna. Vid öppnandet av 1968 års riksdag skrev han en miljövårdsmotion som vittnade om inlevelse och sakkunnighet. Den presenterades i Ny Dag nr 10 1968 på följande sätt:

□ I sin stora miljövårdsmotion i riksdagen, framförd av Lars Werner i första och C H Hermansson m fl i andra kammaren, skisserade Vpk:s riksdagsgrupp ett konkret handlingsprogram. □

M fl — det var motionens upphovsman och författare. I början av mars 1968 inbjöd TV partierna till en försvarsdebatt. Socialdemokraterna ställde upp med försvarsministern, de borgerliga partierna med riksdagsgruppernas ansvariga för försvarsfrågor. Axel Jansson, Vpk-gruppens ansvarige för försvarsfrågor, sidsteppades av partiledningen. Vid den tidpunkten stod det klart för honom att han var föremål för en systematisk inringning i syfte att tysta honom politiskt och beröva honom riksdagsmannaskapet. Vi, hans vänner genom många år, tjtade på honom.

— Tag upp kampen! Låt dem inte ta död på Dig!

Han kunde inte förmå sig att slå tillbaka. För att göra det hade han blivit tvungen att frondera. Därtill var hans partiloyalitet för stark — även i ett läge där förföljarna skjutit undan alla hänsyn för att få fritt spelrum.

Nedräkningen fortsatte.

Till valkonferensen i april 1968 hade Axel Jansson inte ens inbjudits trots att han i riksdagen fortfarande representerade partiets väljare i Stockholm. Han fick infinna sig som åhörare. Debatten visade att flera partiorganisationer ville ha honom åternominerad på listans andraplats. Hånskratt och buanden från ”nyvänstern”. Men så lätt slapp inte konferensens regissörer undan. Om det var så, påpekade Janssons supportere, att han skulle avlägsnas från listan så borde det anges en motivering. Hade han inte på ett tillfredsställande sätt företrätt partiets väljare i riksdagen? Frågan riktades till C H Hermansson, riksdagsgruppens ordförande och en av konferensens inledningstalare.

Presidiet upplyste att C H Hermansson lämnat konferensen och inte skulle återkomma. Frågan gick vidare till partiets vice ordförande, riksdagsman Lars Werner.

Han vägrade att svara.

Alla förnam den stickande obehagliga atmosfären. Då begärde Axel Jansson att få yttra sig. Fungerande ordföranden, dr Gunnar Ågren, tillfrågade i nedlåtande ton konferensen om den tillät Jansson att yttra sig. Det blev ett mycket kort inlägg:

Man hade i förberedelserna för valkonferensen övergivit principen om en demokratisk ordning tillsatt valberedning. En sådan hade tillsatts långt i förväg av ett annat forum, arbetat bakom lyckta dörrar och förelagt konferensen förslag till kompletta listor som i realiteten hade karaktär av bindande överenskommelse mellan Vpk:s Stor-Stockholmsdistrikt, Socialistiska förbundet och Vänsterns ungdomsförbund om namnen och deras inbördes placering. Förslag

om provval i partiorganisationerna i och för slutligt fastställande av listorna hade avvisats. Axel Jansson protesterade mot det odemokratiska tillvägagångssättet och *avsade* sig förnyad kandidatur till riksdagen.

Så lämnade han konferensen, berövad alla uppdrag i det parti han lojalt, oegennyttigt och framgångsrikt tjänat under tre decennier. I början av juni 1968 deltog han i en internationell konferens i Helsingfors. Han blev hastigt sjuk. Med uppjudande av övermänskliga krafter lyckades han ta sig hem och inlades på sjukhus. Man konstaterade hjärtinfarkt. Midsommaren 1968 var han plötsligt borta.

Slumpen hade, via en fastställd semesterlista, fogat det så att jag satt på ett hotellrum vid belgiska kusten när Axel Jansson fördes till sista vilan. Det regnade, rå dimma välldes in från Nordsjön. Som på en inre bildskärm passerade alla nedripheterna revy. Jag kunde nästan höra charlatanernas lismande tonfall, deras ihåliga fraseologi. Var det inte angeläget att längre fram, när känslorna av förstämning och vanmakt lagt sig, visa upp detta fall av personföljelse i det politiska livet, blotta lumpenheten och ondskan?

Axel Jansson behöver förvisso inte upprättelse men ändå är det en stor lättnad att ha fått skriva detta. Om han orkat fortsätta att leva är det möjligt att våra vägar skilts vid den korsväg 1968 års val blev för många av oss. Men jag är säker på att hans handslag förblivit lika fast och blicken lika välvilligt forskande. I dödsrunan över honom stod: Arbete var hans liv.

Litteraturförteckning

The Anti-Stalin Campaign and International Communism. Columbia University Press, New York 1956.

National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. Columbia University Press, New York 1956.

Peter Fryer: *Ungersk tragedi.* Tiden, Stockholm 1957. [utvidgad uppl.: [Ungersk tragedi](#)]

Åke Sparring: [Från Höglund till Hermansson.](#) Bonniers, Stockholm 1967.

C H Hermansson: [Vänsterns väg.](#) Rabén & Sjögren, Stockholm 1965.

Vladimir Dedijer: *Tito.* Simon and Schuster, New York 1952.

Workers' Management in Yugoslavia. ILO, Genève 1962.

Jugoslaviens väg (JKF:s program). Universitas, Uppsala 1959.

Sveriges kommunistiska partis/Vänsterpartiet kommunisternas program:

Sveriges väg till socialismen. Stockholm 1953.

Programförklaring. Stockholm 1961.

Socialistiskt alternativ. Stockholm 1967.

Aksel Larsen: *Den levende vej.* Eget förlag, Köpenhamn 1958.

Aksel Larsen ser tilbage. Rhodos, Köpenhamn 1970.

Finn Gustavsen: *Rett på sak.* Pax, Oslo 1969.

Ryska revolutionens historia. Boken, Stockholm 1931.

John Reed: [Tio dagar som skakade världen](#). Rabén & Sjögren, Stockholm 1967.

Gunnar Gunnarson: *Lenin*. Tiden, Stockholm 1970.

Leo Trotskij: *Mitt liv*. Natur och Kultur, Stockholm 1937. [Komplet översättning på marxistarkivet: [Mitt liv – försök till en självbiografi](#)]

Isaac Deutscher: [Den ofullbordade revolutionen 1917-1967](#). Aldus/Bonniers, Stockholm 1967.

Isaac Deutscher: *The Age of Permanent Revolution (a Trotsky Anthology)*. Laurel, New York 1964.

Wolfgang Leonard: *Kreml ohne Stalin*. Politik und Wirtschaft, Köln 1959.

Heinz Brandt: *Ein Traum der nicht entführbar ist*. List, München 1967.

A bis Z. Ein Taschen- und Nachschlagebuch über den anderen Teil Deutschlands. Deutscher Bundes-Verlag, Bonn 1969.

Zur Lage der Nation 1971. Bundesministerium für innerdeutsche Beziehungen, Bonn 1971.

Översikt över DDR. Verlag Zeit in Bild. Dresden 1972.

Ehemalige Nationalsozialisten in Pankows Diensten. Untersuchungsausschuss Freiheitlicher Juristen, Berlin 1965.

Karl Marx och Friedrich Engels: *Det kommunistiska manifestet*. Tiden, Stockholm 1964.

Friedrich Engels: *Familjens, privategendomens och statens ursprung*. Arbetarkultur, Stockholm 1945.

V I Lenin: *Staten och revolutionen*. Arbetarkultur, Stockholm 1935.

Ernst Wigforss: *Materialistisk historieuppfattning*. Tiden, Stockholm 1970.